

اللَّهُ
رَسُولُهُ
عَمَدٌ

QURAN
ƏXLAQI

HARUN YƏHYA
(ADNAN OKTAR)

Quranda insanlara nəcib, təvazökar, etibarlı, şəfqətli, mərhəmətli, fədakar, xoş münasibətli, ədalətli, kamil və gözəl olmaları əmr edilir. Müsəlmanın vəzifəsi, şübhəsiz, Allah'ın əmr etdiyi bu üstün əxlaqı incəliyinə qədər yaşamaqdır.

Ancaq unutmamaq olmaz ki, bu İlahi əxlaqı tərک etmiş və yanlış əxlaq anlayışını mənimsəyənlər də vardır. İnsanın ruhundakı eqoist həvəs və istəklərin bir məhsulu olan bu əxlaq anlayışı insanları qürurlu, eqoist, lağbaz, həyasız, mərhəmətsiz, kobud və zalım olmağa yönəldir. Möminlər də bu azğın anlayışın təsirdən tam mənada xilas olmaq üçün son dərəcə həssas və diqqətli olmaq məcburiyyətindədirlər. Özlərini dartmamalı, cahiliyyə əxlaqından tam mənada uzaqlaşaraq Quran əxlaqını tətbiq etmək üçün böyük bir diqqət göstərməlidirlər.

Oxuduğunuz bu kitab müsəlmana cəhdində dəstək olmaq və unutmaması gərəkən Quranın təməl hökmlərini aqlında saxlaması üçün hazırlanmışdır.

MÜƏLLİF HAQQINDA: Harun Yəhya imzasından istifadə edən Adnan Oktar 1956-cı ildə Ankarada anadan olub. 1980-ci illərdən bəri imani, elmi və siyasi mövzularda bir çox əsər yazıb. Bununla yanaşı, müəllifin təkamülçülərin saxtakarlıqlarını, iddialarının əsassızlığını və darvinizmin qanlı ideologiyalarla qaranlıq əlaqələrini üzə çıxaran çox mühüm əsərləri var.

Müəllifin bütün əsərlərindəki ortaq məqsəd Quranın təbliğini dünyaya çatdırmaq, beləliklə, insanları Allah'ın varlığı, birliyi və axirət kimi əsas imani mövzular üzərində düşünməyə sövq etmək və inkarçı sistemlərin əsassız təməllərini və batil əməllərini nümayiş etdirməkdir. Belə ki, müəllifin bu günə qədər 73 müxtəlif dilə tərcümə edilən 300-dən çox əsəri dünya səviyyəsində geniş oxucu kütləsi tərəfindən oxunur. Harun Yəhya Külliyyatı, Allah'ın izni ilə XXI əsrdə dünyadakı insanları Quranda tərif edilən hüzur və sülhə, doğruluq və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə aparmağa səbəb olacaqdır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ
رَسُولُ
مُحَمَّدٍ

QURAN ƏXLAQI

Harun Yəhya (Adnan Oktar)

YAZIÇI VƏ ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya təxəllüsündən istifadə edən yazıçı Adnan Oktar 1956-cı ildə Ankarada anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Ankarada almışdır. Daha sonra İstanbul Memar Sinan Universitetinin İncəsənət fakültəsində və İstanbul Universitetinin Fəlsəfə bölməsində təhsil almışdır. 1980-ci illərdən bu yana imani, elmi və siyasi mövzularda bir çox əsər hazırlamışdır. Bununla yanaşı, yazıçının təkamülçülərin saxtakarlıqlarını, iddialarının əsassızlığını və darvinizmin qanlı ideologiyalarla olan qaranlıq əlaqələrini ortaya qoyan çox əhəmiyyətli əsərləri vardır.

Harun Yəhyanın əsərləri təxminən 30.000 şəklində olduğu cəmi 45.000 səhifəlik külliyyatdır və bu külliyyat 73 fərqli dildə tərcümə edilmişdir.

Yazıçının təxəllüsü inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə aparən iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət olaraq adlarını yad etmək üçün Harun və Yəhya adlarından götürülmüşdür. Yazıçı tərəfindən kitabların üz qabığında Rəsulullahın (s.ə.v) möhürünün olmasının simvolik mənası isə kitabların məzmununu ilə əlaqədardır. Bu möhür Qurani-kərimin Allah'ın son kitabı və son sözü, Peyğəmbərimizin (s.ə.v) xatəmül-ənbiya olduğunun rəmzidir. Yazıçı bütün yayımlarında Qurani və Rəsulullahın sünnəsini özünə rəhbər etmişdir. Bu surətlə, inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün təməl iddialarını bir-bir ortadan qaldırmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tam susduracaq son sözü söyləməyi əsas almışdır. Böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhüründən bu son sözü söyləmək niyyətinin duası olaraq istifadə edilmişdir.

Yazıçının bütün işlərindəki ortaq hədəf Qurani təbliğini dünyaya çatdırmaq, beləliklə, insanları Allah'ın varlığı, birliyi və axirət kimi təməl imani mövzular üzərində düşünməyə sövq etmək və inkarçı sistemlərin əsassız təməllərini və azgün təbiiqlərini gözlər önünə çəkməkdir.

Necə ki, Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan Amerikaya, İngiltərədən İndoneziyaya, Polşadan Bosniya-herseqovınaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və Rusiyaya qədər dünyanın əlavə bir çox ölkəsində sevilərək oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnaq,

uyğur, İndoneziya, Malay, benqal, serb, bolqar, Çin, Danimarka və İsveç dili kimi bir çox dilə tərcümə edilən əsərlər xaricdə geniş oxucu kütləsi tərəfindən izlənilir.

Dünyanın dörd tərəfində fəvqəladə təqdir toplayan bu əsərlər bir çox insanın iman etməsinə, bir çoxunun da imanında dərinləşməsinə vəsilə olur. Kitablari oxuyub araşdırən hər kəs bu əsərlərdəki hikmətli, dolğun, asan aydın olan və səmimi üslubun, ağıllı və elmi yanaşmanın fərqlində olar. Bu əsərlər sürətli təsir etmə, qəti nəticə vermə, etiraz və təkzib edilə bilinməyən xüsusiyyətləri daşıyır. Bu əsərləri oxuyan və üzərində ciddi şəkildə düşünən insanların artıq materialist fəlsəfəni, ateizmi və digər azğın görüş və fəlsəfələrin heç birini səmimi olaraq müdafiə etmələri mümkün deyil. Bundan sonra müdafiə etsələr də, ancaq romantik inadla müdafiə edəçəklər. Çünki fikri dayaqları aradan götürülmüşdür. Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhya külliyyatı qarşısında fikirlə məğlub olmuşlar.

Şübhəsiz, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmət və ifadə təsirliliyindən qaynaqlanır. Yazıçı bu əsərlərə görə öyünmür, yalnız Allah'ın hidayətinə vəsilə olmağa niyyət etmişdir. Bundan başqa, bu əsərlərin çap və nəşrində hər hansı bir maddi qazanc güdülmür.

Bu həqiqətlər göz önünə gətirildikdə insanların görmədiklərini görmələrini təmin edən, hidayətlərinə vəsilə olan bu əsərlərin oxunmasını təşviq etməyin də çox əhəmiyyətli xidmət olduğu ortaya çıxır.

Bu qiymətli əsərləri tanıtməyin yerinə insanların zehinlərini bulandıran, fikri qarışıqlıq meydana gətirən, şübhə və tərəddüdləri aparmaq və imanı qurtarmaq üçün güclü və iti təsiri olmadığı ümumi təcrübə ilə sabit olan kitabları yaymaq isə əmək və zaman itkisinə səbəb olar. İmanı qurtarmaq məqsədindən çox, yazıçının ədəbi gücünü vurğulamağa yönələn əsərlərdə bu təsirin əldə edilə bilməyəcəyi məlumdur. Bu mövzuda şübhəsi olanlar varsa, Harun Yəhyanın əsərlərinin tək məqsədinin dinsizliyi yox etmək və Quran əxlaqını yaymaq olduğunu, bu xidmətdəki təsir, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin açıq şəkildə göründüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilərlər.

Bilmək lazımdır ki, dünyadakı zülm və qarışıqlıqların, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin təməl səbəbi dinsizliyin fikri hakimiyyətidir. Bunlardan xilas olmağın yolu isə dinsizliyin fikirlə məğlub edilməsi, iman həqiqətlərinin ortaya qoyulması və Quran əxlaqının insanların qavrayıb yaşaya biləcəkləri şəkildə izah edilməsidir. Dünyanın gündən-günə daha çox büründüyü zülm, fəsad və qarışıqlıq mühiti diqqətə alındığında bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə edilməsinin lazım olduğu aydındır. Əks halda, çox gec ola bilər.

Bu əhəmiyyətli xidmətdə öndərliyi üzərinə götürən Harun Yəhya külliyyatı Allah'ın izni ilə 21-ci əsrdə dünya insanların Quranda təsvir edilən hüzzur, sülh, düzgünlük, ədalət, gözəllik və xoşbəxtliyə daşımağa vəsilə olacaq.

OXUCUYA

- Bu kitabda və digər fəaliyyətlərimizdə təkamül nəzəriyyəsinin süqutuna xüsusi yer ayrılmasının səbəbi bu nəzəriyyənin hər cür din əleyhinə fəlsəfənin əsasını təşkil etməsidir. Yaradılışı və dolayısıyla Allah'ın varlığını inkar edən darvinizm 150 ildir ki, bir çox insanın imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olmuşdur. Ona görə bu nəzəriyyənin yalan olduğunu insanlara göstərmək çox mühüm imani vəzifədir. Bu mühüm xidmətin bütün insanlara çatdırılması isə vacibdir. Bəzi oxucularımızın bəlkə bircə kitabımızı da oxuma imkanı yoxdur. Bu səbəbdən hər kitabımızda bu mövzuya xülasə şəkildə də olsa bir bölmə ayrılmışdır.
- Kitabların məzmunu ilə bağlı digər cəhəti də nəzərə çatdırmaq lazımdır. Müəllifin bütün kitablarında imani mövzular, Quran ayələri işığında izah edilir, insanlar Allah'ın ayələrini öyrənməyə və yaşamağa dəvət olunurlar. Allah'ın ayələri ilə bağlı bütün mövzular oxuyanın ağılında heç bir şübhə və ya sual doğurmayacaq şəkildə açıqlanır.
- Buradakı izahlarda istifadə edilən səmimi, sadə və axıcı üslub isə kitabların hər kəs tərəfindən asanlıqla başa düşülməsini təmin edir. Bu təsirli və sadə izah sayəsində kitablar “bir nəfəsdə oxunan kitablar” ifadəsinə tamamilə uyğun gəlir. Dini qətiyyətlə rədd edən insanlar belə bu kitablarda izah edilən həqiqətlərdən təsirlənir və izah edilənlərin doğruluğunu inkar etmirlər.
- Bu kitab və müəllifin digər əsərləri oxucular tərəfindən fərdi şəkildə olduğu kimi, qarşılıqlı söhbət mühitində də oxuna bilər. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən bir qrup oxucunun kitabları birlikdə oxumaları, mövzu ilə bağlı öz fikir və təcrübələrini bir-birləri ilə paylaşmaları baxımından faydalı olar.
- Bununla yanaşı sadəcə Allah rızası üçün yazılmış bu kitabların tanınmasına və oxunmasına kömək etmək də böyük xidmət olar. Çünki müəllifin bütün kitablarında sübut və inandırma çox güclüdür. Bu səbəbdən dini izah etmək istəyənlər üçün ən təsirli üsul bu kitabların digər insanlar tərəfindən də oxunmasına sövq etməkdir.
- Kitabların arxasına müəllifin digər əsərlərinin təqdimatının əlavə edilməsinin isə mühüm səbəbləri var. Bu sayədə kitabı əlinə alan şəxs yuxarıda bəhs etdiyimiz xüsusiyyətləri daşıyan və oxumaqdan zövq aldığını ümid etdiyimiz bu kitabla eyni vəsflərə malik olan daha bir çox əsər olduğunu görəcəkdir. İmani və siyasi mövzularda faydalanacağı zəngin mənbə toplusunun mövcud olduğuna şahid olacaqdır.
- Bu əsərlərdə digər bəzi əsərlərdə görünən, müəllifin şəxsi qənaətlərinə, şübhəli mənbələrə əsaslanan izahlara, müqəddəs şeylərə qarşı ədəbə və hörmətə diqqət verilməyən üslublara, narahatlıq verən şübhəli və ümitsizliyə sürükləyən izahlara rast gələ bilməzsiniz.

Bu kitabda istifadə edilən ayələr Ə. Musayevin tərcümə etdiyi
Qurani-kərim kitabından götürülmüşdür.

İÇİNDƏKİLƏR

Giriş.....	9
Allah'ı haqqı ilə təqdir etmək	10
Gücünün yetdiyi qədər Allah'dan qorxmaq	12
Qədər.....	13
Təvəkkül	14
Təfəkkür.....	16
Diqqətli olmaq	18
Hər işdə bir xeyirin olması.....	21
Yanımızdakı ölüm	23
Şeytanın fəaliyyəti	25
Daim pisliyi əmr edən nəfs	27
Seçilmiş olmaq	30
Dua və edilmə şəkli.....	32
Bağışlanma və tövbə.....	35
Ölənə qədər səbir	37
Allah'ın möminlərə dəstəyi.....	39
Ümidsizliyə qapılmamaq və şeytanın təbliğinə fürsət verməmək	42
Hər hadisənin quran əxlaqına uyğun şəkildə qiymətləndirilməsi	44
Qəlbdeki niyyəti Allah'ın bilməsi.....	47
Dünya həyatının müvəqqəti olması	50
Mülkün əsl sahibi.....	53
Şükür	56

Hər an davam edən imtahan.....	58
Allah heç kimə qaldıra bilməyəcəyi yükü yükləməz.....	61
İnkarcılara sevgi göstərməmək	62
Heç bir şeyi Allah'dan, elçisindən və Allah yolunda cəhd etməkdən vacib bilməmək	64
Acizlik göstərməmək, kədərlənməmək, hüznə qapılmamaq	67
Namazda huşu.....	69
Allah'ı çox zikr etmək	71
Bir dəstə ilə qarşılaşanda Allah'ı çox zikr etmək.....	72
Ayələri və hikməti yadda saxlamaq	73
Boş və faydasız işlərdən üz çevirmək.....	74
Orta yolda olmaq.....	75
İnsanın mələk şahidləri	76
Verilən borcun yazılması.....	77
Etməyəcəyi şeyi söyləməmək.....	79
Vicdan və ruh	80
Qardaşlıq və birlik.....	84
Mübahisə etməmək	89
Quran oxunarkən şeytandan Allah'a sığınmaq	91
İncə düşüncəli olmaq	93
Cahillərdən üz çevirmək	96
Bilmədiyi mövzuda mübahisə etməmək.....	97
Lağ etməmək.....	99
Möminləri xoşagəlməz ləqəblə çağırılmamaq	101
Əmanəti sahibinə vermək və əmanətə xəyanət etməmək	102
Qərarlılıq.....	103

ƏLAVƏ BÖLMƏ: TƏKAMÜL YALANI	107
-----------------------------------	-----

GİRİŞ

Quran əxlaqının yaşanmadığı cəmiyyətlərdə son dərəcə qüsurlu əxlaq anlayışı mövcuddur. İnsan ruhundakı eqoist həvəs və həvəslərin məhsulu olan bu əxlaq anlayışı insanları qürurlu, eqoist, lağlağı, həyasız, mərhəmətsiz, kobud və zalım olmağa yönəldir. Hər kəs şəxsi uğurunu təmin etmək üçün digər insanları əzməyin vacib olduğuna inanır və bunu əlinə düşən hər fürsətdə tətbiq edir.

Halbuki, Allah yaratdığı insana belə bir əxlaqı tövsiyə etməmişdir. Əksinə, Quranda insanlara kübar, təvazökar, etibarlı, şəfqətli, fədakar və səmimi olmaları əmr edilir. Allah'ın haqq kitabında insan əxlaqındakı bu incəliklərə diqqət çəkilir:

İnsanlardan təkəbbürlə üz çevirmə, yer üzündə özünü darta-darta gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, özünü öyənə sevmir. (Loğman surəsi, 18)

Müsəlmanın vəzifəsi, şübhəsiz ki, Allah'ın vəhy etdiyi bu üstün əxlaqı ən incə məqamına qədər tətbiq etməkdir. Bu ilahi əxlaqı tərک etmiş və yuxarıda bəhs etdiyimiz qüsurlu əxlaq anlayışını mənimsəmiş azğın və primitiv mədəniyyətin təsirindən xilas olmaq üçün olduqca həssas və diqqətli olmaq lazımdır. Bu səbəbdən, insan daim düşünməli və cahiliyyə əxlaqından uzaqlaşib Quran əxlaqını mənimsəmək üçün böyük səy göstərməlidir.

ALLAH'I HAQQI İLƏ TƏQDİR ETMƏK

Quran ayələrində Allah'ın sifətlərinin bir qismi bu şəkildə xəbər verilir:

Allah, Ondan başqa ilah yoxdur, (əbədi) yaşayandır, (bütün yaratdıqlarının) qəyyumudur. Onu nə mürğü, nə də yuxu tutar. Göylərdə və yerdə nə varsa, Ona məxsusdur. Onun izni olmadan Onun yanında kim havadarlıq edə bilər? O, (məxluqatın) gələcəyini və keçmişini bilir. Onlar Onun elmindən, Onun istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun Kürsüsü göyləri və yeri əhatə edir. Bunları qoruyub saxlamaq Ona ağır gəlmir. O, Ucadır, Uludur. (Bəqərə surəsi, 255)

Yeddi göyü və yerdən də bir o qədərini yaradan Allah'dır. Vəhy onların arasında ona görə nazil olur ki, Allah'ın hər şeyə qadir olduğunu və Allah'ın hər şeyi elmi ilə əhatə etdiyini biləsiniz. (Talaq surəsi, 12)

Ancaq insanların çoxu Allah'ın bu sifətlərini bilmir, Rəbbimizi lazımi qədər tanımırlar. Cahiliyyə insanların Allah inancı öz başlarında çıxardıqları bəzi xurafatlara əsaslanır. Bu səbəbdən də Allah'ın sonsuz gücünü və əzəmətini qavraya bilmirlər. Quranda bu

insanlar **“Onlar Allah’ı lazımınca qiymətləndirmədilər. Şübhəsiz ki, Allah qüvvətlidir, qüdrətlidir!”** (Həcc surəsi, 74) ayəsi ilə təsvir edilir.

Allah’ı layiqincə qiymətləndirmək imanın ən vacib şərtlərindənədir. Mömin yaşadığı cahiliyyə cəmiyyətindəki yanlış Allah inancından ayrılar və cahiliyyə cəmiyyətinin bütün azğın inanclarını inkar edər.

Mömin Allah’a Quranda təsvir edilən xüsusiyyətləri ilə inanar. Allah’ın yer üzündə, göylərdə və öz nəfəsində yaratdığı dəlilləri, ayələri, iman həqiqətlərini araşdıraraq və Allah’ın sənətini, gücünü görərək Rəbbimizi tanıyar, Onun qədrini haqqı ilə təqdir edər.

Ancaq Allah’a iman etdiyini söyləyən bir adam ürəyini Allah’ın zikrindən və ağılını Onu düşünməkdən uzaq tutarsa, belə vəziyyətdə cahiliyyənin azğın Allah inancına doğru meyil etməyə başlayar. Əgər özünü düzəldib Allah inancını Qurana görə müəyyən etməzsə, cahiliyyə inancına keçmək təhlükəsi ilə üz-üzə qala bilər. Allah belə vəziyyətə və ya döyüş əsnasında zəiflik göstərən müsəlmanlardan bəhs edən ayələrə diqqət çəkir. Ayələrdə bildirildiyinə görə, bu insanlar: **“Bu işdə bizim üçün bir xeyir varmı?” – deyə Allah bərəsində haqsız olaraq, cahil düşüncələrə qapıldılar”**. (Ali-İmran surəsi, 154)

Mömin belə bir vəziyyətə düşməmək üçün cahiliyyədəki səhv inancların qoyduğu ləkələri tamamilə ürəyindən silməli və Quranda təsvir edildiyi kimi, Allah’ı haqqı ilə təqdir edərək əsl imanı qəlbinə yerləşdirməlidir.

GÜCÜNÜN YETDİYİ QƏDƏR ALLAH'DAN QORXMAQ

İnsan Allah'dan nə qədər çox qorxarsa, Onun qatında bir o qədər üstün olar. Allah qorxusunda bir sərhəd yoxdur, hər insan bu hissini Allah'dan diləyərək artırma bilər. Bu mövzuda Quranda rəsullar nümunə olaraq verilmişdir. Bu sayədə möminlər özlərini onlarla müqayisə edib Allah qorxularını daha da artırma biləcəklərini anlaya bilərlər.

Allah möminlərdən Özündən ən yüksək dərəcədə qorxmalarını istəyir. Ayələrdə bu mövzuda belə hökm verilir:

Nə qədər bacarırsınızsa, Allah'dan qorxun. (Peyğəmbərə) qulaq asıb itaət edin və (malınızdan) öz xeyriniz üçün xərcləyin. Nəfsinin tamahından qorunanlar nicat tapanlardır. (Təğabun surəsi, 16)

Ey iman gətirənlər! Allah'dan Ona layiq olan tərzdə qorxun və ancaq müsəlman olduğunuz halda ölün! (Ali-İmran surəsi, 102)

QƏDƏR (TALE)

Dünyada və bütün kainatda hər şey müəyyən bir məqsədlə reallaşır. Quranda bildirildiyinə görə Allah **“...Bütün işləri yoluna qoyar...”** (Rəd surəsi, 2). Bir başqa ayədə bildirildiyinə görə isə **“...Onun xəbəri olmadan yerə düşən bir yarpaq belə yoxdur”**. (Ənam surəsi, 59)

Baş verən bütün hadisələri yaradan, idarə edən, bu hadisələrin başlanğıc və sonlarını təyin edən Allah’dır. Kainatdakı bütün ulduzların və dünyanın hər bir hərəkətini, yer üzündəki bütün canlıların hər bir vəziyyətini, insanın necə yaşayacağını, nələr söyləyəcəyini, nə ilə qarşılaşacağını təyin edən Allah’dır. Allah Quranda **“Şübhəsiz ki, Biz hər şeyi qədər ilə yaratdıq”** (Qəmər surəsi, 49) hökmünü verir.

Bir başqa ayədə isə belə buyurur:

Yer üzündə baş verən və sizin başınıza gələn elə bir müsbət yoxdur ki, Biz onu yaratmamışdan əvvəl o, yazıda (müəyyən edilmiş) olmasın. Şübhəsiz ki, bu, Allah üçün çox asandır. (Hədid surəsi, 22)

Mömin bu sirdən agah olaraq yaşamalı, inkarçıların cəhalət səviyyəsinə əsla enməməlidir. Əgər həyatın yalnız və yalnız qədəri müşahidə etmək olduğunu anlayarsa, qarşısına çıxan heç bir hadisə onu üzməz və ya qorxutmaz. Mömin insan sığındığı mağaranın qapısına onları öldürmək üçün gələn müşriklərə baxmayaraq, yanındakı dostuna: **“Qəm yemə, Allah bizimlədir”** (Tövbə surəsi, 40) - deyən hz. Məhəmməd (s.ə.v.) kimi hər an əmin, rahat və cəsur olar.

TƏVƏKKÜL

Bütün hadisələri meydana gətirən Allah'dır. Allah'ın yaratdığı hadisələrin hamısında möminlər üçün mütləq bir xeyir var. Bütün hadisələr mütləq möminlərə faydalı olacaq şəkildə hazırlanmışdır və hər şey bu plana görə işləyir.

Möminin güvənəcəyi yeganə dostu Allah'dır. Yeganə vəkil Odur. Möminin üzərinə düşən hadisələr qarşısında yalnız Allah'ın istədiyi reaksiyaları vermək, səbəblərə sarılmaq, nəticəsini isə Allah'dan gözləməkdir. Ayələrdə inkarçıların xəbərdar olmadığı bu böyük sirt belə ifadə edilir:

(Gözləmə) vaxtı bitdikdə onları müvafiq olaraq saxlayın və yaxud onlardan müvafiq qaydada ayrılın. Aranızdan iki ədalətli şahid çağırın və Allah üçün şahidlik edin. Allah'a və axirət gününə iman gətirənlərə verilən nəsihət budur. Allah'dan qorxana, (Allah) çıxış yolu göstərer və ona təsəvvürünə gətirmədiyi bir yerdən ruzi bəxş edər. Kim Allah'a təvəkkül etsə, (Allah) ona kifayət edər. Allah Öz əmrini yerinə yetirəndir. Allah hər şey üçün bir ölçü qoymuşdur. (Talaq surəsi, 2-3)

Başqa bir ayədə də təvəkkülün sirri belə açılıdır:

De: "Allah'ın bizim üçün yazdığından başqa bizim başımıza heç nə gəlməz. O, bizim himayədarımızdır. Qoy möminlər Allah'a təvəkkül etsinlər!" (Tövbə surəsi, 51)

Mömin inkarçılardan gələcək təzyiqlərə qarşı belə deməlidir:
(Allah) bizə yollarımızı göstərdiyi halda, biz nə üçün Allah'a təvəkkül etməyəək? Sizin bizə verdiyiniz əziyyətlərə dözəcəyik. Qoy təvəkkül edənlər ancaq Allah təvəkkül etsinlər. (İbrahim surəsi, 12)

Bir başqa ayədə isə belə buyurulur:

Əgər Allah sizə kömək edərsə, heç kəs sizə qalib gələ bilməz. Əgər O, sizi zəlil edərsə, Ondan sonra kim sizə yardım edə bilər? Qoy möminlər Allah'a təvəkkül etsinlər! (Ali-İmran surəsi, 160)

TƏFƏKKÜR

İnkar edənlər dünyadakı yaradılış dəlillərini görmədən həyat sürürlər. İman edən bir insanın bu şəxslərdən fərqi isə Allah'ın yaratdığı dəlilləri hər an görə bilməsidir. Mömin ətrafındakı hər incəlikdə Allah'ın qüdrətini və sənətini görə, Onu təsbih edər və Allah'a yaxınlaşmaq üçün yol tapar. Möminlərin bu xüsusiyyətləri Quranda belə izah edilir:

O kəslər ki, ayaq üstə olanda da, oturanda da, uzananda da Allah'ı yad edir, göylərin və yerin yaradılması haqqında düşünür (və deyirlər:) “Ey Rəbbimiz! Sən bunları əbəs yerə xəlq etməmişən. Sən pak və müqəddəssən. Bizi odun əzabından qoru! (Ali-İmran surəsi, 191)

Allah Quranın bir çox yerində “düşünməzsizsinizmi”, “düşünənlər üçün dəlillər vardır” ifadələri ilə təfəkkür etməyin əhəmiyyətini vurğulayır. Bundan əlavə, Allah üzərində düşünmək üçün saysız dəlil yaratmışdır. Gördüyümüz, fərqi nə olduğumuz hər şey Allah'ın bir təcəllisi və dəlilidir. Bu səbəblə, göylərdə, yerdə və bunların aralarında olan hər şey bir təfəkkür vəsiləsidir. Bir ayədə belə buyrulur:

(Allah) onunla sizin üçün dənli bitkilər, zeytun, xurma, üzüm və (başqa) meyvələrin hamısından yetişdirir. Həqiqətən, bunda anlayən adamlar üçün dəlillər vardır. (Nəhl surəsi, 11)

Ayədə “təfəkkür mövzusu” olaraq göstərilənlərdən biri, məsələn,

xurma ağacı üzərində bir az düşünək. Məlumdur ki, ağac torpağa əkilən toxumdan əmələ gəlir. Toxum kiçik bir cisimdir, amma necə olur ki, o toxumun içindən qısa müddət ərzində 4-5 metr uzunluğunda və yüzlərlə kiloqram ağırlığında nəhəng bir taxta kütləsi meydana gəlir?! Toxumun bu nəhəng taxta parçasını hazırlayarkən istifadə edə biləcəyi yeganə vəsait isə torpaqdır.

Yaxşı, bəs toxum ağac çıxarmağı haradan bilir? Necə olur ki, torpağın içindən lazımlı vəsaitləri təhlil edərək bunları taxta toxuması meydana gətirmək üçün istifadə etməli olduğunu bilir? Əmələ gətirdiyi ağacın hansı forma və quruluşa sahib olacağını necə təxmin edə bilər? Sonuncu sual xüsusilə əhəmiyyətlidir. Çünki toxumdan hər hansı bir taxta parçası çıxır. Toxum içində damarlar olan, torpaqdakı maddələri istifadə etmək üçün lazım olan köklərə sahib olan və üst qismi də budaqlara ayrılan son dərəcə yaxşı hazırlanmış canlı bir maddə çıxarır. İnsan yaxşı bir ağac şəkli çəkmək üçün çətinlik çəkir, çünki ağacın köklərindəki və budaqlarındakı detalları çəkmək çətin işdir. Halbuki, toxum nəinki çəkmək, bu son dərəcə kompleks cismi torpaqdakı vəsaitləri istifadə edərək sıfırdan meydana gətirir.

Bu vəziyyətdə toxumun son dərəcə ağıllı bir varlıq olduğunun nəticəsinə gəlirik. Daha doğrusu, toxumun içində son dərəcə təsiredici bir ağıl var. Yaxşı, bu ağıl toxuma haradan və necə gəlib? Necə olur ki, bir toxum bu cür bir ağıl və yaddaşa sahib ola bilər?

Şübhəsiz, bunun sadəcə bir cavabı var: Allah toxumu ağac meydana gətirə biləcək qabiliyyətlə yaratmış, bu əməliyyat üçün lazımlı məlumatlara sahib olacaq şəkildə proqramlaşdırmışdır. Torpağa əkilən hər toxum Allah'ın elmi ilə əhatə edilmişdir, Onun elmi ilə böyüyür. Bir ayədə bu həqiqət belə xəbər verilir:

Qeybin açarları Onun yanındadır, Onları yalnız O bilir. O, quruda və dənizdə nələr olduğunu bilir. Onun xəbəri olmadan yerə düşən bir yarpaq belə yoxdur. Yerin qaran-

hıqlarında elə bir toxum, elə bir yaş və elə bir quru (şey) yoxdur ki, açıq-aydın yazıda (Lövhi-məhfuzda) olmasın. (Ənam surəsi, 59)

Toxumu yaradan da, torpağın içinə düşdüyü zaman onu yarıb içindən yeni bir bitkini çıxaran da Allah'dır. Bu həqiqət “Ənam” surəsində belə xəbər verilir:

Şübhəsiz ki, toxumu da, çərdəyi də Allah çatladır. O, ölü-dən diri çıxarır, diridən isə ölü çıxarır. Budur Allah! Siz necə də (haqdan) döndərilirsiniz! (Ənam surəsi, 95)

Toxum Allah'ın kainatda yaratdığı sonsuz saydakı təfəkkür vasitəsindən, yəni iman həqiqətindən yalnız biridir. İnsan aqlını örtən qalın qəflət pərdəsini aralayıb “necə”, “niyə” kimi suallar verərək düşünsə, bütün kainatın Allah'ın varlığının və gücünün dəlilləri ilə dolu olduğunu rahatlıqla görə bilər.

DİQQƏTLİ OLMAQ

Təfəkkürün əhəmiyyətli bir hissəsini diqqət təşkil edir. Allah bütün kainatı və kainatın hər hissəsini Öz varlığının dəlillərini göstərmək üçün yaratmışdır. Ancaq inkarçılar bu həqiqəti qavraya bilməzlər. Çünki bu incəliyi qavrayacaq görmə qabiliyyətinə sahib deyillər. Quranda ifadə edildiyi kimi “... **gözləri vardır, onunla görməzlər...**” (**Əraf surəsi, 179**). Gözləri ilə gördükləri maddi kainatın üzərindəki incə pərdəni qaldırıb, arxasındakı böyük həqiqəti dərk edəcək ağıl və qavrayışa sahib deyillər.

Mömin isə Allah'ın kainatı hikmətlə və məqsədli şəkildə yaratdığını qəbul edir və bununla da gözləri olduğu halda görməyən qrupdan fərqlənir. Ancaq bu imanın ilk mərhələsidir. İman və onunla bərabər ağıl inkişaf etdikcə mömin qəbul etdiyi bu böyük həqiqəti qarşısına çıxan hər təfərrüatda yoxlamağa başlayır. İmanın bu şəkildə inkişafı üç mərhələyə ayrılır: elm əl-yəqin, ayn əl-yəqin, haqq əl-yəqin.

Bu mərhələləri açıqlamaq üçün yağış nümunəsini misal çəkə bilərik. Bayırda yağışın yağdığını bilməyin üç dərəcəsi var. Birinci dərəcədə – yəni elm əl-yəqində bir insan pəncərələri bağlı olan evdə oturduğu halda, bayırdan gələn bir insan ona yağışın yağdığını söyləyərsə və o da bunun doğruluğuna inanar. İkinci dərəcə - ayn əl-yəqin, yəni gözlə qavramaq dərəcəsidir: bu halda, həmin insan pəncərənin yanına gedər, pərdəni çəkər və yağışın yağdığını gözləri ilə görər. Haqq əl-yəqində isə qapını açar və evdən çıxar: artıq yağışın içindədir.

İmanın elm əl-yəqindən ayn əl-yəqinə və daha da irəliləməsi üçün lazım olan feli dualardan biri də diqqətli olmaqdır.

Quranda möminlər Allah'ı qavramaq üçün diqqətli olmağa çağırılırlar. Ayələrdə belə buyurulur:

Göylərdə və yerdə nə varsa, Allah'a məxsusdur. O, sizin nə əməl sahibi olduğunuzu və (qullarının) Onun hüzuruna qaytarılacaqları günü bilir. Allah onlara nə etdiklərini bildirəcəkdir. Allah hər şeyi bilir. (Nur surəsi, 64)

Doğrudan da, onlar öz Rəbbi ilə qarşılaşacaqlarına şübhə edirlər. Həqiqətən, O, hər şeyi əhatə edir. (Fussilət surəsi, 54)

Allah'ın ayələrini hər yerdə görə bilmək üçün bu mövzu üzərində düşünmək və bunun üçün zehini öyrətmək lazımdır. Əks halda, öz-başına buraxılan zehin idarəsiz şəkildə fəaliyyətə başlayar. Bir neçə saniyə içində mövzudan-mövzuya keçib boş işlərlə özünü məşğul edir. Bu, bir növ sərxoşluqdur. Belə olduğu təqdirdə, həm ətrafında baş verən hadisələrin incəliklərini qavraya bilməz (yəni təfəkkür edə bilməz), həm də bu hadisələrə müdaxilə etmək üçün iradəyə sahib ola bilməz.

Halbuki, möminlər Allah'ın izni ilə düşüncələrini istədiyi kimi istiqamətləndirən, aqlını hər zaman Allah'ı tanımaq və Onun dininə xidmət etmək üçün istifadə edən insanlardır. Bu səbəbdən, iman edən birinin aqlına boş düşüncələr gəldikdə bunu dərhal anlayar və Quranda təsvir edildiyi şəkildə zehni bu boşluqdan xilas edir. Ağılı təmiz saxlamaq cəhdinin ən vacib hissəsi isə diqqətdir.

HƏR İŞDƏ BİR XEYİRİN OLMASI

Allah hər şeyi hikmətlə yaradır. Bu hikmətlərdən biri də Rəbbimizə meydana gətirdiyi hadisələrin nəticəsinin möminlərə fayda verməsi, dinə fayda gətirməsidir. Çünki Allah möminlərlə bərabərdir. Buna görə də heç bir hadisəni möminlərin əleyhinə yaratmaz.

Möminin qarşısına çıxan bəzi hadisələr, məsələn, inkarçıların qurduğu tələ ilk baxışda mənfə, əleyhdə bir vəziyyət kimi görünə bilər, amma Allah mütləq bunda da bir xeyir yaratmışdır. Bu hadisədə nə kimi xeyirlər olduğunu da dərhal və yaxın zaman ərzində möminlərə göstərir. Buna görə, möminlərin də qarşılaşdıqları hər hadisədə bir xeyir olduğunu bilməlidirlər.

Quran qissələrində bu mövzuya nümunə olan bir çox hadisə izah edilir. Hz. Yusifin həyatı bunlardan biridir. Hz. Yusif kiçik bir uşaq ikən qardaşları tərəfindən quyuya atılmış, sonra oradan xilas olmuş, ancaq bir müddət sonra günahsız olduğu halda günahlandırılaraq zindana atılmışdır.

Hz. Yusifin yaşadıklarına bənzər vəziyyətlərlə qarşılaşan bir insan əgər imana və imanın gətirdiyi şüura sahib deyilsə, böyük tələhsizliklərlə qarşı-qarşıya olduğunu, başına fəlakətlərin gəldiyini düşünəcək. Halbuki, Hz. Yusif bütün bu hadisələrin Allah'ın idarəsi altında reallaşdığını və hamısında mütləq bir xeyir olduğunu heç bir zaman unutmamışdır. Belə ki, Allah bir müddət sonra bütün bu “müsbət”lərin arxasındakı xeyiri ona göstərmiş və Hz. Yusif atıldığı Misir zindanlarından xilas olaraq o ölkənin rəhbərlərindən birinə çevrilmişdi.

Mindiylə gəmidə kim dənizə atılacaq deyər püşk atılan, püşk özünə düşən və dənizə atılan, sonra da nəhəng bir balıq tərəfindən udulan hz. Yunisin vəziyyəti də hz. Yusifə bənzəyir. Quranda hz. Yunisin Allah'ı təsbih edənlərdən olduğu üçün o yerdən qurtarıldığı və sonra da mükafatlandırıldığı belə izah edilir:

Əgər o, Allah'a tərif deyənlərdən olmasaydı, balığın qarında qiyamət gününə qədər qalardı. O, halsız olduğu vəziyyətdə onu sahilə çıxartdıq. Onun başı üstündə balqabaq tağı bitirdik. Biz onu yüz mindən də daha çox adama (peyğəmbər) göndərdik. Onlar ona iman gətirdilər, Biz də onlara müəyyən vaxtadək firavanlıq nəsib etdik. (Saffat surəsi, 143-148)

Quran hekayələrində izah edilən bütün bu nümunələr insana əhəmiyyətli bir dərs verir: bir hadisənin müsibət kimi görünməsi, onun həqiqətdə elə olduğu mənasını verməz. Əgər mömin Allah'a güvənsə, Ondən kömək diləyib, Ona sığınsa, onun başına gələcək heç bir hadisə pis deyil. Allah yalnız onu sınamaq, Özünə olan sədaqət və inancını möhkəmləndirmək üçün müxtəlif çətinliklər meydana gətirər, amma bunların hamısının xeyirli bir nəticəsi olar.

İnkərçilər üçün isə bu vəziyyət tamamilə əksinədir. Heç bir hadisə onlar üçün xeyirli deyil. Onlara zövq və sevinc verən, gözəl kimi görünən şeylər axirətdə çəkəcəkləri əzabı artıran səbəblər olacaq. İnkər edənlərin haqsız əldə etdikləri bütün qazanclar, hesabı soruşulacaq bir günah olaraq onların adına yazılır. Allah Quranda bu hökmü verir:

Allah'ın Öz lütfündən bəxş etdiyini xərcəlməyə xəsislik edənlər elə güman etməsinlər ki, bu, onların xeyrinədir. Əksinə, bu, onlar üçün pisdür. Onların xəsislik etdikləri şey qiyamət günü boyunlarına dolanacaqdır. Göylərin və yerin mirası Allah'a məxsusdur. Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır. (Ali-İmran surəsi, 180)

YANIMIZDAKI ÖLÜM

Cahiliyyə cəmiyyəti, adından da aydın olduğu kimi, son dərəcə məlumatsız, ağılsız və şüursuz cəmiyyətdir. Bu cəmiyyətin üzvləri həyatlarını həqiqətlərə, ağıla və məntiqə yönəltməzlər. Əksinə, boş və batil inanclar, həqiqətdən uzaq zənlər, istəklər və nəticədə, aldanmalarla yaşayırlar. Bu aldanmaların biri də ölüm haqqındakı düşüncələridir. Ölümü mümkün olduğu qədər ağıldan çıxarıb düşünməmək qənaətindədirlər.

Bu hərəkətlə, yəni ölümü nəzərə almadan əldə etmək istədikləri şey isə öz ağıllarına görə ölümdən xilas olmaqdır. Ölümü düşünmədikdə ondan uzaqlaşdıqlarını zənn edirlər. Əlbəttə ki, bu məntiq bir təhlükədən xilas olmaq üçün başını quma basdıran dəvəquşunun məntiqindən fərqlənir. Halbuki, bir təhlükəni görməzlikdən gəlmək, o təhlükəni yox etməz. Əksinə, o təhlükəyə hazır olmamaq və dolayısıyla, daha böyük zərər görmək mənasını verir.

Mömin hər mövzuda olduğu kimi, bu mövzuda da cahiliyyə cəmiyyətinin məntiqindən tamamilə uzaqdır. Onlar kimi açıq və qəti həqiqəti yox sayaraq xəyali bir dünyada yaşamaz. Əksinə, indiyə qədər dünyada yaşayan bütün insanların sona çatmış həyatı ilə isbat edilmiş ölümü ciddi düşünər. İnkarcılara isə Allah'ın Quranda bildirdiyi bir əmrinə uyğun olaraq belə səslənər:

De: “Qaçdığınız ölüm sizi mütləq haqlayacaqdır. Sonra siz qeybi və aşkarı bilənin hüzuruna qaytarılacaqsınız. O da sizə nə etdiklərinizi xəbər verəcəkdir”. (Cumə surəsi, 8)

Ölüm unudulub düşünülməməli bir “müsibət” deyil, əksinə, insana həyatın həqiqi mənasını öyrədən və dolayısıyla, üzərində düşünlməsi vacib olan böyük bir dərsdir. Mömin bu böyük hadisə üzərində ağıllı və səmimi şəkildə düşünər. Allah'ın insanı bir müddət yaşatdıqdan sonra niyə bu dünyadan ayırdığını, niyə bütün canlıları ölümlü etdiyini düşünər. Qurana görə yaradılmış hər varlıq, qısacası hər şey ölümlüdür. Bu, onların aciz və zəif bir qul olduqlarını göstərir. Həyatın sahibi Allah'dır, yaradılmışlar ancaq Allah'ın diləməsi ilə həyatda yaşayırlar və yenə Allah'ın diləməsi ilə həyatlarını itirirlər. Allah ayələrində belə hökm edir:

(Yer) üzündə olan hər kəs ölümə məhkumdur. Ancaq Rəbbinin əzəmətli və kəramətli üzü əbədidir. (Rəhman surəsi, 26-27)

Hamı öləcək və vacib olan da odur ki, heç kim nə vaxt və harada öləcəyini bilməz. Heç kimin bir dəqiqə sonra həyatda qalacağına dair zəmanəti yoxdur. Buna görə də mömin sanki hər an öləcəkmiş kimi davranmalıdır. Ölümü tez-tez düşünmək möminin ixlasını qorumasını və həmişə şüurlu hərəkət etməsini təmin edər, Allah qorxusunu artırır, nəfsini tərbiyə etməsinə kömək edər.

Quranda hər insanın bir gün öləcəyinə belə diqqət çəkilməşdir:

Səndən əvvəl də heç bir bəşərə ölümsüzlük nəsib etmədik. Məgər sən öləcəksən, onlar həmişəlik qalacaqlar?! Hər kəs ölümü dadacaqdır. Biz sizi sınamaq üçün şər və xeyirlə imtahana çəkirik. Siz ancaq bizə qaytarılacaqsınız! (Ənbiya surəsi, 34-35)

ŞEYTANIN FƏALİYYƏTİ

Allah hz. Adəmi yaratdığı və bütün mələklərə “Adəmə səcdə edin” əmrini verdiyi zaman şeytan Ona qarşı çıxmış və bu üsyana görə sonsuz qədər lənətlənmişdir. Buna görə də o, qiyamət gününə qədər insanları azdırmaq üçün Allah’dan müddət istədi. Allah bu icazəni verdikdə isə dedi:

(İblis) dedi: “Sən məni yoldan çıxartdığına görə mən də Sənin düz yolunun üstündə oturub (insanları) tovlayacağam. Sonra onların yanına önlərindən və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükür edən görməyəcəksən”. (Əraf surəsi, 16-17)

Bir başqa ayədə şeytanın azdırma vədi belə izah edilir:

Mən onları mütləq (doğru yoldan) azdıracaq və xülyalara salacağam; onlara mal-qaranın qulaqlarını kəsməyi buyuracaq və Allah’ın yaratdıqlarına dəyişiklik verməyi əmr edəcəyəm”. Allah’ı qoyub şeytanı özünə himayədar tutan şəxs açıq-aşkar ziyana uğramışdır. (Nisa surəsi, 119)

Əgər insan şeytanın bu xüsusiyyətindən xəbərsiz olsa, özünü ondan qoruya bilməz və asanlıqla tələyə düşə bilər. Bu səbəbdən, mömin Quranda xəbər verilən bu həqiqəti hər an ağlında tutmalı, şeytanın sapdırıcı təlqinlərinə qarşı oyaq olmalıdır. Bir ayədə belə buyurulmuşdur:

Şübhəsiz ki, şeytan sizin düşmənidir, siz də onu düşmən sayın. O, öz tərəfdarlarını od sakini olmağa çağırır. (Fətir surəsi, 6)

Möminlər şeytana qarşı çox diqqətli olmalıdırlar. Çünki şeytan, əsasən, onlarla məşğul olur. İnkarcıları sapdırmaq üçün çalışmasına ehtiyac yoxdur. Çünki onlar artıq şeytanın ordusunu təşkil edirlər. Buna görə, bütün gücünü möminləri zəiflətmək, onları dinə xidmət etməkdən yayındırmaq üçün sərf edir. Bu səbəblə, Allah şeytanın fitnəsinə qarşı möminləri belə xəbərdar edir:

Ey iman gətirənlər! Şeytanın izi ilə getməyin. Kim şeytanın izi ilə getsə, (bilsin ki,) o (şeytan) iyrenc və yaramaz işlər görməyi əmr edir. Əgər Allah'ın sizə lütfü və mərhəməti olmasaydı, sizdən heç kəs heç vaxt təmizə çıxmazdı. Lakin Allah dilədiyini təmizə çıxardır. Allah eşidəndir, biləndir. (Nur surəsi, 21)

Allah'ın Quranda bildirdiyinə görə, şeytanın bu fəaliyyəti iklaslı möminlərə təsir etmir. Lakin zəiflik göstərən və qəflətə dalanlar şeytanın təlqin etdiyi mənfi hallardan təsirlənə bilərlər. Unutmaq olmaz ki, şeytan fəaliyyətini heç dayanmadan, ara vermədən, dincəlmədən, yatmadan davam etdirir. Mömin də buna qarşı həmişə Allah'ı xatırlamalı, hər an diqqətli və mənəvi cəhətdən rahat olmalıdır.

DAİM PİSLİYİ ƏMR EDƏN NƏFS

İnsanın şeytan qədər diqqət yetirməli olduğu başqa azdırıcı ünsür də öz daxilindədir. Allah insanı yaradarkən onun nəfsinə (mənliyinə) həm yaxşılıq, həm də pislik ilham etmişdir. Bu pis tərəf insanı daim şeytanın tərəfinə çəkməyə çalışır. Quranda insan ruhundakı bu iki cəhət belə açıqlanır:

And olsun nəfsə və onu yaradıb kamilləşdirənə, ona günahları və (Allah'dan) qorxmağı təlqin edənə! Nəfsini (günahdan) təmizləyən uğur qazanmışdır. Onu (günaha) batıran isə ziyana uğramışdır. (Şəms surəsi, 7-10)

İnsan ayədə ifadə edilən nəfsinin içindəki bu günahlardan xəbərdar olmalı və hər zaman bu təhlükəyə qarşı diqqətli davranmalıdır. Əgər nəfsindəki pisliliyin varlığını qəbul etməzsə, ayədə deyildiyi kimi onu batırırsa, pisləkdən çəkinə bilməz və ziyana uğrayar.

Buna görə də insan içindəki bu pis cəhətə qarşı diqqətli davranmalı, həmişə nəfsini təmizləməyə çalışmalıdır. Hz. Yusifin ayədə xəbər verilən **“Mən özümə bəraət qazandırmıram. Çünki Rəbbimin rəhm etdiyi kəs istisna olmaqla, nəfs (adama) pis işləri əmr edir. Həqiqətən, Rəbbim bağışlayandır, rəhmlidir”** (Yusif surəsi, 53) şəklindəki ifadəsi möminin nəfsinə qarşı ehtiyatlı olmasını göstərir.

İnsan nəfsinə qarşı hər zaman bu şəkildə ehtiyatlı davranmalı, nəfsinin əmr etdiyi pisləklərə qarşı daim diqqətli

olmalıdır. Çünki nəfslər xəsislik etməyə hazırdır (Nisa surəsi, 128). Bu həvəslərin insana nələr etdirə biləcəyinə də Quranda işarə edilmişdir. Məsələn, Hz. Adəmin oğullarından birini qardaşını öldürməyə yönəldən şey onun nəfsidir. (Maidə surəsi, 30)

Hz. Musadan sonra Samirinin yenidən bütlərə ibadət etməsinin və qövmünü də eyni pozğunluğa yönəltməsinin səbəbi də eynidir. Ayədə bu haqda belə buyurulur:

(Samiri) belə cavab verdi: “O dedi: “Mən onların görmədiklərini gördüm. Mən o elçinin ləpirindən bir ovuc torpaq götürdüm və onu (bəzək əşyalarının üstünə) atdım. Nəfsim məni (buna) sövq etdi”. (Taha surəsi, 96)

İnsanın qurtuluşu qısqanlıqdan, eqoizmdən, üsyan və şirkə yönəldən nəfsinin pisliklərindən çəkinməsindən asılıdır. Quranda belə ifadə edilir:

(Mühacirlərdən Mədinədə) əvvəl (orada) yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına hicrət edənləri sevir, onlara verdiklərinə görə qəlblərində peşmançılıq hissi duymurlar. Hətta özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tuturlar. Nəfsinin tamahından qorunan kimsələr nicat tapanlardır. (Həşr surəsi, 9)

Mövzu ilə əlaqədar başqa ayələrdə də belə buyurulur:

Ancaq kim Rəbbinin hüzuruna gələcəyindən qorxmuş və nəfsinə istəyini yasaq etmişsə, həqiqətən, cənnət onun məskəni olacaq. (Naziət surəsi, 40-41)

Mömin üçün ən böyük mübarizələrdən biri nəfslə aparılan mübarizədir. İman edən insan nəfsinin ona yönəlmək istədiyi eqoizm, qısqançlıq, qürur, həvəs kimi xəstəliklərə etiraz etməlidir.

Nəfs insanı boş hədəflər arxasınca aparır. İnsana daha çox mal

qazanacağını pıçıldayar. Halbuki, insan bu cür zövqlərin heç biri ilə qane olmaz. Nə qədər çox qazansa, daha da çoxunu istəyər. Nəfs bu halı ilə ac və əsla doymayan vəhşi heyvan kimidir.

Nəfsin qane olması isə bu müvəqqəti zövqlərin heç biri ilə deyil, ancaq və ancaq adamın Allah'a sığınması ilə mümkündür. İnsan Allah'a qul olmaq üçün yaradılmışdır və **“Qəlblər ancaq Allah'ı zikr etməklə rahatlıq tapır” (Rəd surəsi, 28)** hökmünə uyğun olaraq bu vəzifəsini yerinə yetirib Onun rəhmətinə sarılmaqdan başqa heç bir şey ona rahatlıq və təmkinlik verməz.

Ona görə də rahatlıq tapmış nəfs ancaq inkarın hər cür pisliyindən çəkinərək iman edən nəfsdir. Allah Quranda bu nəfsə belə xitab edir:

(O gün möminə deyiləcəkdir): “Ey arxayın olan kəs! Razi qalmış və razılıq qazanmış halda öz Rəbbinə tərəf dön! Mənim qullarımın (cərgəsinə) keç! Cənnətimə daxil ol!”
(Fəcr surəsi, 27-30)

SEÇİLMİŞ OLMAQ

Allah hər insan üçün bir qədər (tale) təyin etmişdir və bu qədəri hər hansı bir insanın, ya da hadisənin dəyişdirməsi mümkün deyil. İnsanın hansı tarixdə, hansı cəmiyyətdə, hansı ailəyə mənsub olacağını təsbit edən, həyatı boyunca da nələrlə qarşılaşacağına qərar verən ancaq Allah'dır. İnsana sahib olduğu ağılı, fikrindən keçirdiyi düşüncələri ilham edən də yenə Allah'dır.

Bu səbəbdən də bir insanın iman etməsi sahib olduğu hər hansı xüsusiyyətdən qaynaqlanmaz. İmanı verən ancaq və ancaq Allah'dır. Allah Hadidir, yəni hidayət verəndir, eləcə də Rəbbdir, yəni öyrədib-yetişdirəndir. İstədiyi qulunu doğru yola yönəldər. Quranda bu həqiqət Hz. Musanın sözləri ilə belə xəbər verilir:

(Musa) dedi: “Rəbbimiz hər şeyə öz xilqətini verən, sonra da doğru yolu göstərəndir!” (Taha surəsi, 50)

İman edənlər Allah'ın onlara lütf etdiyi insanlardır. Allah bir ayədə belə buyurur:

Rəbbin istədiyini yaradır və seçir. Onların isə seçməyə haqqı yoxdur... (Qəsəs surəsi, 68)

İnsanlar cəhənnəmə ora layiq olaraq girərlər. Çünki onları yarıdan Allah'a qarşı üsyan etmiş və ən böyük əzaba düçar olmuşlar. Buna müvafiq olaraq, cənnətə ancaq Allah'ın lütfü və bağışlaması sayəsində girmək mümkündür. Allah cənnətinə yerləşdirəcəyi möminləri seçmiş, onlara lütf etmiş, onları öyrətmiş, günahlarını bağışlamış, səhvlərini örtmüşdür.

Mömin seçilmiş olmasının hər zaman fərqində olmalı, özünə verilən iman nemətinə qarşı daim Allah'a şükür edərək yaşamalıdır. Seçilmiş olmanın şərəfi onun hər hərəkətində əks olunmalı, bunun təmkin və kübarlığını öz üzərində daşmalıdır. Yer üzündə Quranda təsvir edilən əxlaqı təmsil etdiyini, çoxlarının qəflət və pozğunluq içində olduğunu, amma Allah'ın onu imanla şərəfləndirdiyini unutmamalıdır. Çünki mömin yer üzündə yaşayan insanlar içində ziyanda olmayan, hər gün cəhənnəmə bir az daha yaxınlaşan qrupun içində iştirak etməyən məhdud saydakı qullardan biridir. Allah ziyanda olan insanları belə xəbər verir:

And olsun axşam çağına! Həqiqətən, insan ziyan içərisindədir. Yalnız iman gətirib yaxşı işlər görənlər, bir-birinə haqqı məsləhət görənlər və bir-birinə səbirli olmağı məsləhət edənlərdən başqa. (Əsr surəsi, 1-3)

Bütün inkarçılar sonu cəhənnəmə doğru gedən ziyanın içində olduğu halda, mömin üçün Allah'ın onu bu vəziyyətdən qurtarması və bütün insanlardan üstün tutması, əlbəttə, ki, çox böyük şərəfdir.

DUA VƏ ONUN EDİLMƏ ŞƏKLİ

Allah bir ayəsində duanın əhəmiyyətini belə ifadə edir: **“De: Əgər yalvarmağınız olmasaydı, Rəbbim sizə diqqət yetirməzdi”... (Furqan surəsi, 77)**

Həqiqətən də dua mömini inkar edənlərdən fərqləndirən, Allah qatında qiymətli edən əsas ibadətlərdən və imanın ən açıq göstəricilərindən biridir.

İnsanların çoxu bütün kainatın maddələr cəmi olduğunu və bu maddələrin də heç bir ilahi idarə olmadan bir-birlərinə təsir edərək hərəkət etdiklərini zənn edirlər. Əslində, var olan hər şeyin Allah'ın iradəsinə boyun əydiyinin, hər şeyin ancaq Allah'ın “Ol” əmri ilə olduğunu fərqində deyillər. Buna görə də bütün həyatları bu maddələr dünyasında mübarizə, səy və məşğuliyət içində çalışmaqla keçir.

Ancaq iman edən insan kainatın sirrini bilir. Buna görə də istədiyi bir şeyə nail olmaq üçün o şeyləri yaradanından diləməli olduğunu da anlayır. Bilir ki, Allah hər şeyi Öz iradəsinə boyun əydirmişdir, hər şeyə hakimdir və Özündən kömək istəyən qullarına qarşı da şəfqətlidir. Allah bir ayəsində qullarına belə səslənir:

Qullarım səndən Mənim barəmdə soruşsalar, Mən (onlara) yaxınam, Mənə yalvaranın duasını yalvardığı vaxt qəbul edərəm. Qoy onlar da Mənim çağırışımı qəbul edib Mənə iman gətirsinlər ki, doğru yola yönələ bilsinlər. (Bəqərə surəsi, 186)

Ancaq bilinməlidir ki, “qəbul” duada istənilən hər şeyin verilməsi demək deyil. Çünki insan cahildir və ayədə ifadə edildiyi kimi xeyir dilədiyi kimi, şər də diləyir. (**İsra surəsi, 11**). Bu səbəblə, Allah hər duanı eşidər, amma bəzən istəniləni verər, bəzən də o istənilən şey həqiqətdə şər olduğu üçün verməz.

Duanın necə ediləcəyi isə yenə Qurana baxılaraq təyin edilməlidir. Allah duanı yalnız Özünə xas edilmiş, qorxu və ümidlə, yalvarayalvara, daxildən ediləcək bir ibadət olaraq təsvir edir. Bu xüsusiyyətlərə s)hib olmayan, Allah’ın əzəmətini təqdir edə bilməyən bir dua həqiqi dua olmaz. Dua ancaq ixlaslı, candan, səmimi bir şəkildə, çox istəyərək, yalvararaq, Allah’dan qorxaraq və əvəzini görmək ümidi ilə edildiyində həqiqi mənada dua olar.

Duada çox səmimi olmaq və Allah’la çox yaxın bir əlaqə qurmaq lazımdır. Quranda “**Rəbbinizə acizənə, həm də gizlicə dua edin!...**” (**Əraf surəsi, 55**) və “**Allah’a qorxu və ümidlə yalvarın. Həqiqətən, Allah’ın mərhəməti yaxşılıq edənlərə yaxındır**” (**Əraf surəsi, 56**) ayələri necə dua etmək lazım olduğunu ən açıq şəkildə təsvir edir. Bir başqa ayədə isə Allah’ın adları ilə dua edilməsinə belə diqqət çəkilir:

Ən gözəl adlar Allah’ındır. Ona bu adlar vasitəsi ilə dua edin... (Əraf surəsi, 180)

Dua anı insanın öz acizliyini və Allah’ın sonsuz qüdrətini ən nəzərə çarpan bir şəkildə hiss etdiyi andır. Allah bütün kainata nəzarət edən, gücü hər şeyə yetən, gizlinin gizlisini bilən, hər şeydən xəbərdar olandır. İnsanın duasını eşidən və ona cavab verəcək olan da sonsuz şəfqətli Rəbbimizdir. Duadan qaçmaq isə Allah’ın bu böyük rəhmətindən üz çevirmək, qürurlanmaq mənasını verir. Belə ki, Allah Quranda belə buyurur:

Rəbbiniz dedi: “Mənə dua edin, Mən də sizə cavab verim. Həqiqətən, Mənə ibadət etməyə təkəbbür göstərənlər cəhənnəmə zəlil olaraq girəcəklər”. (Mömin surəsi, 60)

Dua mömin üçün həm ibadət, həm qüvvətli bir silah, həm də böyük nemətdir. Yalnız istəmək kimi asan bir hərəkətlə maddi-mənəvi hər şeyi əldə etməyin açarıdır.

BAĞIŞLANMA VƏ TÖVBƏ

Allah'ın Quranda ən çox təkrarlanan isimlərindən ikisi - “Rəhman” və “Rəhim”, yəni “əsirgəyən” və “bağışlayan” sifətləridir. Qullarına olan bu rəhmətinə görə də Allah insanları işlədikləri günahlara görə dərhal cəzalandırmır:

Əgər Allah insanları hər etdikləri zülmə görə cəzalandırsaydı, yer üzündə heç bir canlı (sağ) qoymazdı. Lakin (Allah) onlara müəyyən vaxta qədər möhlət verir. Onların əcalinin çatdığı an bircə saat belə nə yubanar, nə də tezləşə bilər. (Nəhl surəsi, 61)

Allah insanların işlədiyi günahların cəzasını təxirə salmaqla, onlara bağışlanma diləmək və tövbə etmək üçün müddət verir. İnsan böyük günahlar işləsə belə, bunlardan ötrü Allah'dan bağışlanma diləyə bilər və bir daha işləməməyi hədəfləyərək tövbə edə bilər. Allah Quranda qullarını günahları üçün bağışlanma diləyib tövbə etməyə belə çağırır:

Ayələrimizə iman gətirənlər sənin yanına gəldikdə de: “Sizə salam olsun! Rəbbiniz Özünə rəhmli olmağı əzəldən yazmışdır; sizlərdən hər kəs avamlığı üzündən pis iş görsə, sonra tövbə edib (əməllərini) islah etsə, (Allah onu bağışlayar). Həqiqətən, O, bağışlayandır, rəhmlidir”. (Ənam surəsi, 54)

Bağışlanma insanın qəsdən, ya da bilməyərək etdiyi bütün səhvlər, işlədiyi bütün günahlar üçün Allah'ın əfvinə sığınmasıdır. Tövbə isə işlənmiş müəyyən bir günah üçün edilir. Tövbə edən mömin etdiyi bir səhvi, ya da davam etdirdiyi bir rəftarı düzəltməyə qəti olaraq qərar verər və bir daha təkrarlamamaq üçün Allah'dan güc və dəstək diləyər. Belə ki, məqbul olan tövbə də sonradan saleh əməl işlənən tövbədir:

Kim tövbə edib yaxşı iş görərsə, o, doğrudan da Allah'a tərəf qayıtmış olar. (Furqan surəsi, 71)

İnsan tövbə edib, sonra yenə nəfsinə məğlub olaraq eyni günahı təkrarlaya bilər. Bəlkə dəfələrlə tövbə edib, sonra bunların hamısını da poza bilər. Amma bu, bir daha tövbə edə bilməyəcəyi mənasını verməz. İnsan həyatını davam etdirdiyi müddət ərzində tövbənin qapısı açıqdır. Ancaq bilinməlidir ki, insanın ölümə yaxınlaşıb, axirətdə başına gələcəkləri anlayacağı son anda tövbə etməsi qəbul edilməyə bilər. Allah Quranda belə buyurur:

Allah ancaq o kəslərin tövbələrini qəbul edir ki, onlar avamlıqları üzündən pis iş gördükdən sonra tezliklə tövbə edirlər. Allah onların tövbələrini qəbul edər. Həqiqətən, Allah biləndir, müdrikdir. Günah işlər görməkdə davam edənlərdən birinə ölüm gəldiyi zaman: “Mən indi tövbə etdim!” – deyənlərin də, kafir kimi ölənlərin də tövbəsi qəbul deyildir. Biz onlar üçün üzücü bir əzab hazırlamışıq. (Nisa surəsi, 17-18)

Bir başqa ayədə bütün iman edənlər bu qurtuluş yoluna belə çağırılırlar:

... Ey iman gətirənlər! Hamınız Allah'a tövbə edin ki, bəlkə nicat tapasınız. (Nur surəsi, 31)

ÖLƏNƏ QƏDƏR SƏBİR

İnsan xarakter cəhətdən tələskən yaradılmışdır və bu xüsusiyyətinə görə də bir çox səhvlər edir. Halbuki, Quranda insanın bu tələskənliyindən əl çəkməsi və Allah üçün səbir etməsi tövsiyə edilir. Mömin Allah'ın vəd etdiyi böyük nemət və qurtuluşu gözləməyi və buna görə səbir etməyi bacarmalıdır. Bu, bir ibadətdir. Ayədə **“Rəbbin üçün səbir et” (Muddəssir surəsi, 7)** hökmü verilir. Həm Allah yolunda mübarizənin, həm də Allah'a yaxınlaşmaq üçün gedilən yolun ən əhəmiyyətli nemətlərindən biri səbirdir. Bir ayədə belə buyrulur:

Ey iman gətirənlər! Səbir edin, dözümlü olun, növbələşin və Allah'dan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız! (Ali-İmran surəsi, 200)

Bir şeyi unutmayaq ki, səbir ilə dözümlü olmaq fərqlidir. Cahiliyyə cəmiyyətində bu iki anlayış bir-birinə qarışmışdır. Halbuki, bu iki anlayış arasında mömin tərəfindən qavranılan çox mühüm fərq var. Xoşa gəlməyən, ağrı verən çətinliyə dözümlü deyilir. Halbuki, Quranda nəzərdə tutulan səbir mömin üçün çətinlik qaynağı deyil. Mömin Allah'ın rızasını qazanmaq üçün səbir edir, buna görə də səbirindən ötrü heç bir əzab çəkmir, əksinə, mənəvi həzz alır. Quranda səbrin möminlər üçün həzz, inkarçılar üçün isə çətin dözümlü olduğu belə ifadə edilmişdir:

Səbir etmək və namaz qılmaqla (Allah'dan) kömək diləyin! Həqiqətən, bu, (Allah'a) itaət edənlərdən başqa (hamıya) ağır gəlir. (Bəqərə surəsi, 45)

Quranda səbrin möminlər üçün “müjdəli” ibadət olduğu və möminlərin qarşılına çıxan çətinliklərə qarşı səbir edərəkən sahib olduqları ruhi halı belə izah edilir:

Biz sizi bir az qorxu, bir az aclıq, bir az da mal-dövlət, insan və məhsul itkisi ilə sınayarıq. Səbir edənlərə müjdə ver. O kəslər ki, onlara bir müsibət üz verdikdə: “Biz Allah’a məxsusuq və Ona da qayıdacağıq!” – deyirlər. (Bəqərə surəsi, 155-156)

Səbir elə üstün xüsusiyyətdir ki, mömin birliyində böyük güc meydana gətirə bilər. Allah gücün səbrə görə necə dəyişdiyini aşağıdakı ayədə belə açıqlayır:

İndi Allah sizin (yükünüzü) yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə zəiflik olduğunu bilirdi. Əgər aranızda yüz səbirli kişi olsa, (kafirlərdən) iki yüzünə qalib gələr; əgər aranızda min (səbirli kişi) olsa, Allah’ın izni ilə (kafirlərdən) iki mininə qalib gələr. Allah səbir edənlərdir. (Ənfal surəsi, 66)

Səbir Quranda izah edilən bütün mömin xüsusiyyətlərini də əhatə edən xüsusiyyətdir. Çünki bir insan təvazökar, mərd və fədakar ola bilər. Amma burda incə məqam var: əgər bu xüsusiyyətlərində səbir göstərsə, bunların dəyəri o zaman olar. Səbir digər bütün mömin xüsusiyyətlərini qiymətli və etibarlı edir. Yalnız səbir imanı məqbul edir. Mömin bütün ömrü boyu səbir edir. Həyatının hər günü “Allah üçün səbir et” hökmünə itaət etməklə keçir. Nəticədə isə Allah canını alacaq və onu rizası və cənnəti ilə mükafatlandıracaqdır. Cənnətin qapısındakı mələklər möminlərə belə səslənərlər:

Səbir etdiyinizə görə sizə salam olsun! Axirət yurduunuz necə də gözəldir! (Rəd surəsi, 24)

ALLAH'IN MÖMİNLƏRƏ DƏSTƏYİ

Cahiliyyə cəmiyyətindəki insanlar xarakterlərini sahib olduqları güc və mövqelərinə görə formalaşıdırırlar. Özlərinə güvənmələri üçün mütləq ya zəngin, ya məşhur, ya çox gözəl və ya yaraşığı olmalıdırlar. Ancaq mömin yalnız Allah'a güvənərək yaşayar və möminin özünə güvənməsi üçün inkarçıların ehtiyac duyduğu maddi meyarların heç birinə ehtiyacı yoxdur. Çünki Allah daim möminlərlədir. Allah **“Mən və elçilərım hökmən qalib gələcəyik!”** (Mücadilə surəsi, 21) hökmünün sirri ilə elçilərini və onlara tabe olan möminləri həmişə qalib edir. Mömin bütün dünyanın qarşısında tək başına olsa belə, üstün gələ. Allah Rəsuluna belə bildirir:

Əgər onlar səni aldatmaq istəsələr, (bil ki,) sənə Allah yetər. O, səni həm Öz köməyi ilə, həm də möminlərlə qüvvətləndirdi. (Ənfal surəsi, 62)

Unudulmamalıdır ki, insanlara yolları açan, müvəffəqiyyət qazandıran, onları qoruyan, gücləndirən Allah'dır. İnsanın öz müvəffəqiyyəti üçün düşündüyü səbəblər bu müvəffəqiyyətin əldə olunması üçün kifayət deyil. Səbəblər yalnız və yalnız əməli duadır. Əməli dua ilə paralel edilən sözlü dua və ixləsin əvəzində Allah istənilən nəticəni yaradar. Bu səbəbdən, mömin bacarmaq istədiyi bir işdə yalnız Allah'ın köməyinə güvənər. Belə olduqda isə özündən son dərəcə əmin, heç bir təhlükədən çəkinməyən və maraqlarına zidd

kimi görünən hadisələrdən heç bir şəkildə təsirlənməyən möhkəm xarakterli bir insan modeli meydana çıxır.

Ətrafındakı insanların bir çoxunun azmasına baxmayaraq, heç bir ümitsizliyə düşməyən və “...**Əgər siz və yer üzündə olanların hamısı kafir olsanız, (Allah’a heç bir zərər yetirə bilməzsiniz). Çünki Allah, həqiqətən də, zəngindir, tərifləyiqdir**” (İbrahim surəsi, 8) deyən Hz. Musa bu məsələdə yaxşı nümunədir. Hz. Musa bu qədər etibarlı və qorxmazdır. Çünki Allah’ın köməyinin daim möminlərlə olduğuna əmindir. Allah ona “**Qorxma, qalib gələn mütləq sən olacaqsan!**” (Taha surəsi, 68) hökmünü vəhy etmişdir.

Şübhəsiz, Hz. Musanın rəftarı bütün möminlər üçün də nümunə olmalıdır. Çünki Allah bu cür zəmanətli müjdəni yalnız Hz. Musaya və digər elçilərinə deyil, Öz rizasına ixlasla sarılan bütün möminlərə verir. İnkâr edənlərə qarşı onları qoruyacağını, qalib edəcəyini vəd edir. Bu həqiqət Quranda “...**Allah kafirlərə möminləri (məğlub etməyə) yol verməyəcəkdir**” (Nisa surəsi, 141) şəklində ifadə edilmişdir.

Mömin yalnız Allah’a olan sədaqətini qorumaq və Ona olan xidmət və qulluqda sadıq olmaqla məsuldur. Belə etdiyi təqdirdə, möminin qorxacağı heç bir şey yoxdur:

Ey iman gətirənlər! Öz qeydinizə qalın! Siz doğru yolda olsanız, (haqq yoldan) azmışlar sizə zərər yetirə bilməzlər. Hamınızın dönüşü Allah’a olacaq və O, etdiyiniz əməllər barədə sizə xəbər verəcəkdir. (Maidə surəsi, 105)

Doğru yolda olanlara inkarçılar heç bir zərər verə bilməz. Möminləri təzyiqlə altında saxlamaq, hətta öldürmək üçün hazırladıkları bütün plan və təhlələri Allah boş çıxardar. Bir ayədə bu sirr belə açıqlanır:

(Zalımlar) öz hiylələrini qururdular. Halbuki, onların hiyləsi Allah'a bəlli idi. Onların hiyləsi ilə dağlar yerindən tərpənən deyildir. (İbrahim surəsi, 46)

İnkarçılar möminlər əleyhinə tələ hazırlayarkən Allah da onları bilməyəcəkləri bir yerdən tədricən (Əraf surəsi, 182) məhvə doğru sürükləyər. Allah möminlərlə bərabərdir və Allah'ın güc, izzət və əzəməti inananlarda təcəlli edir. Quranda münafıqlərin qavraya bilmədiyi bu həqiqət belə ifadə edilir:

Məhz onlar: “Allah'ın Elçisi yanında olanlara bir şey verməyin ki, dağılıb getsinlər!” – deyirlər. Halbuki, göylərin və yerin xəzinələri Allah'ındır, lakin münafıqlər anlamırlar. Onlar: “Əgər biz Mədinəyə qayıtsaq, ən qüdrətlilər ən alçaqları mütləq oradan çıxardacaqlar!” – deyirlər. Halbuki, qüdrət yalnız Allah'a, Onun Elçisinə və möminlərə məxsusdur, lakin (bunu) münafıqlər bilmirlər. (Münafiqun surəsi, 7-8)

Bu, qəti və sabit qanundur. Mömin **“Ey iman gətirənlər! Ehtiyatınızı əldən verməyin...” (Nisa surəsi, 71)** ayəsini əsas götürərək və ibadət olaraq inkarçılara qarşı diqqətli və tədbirli davranar, amma bu İlahi qanunun rahatlığı içində olurlar. Allah eyni qanununu bir başqa ayəsində belə açıqlayır:

Sözsüz ki, kafir olanlar, (insanları) Allah yolundan sapdıranlar və hidayət yolunu tanıdıqdan sonra Peyğəmbərə qarşı çıxanlar Allah'a heç bir zərər vura bilməzlər. (Allah) onların bütün əməllərini puça çıxaracaqdır. (Muhəmməd surəsi, 32)

ÜMİDSİZLİYƏ QAPILMAMAQ VƏ ŞEYTANIN TƏBLİĞİNƏ FÜRSƏT VERMƏMƏK

Ümidsizlik iki cür ola bilər. Birinci halda, insan qarşılaşdığı çətinliklər qarşısında ümidsizliyə qapıla bilər. Ancaq iman etmiş hər insan Allah'ın nəzarəti altında icra edilən və Onun dəstəkləyəcəyini vəd etdiyi işlərdə hər hansı mənfəi halın olmayacağını bilir. Çünki Qurandakı ayələrdə Allah'ın konkret olaraq möminləri dəstəklədiyini və onları əsla inkarçılar qarşısında köməksiz buraxmayacağı xəbər verilir.

İkinci halda isə etdiyi səhv və ya işlədiyi günah səbəbi ilə hər hansı insanın öz imanından ümid kəsməsi, Allah'ın onu bağışlamayacağına və artıq cəhənnəmlik olduğuna özünü inandırmasıdır. Həlbuki, bu, tamamilə Qurana zidd düşüncədir. Əksinə, Allah səmimi tövbə edənlərin bütün günahlarını bağışlayır. Allah'a yönəlmək, Onun rəhmətinə sığınmaq üçün heç vaxt gec deyil. Allah Quranda qullarına belə səsələnir: **“De: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allah'ın rəhmindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, bağışlayandır, rəhmlidir!” (Zumər surəsi, 53)**

Ümidsizlik şeytanın mömini Allah'ın haqq yolundan uzaqlaşdırmaq üçün verdiyi vəsvəşələrdən biridir. Şeytan bu yolla səhv etmiş möminin əhvalını pozmağa, adi səhvlərini həmin insanın gözündə

böyütməyə və onu daha da böyük səhvlərə sürükləməyə çalışır. Şeytanın hədəfi mömini imanından və səmimiyyətindən şübhəyə salmaq, ona cəfəng fikirlər aşılamaqdır. Əgər insan şeytanın bu tələfinəndən təsirlənsə, getdikcə imani zəifliyə düşər, səhv üstünə səhv etməyə başlayar. “Bir dəfə səhv etdim, artıq geri yol yoxdur”, - deyərək getdikcə daha da böyük günahlar edər.

Mömin belə hissə qarılıqda dərhal Allah’a sığınmalı, Quranın nuru ilə düşünməli və şeytanın istədiyi bu qorxunc ruhi haldan çıxmalıdır. Bir ayədə möminin bu cür hallardakı rəftarı belə açıqlanır:

Əgər şeytandan sənə bir vəsvəsə gəlsə, Allah’a sığın. Şübhəsiz ki, O, eşidəndir, biləndir. (Əraf surəsi, 200)

Mömin ixlaslı və səmimi olduqdan sonra səhv etsə də, bağışlanma dilədikdən sonra Allah’ın onu bağışlayacağına ümid edə bilər. Edilən səhv nə olursa-olsun yenə də hər an tövbə edib özünü düzəldə bilər.

Allah’ın sonsuz rəhmət və ədalət sahibi olduğunu bilərək, möminlərə cənnəti və uğur vəd etdiyi halda ümitsizliyə qarılmaq ancaq şeytanın hiyləsidir. Hz. Yaqubun Quranda bildirilən bu nəsihəti bütün möminlər üçün yol göstəricidir:

“... Allah’ın mərhəmətindən ümidinizi üzməyin. Çünki Allah’ın mərhəmətindən ancaq kafir adamlar ümidlərini kəsər” (Yusif surəsi, 87)

HƏR HADİSƏNİN QURAN ƏXLAQI İLƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Möminin həyatının məqsədi Allah'a qulluq etməkdən başqa bir şey deyil. İnsan öz həvəslərinə görə yaşamaq, həvəslərinin arxasında qaçmaq, ya da başqa insanlara xidmət etmək üçün deyil, yalnız və yalnız Allah'a qulluq etmək üçün yaradılmışdır.

Allah'a qulluğun yolu isə insanın Quranı özünə rəhbər etməsidir. Möminin əsas məqsədi var gücü ilə Quranın hər hökmünə uyğun şəkilə yaşamaqdır.

Qurana baxdığımızda isə möminin yalnız namaz, oruc, həcc kimi möhkəm ibadətlərlə deyil, həmçinin tətbiq edilməsi araşdırma tələb edən ibadətlərlə də məsul olduğunu görürük. Məsələn, bir ayədə **“(İnsanları) Rəbbinin yoluna hikmətlə, gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət et və onlarla ən gözəl tərzdə mübahisə et...”** (Nəhl surəsi, 125) əmri verilir. Bu ayədəki hikmətin və gözəl öyüd-nəsihətin nə olduğunu mömin həm Quranın ümumi məntiq və üslubuna baxaraq, həm də öz ağıl və anlayışı ilə müəyyən etməlidir.

Möminin aqlını və anlayışını işlətməyini tələb edən daha bir neçə səbəb var. Məsələn, Allah Quranda möminin qarşılaşacağı insan tiplərini və cəmiyyət modellərini təsvir edir və həmçinin bunlara qarşı istifadə olunan davranış formalarını da bildirir. Çox vaxt müxtəlif insan tiplərinə və onların məntiqinə qarşı deyiləcək sözlər “De” ilə

başlayan ayələrdə xəbər verilir.

Möminə qarşılaşacağı vəziyyətlərlə bağlı məlumat və əmr verən belə ayələr Quranda çox açıq şəkildə bildirilir. Ancaq bunların gündəlik həyatda tətbiq edilməsi, əvvəlcə, Quranda vurğulanan vəziyyətlərin gündəlik həyatda araşdırılmasını tələb edir ki, bu halda, mömin ağıl və anlayışından çox istifadə etməlidir.

Quranda müxtəlif insan tipləri verilir. Müsəlmanlar, müşriklər, münafıqlar, qəlblərində xəstəlik olanlar, xristianlar, yəhudilər və s. Mömin bunlarla bağlı ayələri çox yaxşı öyrənə və Quranda təsvir edilən bu insan xarakterlərini çox yaxşı tanıya bilər. Bununla da, insanlarla olan münasibətini və bütün həyatını Allah'ın əmrləri istiqamətində formalaşdırma bilər.

Mömin bilməlidir ki, ətrafındakı bütün insanlar mütləq Quranda təsvir edilən bu insan modellərindən biri ilə uzlaşır. Çünki bu insan tiplərinin hamısı yaradılmışdır və **“Biz göyü, yeri və onların arasında olanları əyləncə üçün yaratmamışıq” (Ənbiya surəsi, 16)** ayəsinin sirri ilə onlar bir məqsədlə – Allah'ın Quranda təsvir etdiyi cəmiyyət modelini meydana gətirmək üçün mövcuddurlar.

Mömin bu həqiqəti bilərək davranışlarını formalaşdırsa, Allah'ın ona yüklədiyi məsuliyyətləri yerinə yetirə bilər. İnsanın gördüyü hər bir iş, hər bir hadisə, əslində, Quranda təsvir olunanların oxşar modelləri və tipləridir. Bir ayədə bu mövzu belə açıqlanır:

(Quranın) haqq olduğu onlara aydın olana qədər, Biz dəlillərimizi onlara həm kainatda, həm də onların özlərində mütləq göstərəcəyik. Məgər Rəbbinin hər şeyə şahid olması kifayət deyil? (Fussilət surəsi, 53)

Beləliklə, bütün kainat, əslində, Quranın kainatda görünən ayələrinin cəmindən ibarətdir. Belə ki, bir əsər öz rəssamını tanıtdığı, o rəsmdəki hər incə təfərrüat rəssamın fırçasının izlərini göstərdiyi kimi, bütün kainat və o kainatın hər təfərrüatı da hər şeyin yaradıcısı

olan Allah'ı göstərmək üçün mövcuddur.

Mömin bu həqiqəti anladıqca həm Allah'ı daha yaxşı tanıyar və həm də Ona daha çox yaxınlaşar və Onun hökmlərinə daha həssas şəkildə itaət edər. Həyatın hər incə məqamının, əslində, Quranda göstərilən bir ayə olduğunu qavradıqca, gündəlik həyat dediyimiz anın hər mərhələsində Qurana görə düşünər və Quranın hökmlərini tətbiq edər.

Hər bir proses Allah'ın yaratdığı qədərə uyğun olaraq formalaşır, buna görə də hər şeyin səbəbi və hikməti var. Möminin vəzifəsi isə qarşılaşdığı hər hadisəni Qurana görə şərh etmək və Quranda bildirilən reaksiyaları verməkdir. Əgər boş, mənasız bir şeylə qarşılaşarsa, Quranın hökmünə görə ondan üz çevirməlidir.

Qarşılaşdığı hər hadisəni Quran ayələrinə görə şərh etməsi möminin hər şeydən əvvəl Qurana əsaslanan mədəniyyət və xarakter formalaşdırmağından asılıdır. Bunun üçün də cahiliyyə cəmiyyətinin ona verdiyi bütün mədəniyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri dəf etməlidir. Bir hadisə qarşısında nə edəcəyinə cahiliyyə cəmiyyətində mövcud olan meyarlara görə deyil, Qurana görə qərar verməlidir. Quranda isə qarşılaşdığı hər vəziyyətdən bir çıxış yolu vardır. **Çünki o, hər şey üçün bir izah (Nəhl surəsi, 89)** olaraq insanlara göndərilmişdir.

QƏLBDƏKİ NİYYƏTİ ALLAH'IN BİLMƏSİ

İnkarcıların ən əsas xüsusiyyətlərindən biri səmimiyyətsizlikdir. Həm Allah'a, həm insanlara, həm də özlərinə qarşı səmimiyyətsizdirlər. İnsanlara qarşı şəxsi mənfəətləri naminə çox gözəl davranar, amma çox asanlıqla onlara qarşı kin və ya qısqanclıq bəsləyə bilirlər. Qəribəsi budur ki, həmin ikiüzlülüüyü özlərinə qarşı da edirlər. Et-dikləri səhləri özləri də bildikləri halda, özlərinin mükəmməl bir insan olduqlarını zənn edirlər.

Bu səmimiyyətsizliyin məntiqi çox qəribədir. Bu məntiq ürəklərindən keçən düşüncələrin heç kim tərəfindən bilinməyəcəyi və dolayısıyla, bu düşüncələrinə görə heç kim tərəfindən günahlandırılmayacaqları inancına əsaslanır. Bu inanc öz əhatələrində doğrudur, yəni kimsə kiminsə əsl düşüncələrini bilməz. Ancaq nəzərə almadıqları bir şey vardır: Allah insanların zəhinlərindən keçən bütün düşüncələri, hətta özlərinin belə fərqi nə varmadığı şüur altı düşüncələri ən yaxşı şəkildə biləndir. Allah'ın gizli və ya açıq hər şeyi bilən olduğu ayələrdə belə bildirilir:

O, göylərdə və yerdə olanları bilir. Sizin gizlədə və aşkarda nə etdiyinizi də bilir. Allah kökslərdə olanlardan agahdır. (Təğabun surəsi, 4)

Sözünüzü gizli saxlasanız da, onu açıq desəniz də, (fərqi yoxdur Allah) kökslərdə olanları bilir. Yaradan (Allah) lətif və (hər şeydən) xəbərdar olduğu halda, ola bilərmə ki, O, (gizlində və aşkarda olanları) bilməsin? (Mülk surəsi, 13-14)

Heç kim Allah'ın xəbəri olmadan başqa birisi ilə danışa bilməz. Allah'dan heç yerə qaça bilməz. Bu həqiqət Quranda belə ifadə edilmişdir:

Məgər Allah'ın göylərdə və yerdə olan hər şeyi bildiyini görmürsən? Üç nəfərin arasında gedən elə bir xəlvəti söhbət yoxdur ki, (onların) dördüncüsü, beş nəfərin də altıncısı O olmasın. İstər bundan az, istərsə də çox olsunlar – harada olursa olsunlar, (Allah) onların yanındadır. Sonra qiyamət günü onlara nə etdiklərini xəbər verəcəkdir. Allah hər şeyi bilir. (Mücadilə surəsi, 7)

Bu səbəbdən, insanın Allah'ı aldatması qeyri-mümkündür. Allah etdiyimiz bütün hərəkətləri, ürəyimizdən keçən düşüncələri, hətta özümüzün belə bilmədiyimiz şüur altımızı bilir. Bir ayədə belə bildirilir:

İnsanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nəyi vəsvəsə etdiyini də bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq. (Qaf surəsi, 16)

Bu vəziyyətdə insan Allah'a qarşı son dərəcə səmimi olmalıdır. Allah insanın nə olduğunu bildiyi halda, bir insanın özünü üstün göstərməyinin heç bir mənası yoxdur. İnsan zəif nöqtələrini, qüsurlarını, imani zəifliklərini Allah'a səmimi şəkildə açmalı və Ondan kömək istəməlidir.

Peyğəmbərlər Allah ilə olan səmimi əlaqənin ən gözəl nümunələridir. Allah'a **“Rəbbim, mənə ölümləri necə diriltiyini mənə gös-**

tər” şəklində dua edən, Allah’ın isə ondan: “Məgər sən inanmırsan?” - deyə soruşduqda: “Əlbəttə (inanıram!) Amma (istəyirəm ki) qəlbim rahat olsun”. (Bəqərə surəsi, 260) - şəklində cavabı ilə hz. İbrahim bu mövzuda Quranda nümunə verilir. Eyni şəkildə, Allah’ın ona “Firona get” əmrini verdikdə: **“Ey Rəbbim! Mən onlardan birini öldürmüşəm, qorxuram ki, onlar da məni öldürələr” (Qəsəs surəsi, 33) - deyərək Allah’dan güc və kömək istəyən** hz. Musanın sözləri bir səmimiyyət nümunəsidir.

İnsan Allah’a möhtac olduğunu qavramadan özünü güclü, təqvalı, cəsur görməyə çalışmaqla bu xüsusiyyətlərə qovuşmaz. Çünki insan zəif yaradılmışdır (Nisa surəsi, 28) və bu zəifliyi Allah’a möhtac olduğunu yaxşı anlasın deyə vardır. Bu səbəbdən, səmimi bir şəkildə Allah’a yaxınlaşmalı, özündə gördüyü hər cür səhvi Ona açıb Rəbbimizdən kömək istəməlidir.

DÜNYA HƏYATININ MÜVƏQQƏTİ OLMASI

İnsan dünyaya müvəqqəti olaraq gəlmişdir. Burada həm sınına-
caq, həm də öyrədiləcək, sonra da axirətdəki əbədi yurduna gedəcək.
Dünyadakı nemətlər, gözəlliklər isə cənnətdəki gerçək nemətlərin
məhdud bir nüsxəsi kimi və axirəti xatırlatmaq üçün yaradılmışdır.

Ancaq inkarçılar bunu qavraya bilməz və əbədi zənn etdikləri
dünyanı həyatlarının yeganə məqsədi hesab edərlər. Bu isə tamamilə
səhvdir. Çünki son dərəcə müvəqqəti, əksik və qüsurlu olan dünya
nemətləri əbədiyyətə və mükəmməlliyə can atan insanı təmin edə
bilməz. Allah dünyanın bir aldanma olduğunu bir ayədə belə bildi-
rir:

**Bilin ki, dünya həyatı oyun və əyləncə, bəzək-düzək, bir-
birinizin yanında öyünmək, var-dövləti və oğul-uşağı ço-
xaltmaq istəyindən ibarətdir. Bu, elə bir yağışa bənzəyir
ki, ondan əmələ gələn bitki əkinçiləri heyran edir. Sonra
o quruyur və sən onun sapsarı olduğunu görürsən. Sonra
isə o, çör-çöpə dönür. (Kimisini) axirətdə şiddətli əzab, (ki-
misini də) Allah'dan bağışlanma və razılıq gözləyir.
Dünya həyatı isə aldadıcı ləzzətdən başqa bir şey deyildir.
(Hədid surəsi, 20)**

Həqiqətən də, qəflət içində yaşayan inkarçıların hamısı yuxarıda sadalanan bir neçə hədəfə (mal və uşaqlarda çoxalma həvəsi, öyünmə) çatmağı məqsəd hesab edərək yaşayırlar. “Ali-İmran” surəsindəki ayələrdə dünyanın aldadıcı xisləti haqqında belə buyurulur:

Qadınların, uşaqların, yığın-yığın qızıl-gümüşün, yaxşı cins atların, mal-qaranın və əkin yerlərinin verdiyi zövqlərə olan istək insanların gözünə gözəl göstərilmişdir. Bunlar, dünya həyatının keçici zövqüdür, gözəl qayıdış yeri isə Allah dərgahındadır. De: “Sizə bunlardan daha yaxşısı barədə xəbər verimmi? Allah’dan qorxanlar üçün Rəbbi yanında altından çaylar axan, içində əbədi qalacaqları cənnət bağları, pak zövcələr və Allah’ın rızası vardır”. Allah qullarını görür. (Ali-İmran surəsi, 14-15)

Dünya axirətlə müqayisə olunmayacaq qədər sadə və dəyərsizdir. Bunu ifadə etmək üçün işlətdiyimiz “dünya” kəlməsi ərəb sözü olub, “dar, sıxılmış, murdar yer” mənasını verir. İnsanlar dünyada keçirəcəkləri 60-70 illik ömrü təzə-təzə çox uzun və zövqləri təmin edən yer zənn edirlər, halbuki qısa bir müddət sonra bu ömrün sonuna çatdığını görürlər. Ölüm yaxınlaşdıqca da yaşadıkları həyatın nə qədər qısa olduğunu daha yaxşı anlaşırlar. Məhşər (diriliş) günü isə belə insanlarla bu cür rəftar olunacaq:

Dedi ki: “Yer üzündə neçə il qaldınız?” – deyər soruşacaq. Onlar: “Bir gün yaxud bir gündən də az qaldıq. Sən (günləri) sayanlardan soruş” – deyəcəklər. (Allah) deyəcək: “Siz çox az qaldınız. Kaş biləydiniz! Yoxsa elə hesab edirdiniz ki, sizi əbəs yerə yaratmışıq və siz Bizə qaytarılmayacaqsınız?” (Muminun surəsi, 112-115)

Allah'a üsyan edərək dünya həyatına həvəslə bağlanmaq və axirəti ikinci dərəcəli görmək əbədi cəhənnəmlə cəzalandırılacaq bir günahdır. Allah kitabın bir hissəsinə inanıb, bir hissəsini inkar edənlər haqqında bu hökmü verir:

Onlar axirəti verib dünya həyatını satın aldılar. Ona görə də onların nə əzabı yüngülləşdiriləcək, nə də onlara kömək göstəriləcəkdir. (Bəqərə surəsi, 86)

Başqa ayələrdə isə belə buyurulur:

Şübhəsiz ki, Bizimlə qarşılaşacaqlarına ümid etməyənlər, dünya həyatından razı qalıb onunla rahatlıq tapanlar və ayələrimizdən xəbərsiz olanların- məhz onların qazandıqları (günahlara) görə sığınacaqları yer oddur. (Yunis surəsi, 7-8)

Bəzi insanlar dünyanın Allah'ın yaratdığı müvəqqəti məkan olduğunu inkar edirlər. Daha doğrusu, bu müvəqqəti məkanda Allah'ın yaratdığı bəzi nemətlərə Rəbbimizdən üz çevirərək həvəslə bağlanırlar. Belə bir insan, əlbəttə ki, əzaba layiqdir. Quranda belələrinin vəziyyəti çox açıq ifadə edilmişdir. Ayələrdə belə hökm verilir:

Kim həddi aşmışsa, dünya həyatını (axirətdən) üstün bilmişsə, həqiqətən, cəhənnəm onun sığınacağı olacaqdır. (Naziət surəsi, 37-39)

MÜLKÜN ƏSL SAHİBİ

İnsanların çəkdiyi bəlalardan və ya bir-birlərinə qarşı etdikləri əziyyətlərin əsas səbəblərindən biri də mal-mülk uğrunda aparılan mübarizədir. Hətta cahiliyyə cəmiyyətinin bütün həyatı mülk sahibi olmaq həvəsinə həsr olunur. Belə insanlar bütün zamanlarını daha çox mala sahib ola bilmək üçün sərf edir, bu həvəsi həyatlarının ən böyük məqsədinə çevirirlər.

Halbuki, dünya həyatının özülünü təşkil edən bu çoxaltmaq istəyi (Hədid surəsi, 20), tam mənada bir aldanmadır. Çünki yer üzündəki bütün mülkün sahibi Allah'dır. İnsanlar mal sahibi olduqlarını zənn etməklə özlərini aldadırlar. Sahib olduqlarını zənn etdikləri şeyləri özləri yaratmayıblar, o şeyləri yaşatmağa gücləri çatmaz. Yox olmalarına da heç bir maneçilik törədə bilməzlər. Daha doğrusu, nəyəsə sahib olacaq bir vəziyyətləri yoxdur, çünki özləri başqa bir varlığın mülkədürlər. İnsanların hökmdarı (Nas surəsi, 2) olan Allah'ın idarəsi altındadırlar.

Quranda bütün varlıqların onları yaratmış olan Allah'ın mülkü olduğu belə xəbər verilir:

Göylərdə, yerdə, onların arasında və torpağın altında nə varsa, Ona məxsusdur. (Taha surəsi, 6)

Başqa bir ayədə isə belə deyilir:

Məgər bilmirsən ki, göylərin və yerin hökmranlığı Allah'a məxsusdur? O, istədiyinə əzab verər, istədiyini də bağışlayar. Allah hər şeyə qadirdir. (Maidə surəsi, 40)

Allah sahib olduqları malları insanlara dünya həyatında əmanət olaraq vermişdir. Bu əmanət müəyyən bir vaxta qədərdir və əlbəttə, vaxtı çatdıqda onun hesabı soruşulacaq.

İnsandan soruşulacaq hesab ona əmanət olaraq verilən mülkü necə və hansı fikirlə istifadə etdiyidir. Əgər o, mülkü özününkü saymış və o mülkdən istifadə etməyin yollarını açıqlayan rəsullara qarşı ayədə xəbər verildiyi kimi: **“Mallarımızı istədiyimiz kimi istifadə etməkdən vaz keçməyimizi sənə namazınmı əmr edir?”** (Hud surəsi, 87) - deyə cavab veribsə, böyük bir əzaba düşər olar. Quranda belə insanların başına gələcək hadisələr belə xəbər verilir:

Allah'ın Öz lütfündən bəxş etdiyini xərcləməyə xəsislik edənlər elə güman etməsinlər ki, bu, onların xeyrinədir. Əksinə, bu, onlar üçün pisdır. Onların xəsislik etdikləri şey qiyamət günü boyunlarına dolanacaqdır. Göylərin və yerin mirası Allah'a məxsusdur. Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır. (Ali-İmran surəsi, 180)

Ayədə ifadə edildiyi kimi, Allah'ın bol lütfkarlığından insanlara verilən mallar o insanlar tərəfindən xəsislik etmədən xərclənilməsi üçündür. İnsan malı özünüküləşdirib onu mühafizə etməyə çalışmaqdan, malın əsl sahibinin Allah olduğunu bilməklə və malı Rəbbimizin əmr etdiyi şəkildə xərcləməklə məsuldur.

Ona əmanət verilən mallardan öz ehtiyacları üçün lazımlı olan məqbul bir qismini istifadə edəcək və Quranda bildirildiyi kimi, ehtiyacdən artıq qalanını (Bəqərə surəsi, 219) isə Allah yolunda xərcləyəcək. Əgər Allah yolunda xərcləmək yerinə bu malları yığmağa çalışsa, onları özünüküləşdirmiş olar. Bunun axirətdəki cəzası çox ağırdır. Bu insanlar haqqında Allah “Tövbə” surəsindəki bəzi ayələrdə belə buyurur:

... Qızıl-gümüş yığıb onları Allah yolunda sərf etməyənləri üzücü bir əzabla müjdələ. O gün bu (yığıdıqları sərvətlər)

cəhənnəm odunda qızdırılacaq və bununla onların alınlarına, böyürlərinə və kürəklərinə damğa vurulacaq və (onlara:) “Budur özünüzdə üçün yığdıqlarınız. Elə isə dadın yığdıqlarınızı!” (deyiləcəkdir.) (Tövbə surəsi, 34-35)

İslamda qənaət (iqtisad) vardır, amma malı yığmaq yoxdur. Möminlər yığılacaq mallara deyil, yalnız Allah'a güvənirlər. Allah da bu təvəkküllərinə görə onların bərəkətini artırır. Zəkat verdikləri (Allah yolunda xərclədikləri) mallara görə onlara artıqlaması ilə verir. Ancaq onlar bunu da zəkat verərlər, Allah isə nemətini daha da artırır. Ayələrin birində zəkatın bərəkəti belə ifadə edilir:

Mallarını Allah yolunda xərcləyənlərin məsəli yeddi sünbül verən bir toxumun məsəlinə bənzəyir ki, sünbüllərin hər birində yüz ədəd dən vardır. Allah dilədiyi kimsənin (mükafatını) artırır. Allah (hər şeyi) əhatə edəndir, biləndir. (Bəqərə surəsi, 261)

Malı mənimsəyən və onu xeyirli işlərdə xərcləməyib yığanın vəziyyəti isə belə izah edilir:

O şəxs ki, mal-dövlət toplayıb onu sayır və elə güman edir ki, var-dövləti onu əbədi saxlayacaqdır. Xeyr! O, mütləq Hütəməyə atılacaqdır. Sən haradan biləsən ki, Hütəmə nədir? Allah'ın qaladığı oddur. (Humzə surəsi, 2-6)

ŞÜKÜR

Allah hər şeyi bir məqsəd və hikmətlə yaratdığı kimi, insana verdiyi nemətləri də bir məqsədlə yaratmışdır. İnsana verilən hər şey - həyat, iman, ruzilər, sağlamlıq, göz, qulaq insanın Allah'a şükür etməsi üçün bir nemətdir.

Əgər insan cahiliyyə cəmiyyətinin qəflət pərdəsini qaldırırsa, xoşuna gələn hər bir şeyin Allah'dan gələn bir nemət olduğunu görə bilər. Yediyi bütün qidalar, tənəffüs etdiyi təmiz hava, ətrafındakı gözəlliklər, bütün bunları görməsini təmin edən gözü, hər şey və tamamilə hər şey Allah'dan bir nemətdir. Belə ki, bu nemətlər saysız-hesabsızdır. Bu həqiqət Quranda belə bildirilir:

Əgər Allah'ın nemətlərini sayacaq olsanız, sayıb qurtara bilməzsiniz. Həqiqətən, Allah bağışlayandır, rəhmlidir! (Nəhl surəsi, 18)

Əlbəttə ki, bütün bu nemətlər nə talan edilmək üçün, nə nəfslərinin istədiyi kimi istifadə edilmək üçün, nə də məsuliyyətsiz və vicdansız şəkildə istehlak edilmək üçün yaradılmamışlar. Əksinə, nemətin bəxş edilməsindəki məqsəd, o nemətdən istifadə edən adamı Allah'a yönəltməkdir. Çünki verilən hər şeyin əvəzində şükür tələb edilir. Ən böyük və ən gözəl nemətləri daim insanlara verən Allah'a səmimi bir şəkildə şükür etmək lazımdır.

Şükür həm böyük bir ibadət, həm də insanı azğınlaşmaqdan qoruyur. Çünki insanın nəfəsində zənginlik və ya güc əldə etdikdə zalımlaşmağa, zorbalaşmağa, vicdansızlaşmağa doğru bir meyil vardır.

Şükür azğınlaşmağın qarşısını birmənalı şəkildə alan əhəmiyyətli amildir.

Şükür edən insan bilir ki, əlinə keçən hər neməti ona verən Allah'dır. Böyük mövqe, böyük mülk və hakimiyyət verilən Hz. Davud, Hz. Süleyman kimi peyğəmbərlərin təvazökar, səmimi və yüksək mədəniyyət sahibi olmalarının açarı məhz budur. Ona verilən mal-mülk səbəbi ilə azğınlaşan Qarunun da əsl problemi şükür etməyi bilməməsi idi.

Əgər bir insan ona verilən nemətlərə görə Allah'a şükür etsə, Allah ona daha çox nemət verir. Allah'ın Quranda bildirdiyi **“...Əgər şükür etsəniz, sizə (olan nemətimi) artıram, yox əgər nankorluq etsəniz, şübhəsiz ki, Mənim əzabım şiddətlidir”** (İbrahim surəsi, 7) hökmü bunu ifadə edir.

Şükür yalnız Allah'a söz ilə həmd etməklə deyil, Rəbbimizin verdiyi nemətləri haqq yolunda istifadə etməklə olur. Mömin ona verilən hər şeyi Allah'ın dininə xidmət üçün istifadə etməklə mükəlləfdir. Məsələn, Allah'ın ona verdiyi bədəni Onun rızası üçün istifadə edəcək. Quranda Allah'ın nemətlərinə şükür etməyin Onun nemətlərini başqalarına izah etməklə, yəni dini təbliğ etməklə olacağı belə ifadə edilir:

Şübhəsiz ki, Rəbbin sənə bəxş edəcək, sən də razı qalacaqsan. Məgər O, səni yetim çağında qoruyub sığınacaq vermədimi? Səni çaşqın olduğun halda doğru yola yönəltmədimi? Kasıb olduğun zaman səni varlandırmadımı? Elə isə yetimə xor baxma! Səndən (kömək) diləyəni qovma! Və Rəbbinin nemətini dayanmadan anlat. (Duha surəsi, 5-11)

HƏR AN DAVAM EDƏN İMTAHAN

Dünyada reallaşan və insanın da şahid olduğu heç bir hadisə məqsədsiz və əbəs yerə reallaşmır. Allah hər şeyi bir hikmətlə yaradır. Bunu qavramaq isə insanın şüurundan asılıdır. İmanı, bununla əlaqəli olaraq da ağılı və bəsirəti artan insan hadisələrdəki hikmətləri getdikcə daha yaxşı qavrayır.

Bu hikmətlərin ən əhəmiyyətlisi isə insanın imtahan edilməsidir. Allah qarşısına çıxardığı xüsusi yaradılmış vəziyyətlərlə, insanın səmimiyyətini və imanını yoxlayır. Ona bəzən nemət verərək şükür edib-etməyəcəyini ortaya çıxarır. Bəzən də təvəkküllü və sədaqətli davranıb-davranmadığını ortaya çıxarmaq üçün çətinlik verir. Bir ayədə belə buyrulur:

Hər bir kəs ölümü dadacaqdır. Yoxlamaq məqsədilə Biz sizi şəh və xeyirlə imtahana çəkirik. Siz ancaq Bizə qaytarılacaqsınız! (Ənbiya surəsi, 35)

İmtahanın müxtəlif növləri olacaq. Bu vəziyyət bir başqa ayədə belə açıqlanır:

Bizi sizi bir az qorxu, bir az aclıq, bir az da mal-dövlət, insan və məhsul itkisi ilə sınayarıq. Səbir edənlərə müjdə ver. (Bəqərə surəsi, 155)

Əslində, insanın bütün həyatı imtahan sirrinə uyğun olaraq hazırlanır. Əvvəla, bədəni özünə imtahan üçün verilib. Quranda “İnsanı qarışdırılmış nütfədən yaradaraq onu sınaqdan keçirmək

məqsədilə eşidən və görən etdik” (İnsan surəsi, 2) hökmü verilir. Bu səbəbdən, insanın eşitdiyi və gördüyü hər şey, əslində, bir imtahanıdır. Qarşılaşdığı hər hadisədə qarşısında iki variant var: ya Quranın hökmünə, ya da öz nəfsinin istəklərinə görə hərəkət etmək. Allah müxtəlif çətinliklər meydana gətirərək möminin səbrini və dözümlülüyünü də sınayır. Bunların ən əhəmiyyətlisi isə inkarçılar tərəfindən möminlərə edilən təzyiqlərdir. Fikri hücumlar, istehza etmək, fiziki təzyiqlər, hətta işgəncələr və öldürmə təşəbbüslərini ehtiva edən bütün bu fəaliyyətlər ancaq möminləri sınamaq üçündür. Bir ayədə belə buyrulur:

Siz hökmən malınız və canınızla sınaqdan keçiriləcəksiniz. Sizdən əvvəl kitab verilənlərdən və müşriklərdən bir çox əziyyət verici sözlər eşidəcəksiniz. Əgər səbir edib (Allah’dan) qorxsanız, (bilin ki,) bu, əzmkarlıq (tələb edən) əməllərdəndir. (Ali-İmran surəsi, 186)

İmtahanın ən əhəmiyyətli cəhəti qarşılaşdığımız vəziyyətin Allah’ın yaratdığı xüsusi bir sınaq olduğunun bilinməsidir. Əgər insanın qavrayışı məhdud olsa, qarşılaşdığı vəziyyətin imtahan olduğunu anlamasa, çox səthi anlayışa sahib olar. Quranda qoyulan şənbə günü qadağasını aşan yəhudilərin qarşılaşdığı bu cür vəziyyət belə izah edilir:

Onlardan dəniz sahilində yerləşən kənd barəsində xəbər al! O vaxt onlar şənbə günü (üçün qoyulmuş qadağanı) pozurdular. Şənbə günü onların balıqları üzə çıxaraq onların yanına axıyır, şənbədən başqa günlərdə isə onlara tərəf gəlmirdilər. Günah etdiklərinə görə Biz onları beləcə sınayırdıq. (Əraf surəsi, 163)

İmtahan ağılla aydın olar və ağılla keçilər. Buna görə də mömin həyatının hər anında imtahan dünyasında yaşadığını bir an olsun belə

unutmamaq və Allah'ın hikmətlərini görə bilmək üçün dua etməli, diqqətli və ehtiyatlı davranmalıdır. Unudulmamalıdır ki, cənnət kimi böyük bir mükafat yalnız “iman etdik” deməklə qazanılmaz. Allah bu həqiqəti ayələrində belə xəbər vermişdir:

İnsanlar elə güman edirlər ki, təkə: “İman gətirdik!”– demələri ilə onlardan əl çəkiləcək və onlar imtahan edil-məyəcəklər? Biz onlardan öncəkiləri də sınaqdan keçir-mişdik. Sözsüz ki, Allah doğru danışanları da, yalançıları da aşkara çıxardacaqdır. (Ənkəbut surəsi, 2-3)

Bir başqa ayədə isə belə deyilir:

Yoxsa elə güman edirdiniz ki, Allah içərinizdən cihada çı-xanları və səbir edənləri bəlli etmədən siz cənnətə daxil olacaqsınız? (Ali-İmran surəsi, 142)

ALLAH HEÇ KİMƏ QALDIRA BİLMƏDIYI YÜKÜ YÜKLƏMƏZ

Cahiliyyə cəmiyyətindəki insanların bir hissəsi dini praktikada yaşamağın onlara çətin gəldiyini və elə bu səbəbdən dindən uzaq həyat sürdüklərini deyirlər. Beləcə, Allah'a qarşı olan nankorluqlarını öz ələmlərində qanuniləşdirdiklərinə, günahlarını isə yüngülləşdirdiklərinə ümid edirlər. Halbuki, yalnız özlərini aldadırlar. Çünki Allah heç kimə gücünün çatdığından ağır məsuliyyət yükləməz. Allah “Bəqərə” surəsində belə buyurur:

Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edir. Hər kəsin qazandığı (xeyir yalnız) onun özünə, qazandığı (şər də yalnız) öz əleyhinədir ... (Bəqərə surəsi, 286)

Bir başqa ayədə isə Allah'ın bizə seçib-bəyəndiyi dinin hz. İbrahimin dini kimi asan olduğu ifadə edilir:

Allah yolunda lazımınca cihad edin. O, sizi seçdi və atanız İbrahimin dinində olduğu kimi, bu dində də sizin üçün heç bir çətinlik yaratmadı. Peyğəmbər sizə, siz də insanlara şahid olasınız deyə, Allah həm əvvəl (nazil etdiyi kitablarda), həm də bu (kitabda) sizi müsəlman adlandırdı. Elə isə namaz qılın, zəkat verin və Allah'a möhkəm sarılın. O, sizin himayədarınızdır. O, nə gözəl himayədar, nə gözəl yardımçıdır! (Həcc surəsi, 78)

Həqiqət belə ikən din əxlaqını tətbiq etməyin çətin olduğunu, istədiyinə baxmayaraq, dini yaşaya bilmədiyini iddia edən insan, şübhəsiz ki, səmimiyyətsizdir. Bu iddia ilə də adam heç kimi aldada bilməz, ancaq öz-özünü aldatmış olar.

İNKARÇILARA SEVGİ GÖSTƏRMƏMƏK

Bir insan həqiqi mənada Quran əxlaqını yaşamaq üçün cahiliyyə cəmiyyətinin bütün düşüncələrindən və yanlış fikirlərindən tamamilə uzaqlaşmalıdır. Tərk edilməsi lazım olan bu cür anlayışların başında cahiliyyənin sevgi anlayışı gəlir.

Cahiliyyədə sevgi mənfəət üzərində qurulub. İnsan başqa bir insanı ona mənfəət təmin etdiyi üçün, ona yaxşı münasibət göstərdiyi üçün və ya heç olmasa yaxşı davrandığı üçün sevər. Sevginin bir başqa ölçüsü isə qan qohumluğudur. İnsanlar öz ailələrindən, soylarından, tayfalarından olan başqa insanları sırf aralarındakı qan qohumluğuna görə sevrələr.

Halbuki, mömin üçün sevginin meyarı bunlar deyil. Çünki o, hər şeydən çox Allah'ı sevir. Bu, Quranda belə açıqlanır:

**İnsanlardan elələri də vardır ki, Allah'dan qeyrilərini
(Ona) tay tutur, onları da Allah'ı sevdikləri kimi sevirlər.
İman gətirənlərin isə Allah'a olan sevgisi daha güclüdür...
(Bəqərə surəsi, 165)**

Allah'ı hər şeydən üstün tutan mömin digər insanları da Allah'a olan yaxınlıqlarına görə sevər və ya Allah'a olan nankorluqlarına görə onlardan uzaqlaşar. Quranda möminlərin bu xüsusiyyəti belə izah edilir:

Allah'a və Axirət gününə iman gətirən elə bir camaat tapa bilməzsən ki, onlar Allah'a və Onun Elçisinə düşmən olanlarla – öz ataları, oğulları, qardaşları, qohum-əqrə-baları olsalar belə – dostluq etsinlər. Allah onların qəlbinə iman salmış və onları Öz tərəfindən bir ruhla dəstəkləmişdir. (Allah) onları altından çaylar axan cənnət bağlarına daxil edəcəkdir. Onlar orada əbədi qalacaqlar. Allah onlardan razıdır, onlar da Allah'dan razıdırlar. Onlar Allah'ın firqəsidirlər. Həqiqətən, məhz Allah'ın firqəsi nicat tapanlardır. (Mücadilə surəsi, 22)

İnkarcılara qarşı az da olsa sevgi bəsləmək isə Allah'ın rızasına zidd hərəkətdir. Quranda bu mövzuda möminlər belə xəbərdar edilir:

Ey iman gətirənlər! Mənim düşmənimə də, öz düşməninizi də özünü də dost tutmayın! Onlar sizə gələn həqiqəti inkar etdikləri halda, siz onlara mehribanlıq göstərib (sirrini açıb deyirsiniz). Rəbbiniz olan Allah'a iman gətirdiyiniz üçün onlar Peyğəmbəri və sizi (yurdunuzdan) qovub çıxardılar. Əgər siz Mənim yolumda və Mənim razılığımı qazanmaq uğrunda cihada çıxmınsınızsa, onlara gizləndə mehribanlıq göstərsiniz. Mən sizin gizli saxladığınızı da, aşkar etdiyinizi də bilirəm. Sizlərdən kim bunu etsə, doğru yoldan sapmış olar. (Mumtəhinə surəsi, 1)

Həz. İbrahim və xalqının rəftarı bütün möminlər üçün mükəmməl bir nümunədir:

İbrahim və onunla birlikdə olanlarda sizin üçün gözəl bir nümunə vardır. Onlar öz qövmünə dedilər: “Həqiqətən, biz sizdən və sizin Allah'dan başqa tapındığınız şeylərdən uzağıq. Biz sizi inkar edirik. Siz bir olan Allah'a iman gətirincəyə qədər bizimlə sizin aranızda daim ədavət və nifrət olacaqdır...” (Mumtəhinə surəsi, 4)¹

HEÇ BİR ŞEYİ ALLAH 'DAN, ELÇİSİNDƏN VƏ ALLAH YOLUNDA CƏHD ETMƏKDƏN VACİB BİLMƏMƏK

Möminin vəzifəsi bütün həyatı boyu Allah'a qulluq etməkdir. Allah'a olan qulluqdan başqa bir məntiqlə qurulmuş bir həyat Allah'ı inkar etmək və ya Ona ortaq qoşmaq mənasını verir ki, bu davranışın sonu cəhənnəm ola bilər.

Başqa sözlə desək, dünya həyatı mömin üçün bir vasitə olmalıdır. Həyatın hər anını Allah'a yaxınlaşmaq və Onun dininə xidmət etmək üçün bir vəsilə olaraq görməlidir. Əgər vasitə məqsəd halına gəlsə, (inkarçıların etdiyi də elə budur) o halda, ortada böyük bir təhlükə var.

Qulluq etməkdən başqa bir məqsəd üçün yaşamayan mömin dünyadan çoxdan imtina etmişdir. Allah bu vəziyyəti belə açıqlayır:

Doğrudan da, Allah möminlərdən, cənnət müqabilində onların canlarını və mallarını satın almışdır. (Çünkü) onlar Allah yolunda vuruşub öldürür və öldürülürlər. (Bu, Allah'ın) Tövratda, İncildə və Quranda Öz öhdəsinə götürdüyü bir vəddir. Allah'dan daha yaxşı əhdini yerinə yetirən kimdir? Elə isə sövdələşdiyiniz alış-verişə görə sevinin. Məhz bu, böyük uğurdur. (Tövbə surəsi, 111)

Möminlər mallarını və canlarını Allah'a həsr ediblər. Bu səbəbdən, malları və ya canları üzərində hər hansı bir yanlış niyyətləri ola bilməz. Allah nəyi əmr etsə, onu şövqlə edirlər. Allah bir nemət versə, ondan istifadə edər və Rəbbimizə şükür edirlər.

Belə bir mömin heç bir fədakarlıqdan qaçmaz və dünyadakı heç bir şey onu mübarizədən saxlayıb məşğul edə bilməz. Allah'ın əmrini yerinə yetirmək üçün dünyanın ən gözəl nemətlərini buraxıb bir anda özünü ölüm təhlükəsinə atmağa da hazırdır. Buna əks olan davranışın sonu isə hüsrandır. Allah bu hökmü verir:

De: “Əgər atalarınız, oğullarınız, qardaşlarınız, zövcələriniz, yaxın qohumlarınız, qazandığınız mallar, iflasa uğramasından qorxduğunuz alış-verişiniz və bəyəndiyiniz məskənlər sizə Allah'dan, Onun Elçisindən və Onun yolunda cihaddan daha əzizdirsə, Allah Öz əmri ilə gəlincəyə qədər gözləyin. Allah günahkarları doğru yola yönəltməz”. (Tövbə surəsi, 24)

Bu iman və bu şüur Peyğəmbərimizə (s.ə.v.) tabe olan əshabələrdə o qədər güclü idi ki, döyüşə getməkdən çəkinmək bir tərəfə, Peyğəmbərin yanında döyüşə gedə bilmək üçün hər bir variantı sırayan, getmək imkanı olmadığına isə kədərindən ağlayanlar vardı. Allah bu saleh möminlərlə mübarizədən qaçanlar arasındakı fərqi belə bildirir:

Allah'a və Onun Elçisinə sadıq qalacaqları təqdirdə acizlərə, xəstələrə və (döyüşdə) vuruşmağa vəsait tapa bilməyənlərə (evdə qalmaqda) heç bir günah yoxdur. Yaxşı işlər görünləri danlamağa əsas da yoxdur. Allah bağışlayandır, rəhmlidir. Miniklə təmin edəsən deyə sənin yanına gəldikdə: “Sizin üçün minik tapa bilmirəm” – dediyin zaman xərcləməyə bir şey tapa bilmədiklərinə ötrü kədərənib gözləri dolmuş halda geri dönənlərin də (heç bir günahı

yoxdur). Yalnız varlı olduqları halda (evdə qalmaq üçün) səndən icazə almağa gələnlər danlanmalıdırlar. Onlar arxada qalanlarla birgə daldalanmağa razılaşdılar. Allah onların qəlbini möhürləmişdir. Məhz bu səbəbdən onlar (özlərinin aqibətini) bilməzlər. (Tövbə surəsi, 91-93)

ACIZLIK GÖSTƏRMƏMƏK, KƏDƏRLƏNMƏMƏK, HÜZNƏ QAPILMAMAQ

Mömin Allah yolunda uzun və çətin bir cəhd edər. Qarşısında çox vaxt özündən daha güclü, daha çox sayda görünən şəxslər var. Ancaq yenə də Allah Quranın yolunu izlədikləri müddət ərzində bu şəxslərə qarşı möminləri üstün edər.

Bu müvəffəqiyyətin sirlərindən biri möminlərin əsla acizlik göstərmədən, şövq və həyəcanla mübarizələrini davam etdirmələridir. İnkarcılar isə belə ola bilməzlər: dünyaya olan bağlılıqları, qorxuları, zəiflikləri, inancsızlıqları səbəbindən bir çətinlik qarşısında əhvalları pozular və acizlik göstərirlər. Möminlər isə Allah'ın ayələrində bildirdiyi kimi, qalib gələcəklərini bilmənin verdiyi şövqlə və Allah'ın qəlblərini möhkəmləndirməsi sayəsində zəiflik göstərməzlər. Quranda iman edənlərin bu xüsusiyyəti belə izah edilir:

Neçə-neçə peyğəmbər (olmuşdur ki,) bir çox dindarlarla birlikdə vuruşmuşlar. Onlar Allah yolunda başlarına gələnlərə görə nə ruhdan düşmüş, nə zəiflənmiş, nə də (düşməyə) boyun əymişlər. Allah səbir edənləri sevir. (Ali-İmran surəsi, 146)

Ancaq yuxarıdakı ayədən də aydın olduğu kimi, möminlər də zəiflik göstərməmək, mübarizə əzmini artırmaq üçün Allah'a dua etməlidirlər. Çünki nəfs insanı zəifliyə yönəltməyə çox meyillidir.

Şeytan da bir tərəfdən dayanmadan pıçıldadığı vəsvəsələrlə eyni məqsəd üçün çalışır. Mömin birliyinin arasına girən ikiüzlü münafıqlar da uyğun mühit tapdıqları zaman eyni təlqinləri edirlər. Məsələn, döyüş əsnasında Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) əshabələrinə: **“...Ey Yəsrib əhli! (Burada) sizin üçün duracaq yer yoxdur. Geri qayıdın!..” (Əhzab surəsi, 13)** - deyənlər kimi ümidsizlik və təxribat yaratmağa çalışırlar. Allah da bütün bu mənfi amilərə qarşı möminləri xəbərdar edir: **“Sən səbirli ol! Həqiqətən də, Allah’ın vədi haqdır. Qoy yəqinliklə inanmayanlar səni qeyri-ciddi olmağa sövq etməsinlər”.** (Rum surəsi, 60)

Mömin Quran ayələrini özünə rəhbər edər, yalnız özündən məsul olduğunu bilər və başqalarının zəif davranması ona təsir etmər. Qarşı tərəfin gücü də onu heç bir şəkildə qorxutmaz. Bütün həyatı Allah üçündür və dolayısıyla, sonuna qədər də Allah rızası üçün ibadət etməyi davam edər. Allah ayələrində belə hökm edir:

Acizlik göstərməyin və kədərlənməyin. Möminsinizsə, üstün olacaqsınız. (Ali-İmran surəsi, 139)

(Kafir) qövmü təqib etməkdə zəiflik göstərməyin. Əgər siz (döyüşdə) əziyyət çəkirsinizsə, onlar da siz əziyyət çəkdiyiniz kimi əziyyət çəkirlər. (Lakin) siz onların umma-dıqlarını Allah’dan umursunuz. Allah biləndir, müdrikdir. (Nisa surəsi, 104)

NAMAZDA HUŞU

Namaz insanın Allah'a qulluq etdiyinin ən açıq ifadəsi olaraq böyük bir əhəmiyyət daşıyır. İnsanı Allah qarşısında səcdəyə ucaldan bu ibadət müsəlmanlıq əlamətidir.

Lakin bəzi insanların namazlarındakı məqsəd müxtəlifdir. Bu şəxslər ibadətlərini yerinə yetirərkən yalnız Allah'ın məmnunluğunu qazanmağı düşünmürlər. Ayələrdə belə insanların ruhi halı belə açıqlanır:

Vay halına namaz qılanların - o şəxslərin ki, onlar namazlarında səhlənkardırlar. Onlar riyakadırlar. (Maun surəsi, 4-6)

Ayələrdə bildirildiyi kimi, bəzi insanlar namazı başqalarına Müsəlman olduqlarını göstərmək üçün icra edirlər və dolayısıyla, savab qazanmaq bir tərəfə, böyük günah və azgınlıq içində düşürlər.

Namaz kimi əhəmiyyətli bir ibadəti Allah qatında məqbul hala gətirən isə onu icra edən adamın Allah qarşısında səcdə etdiyini, Ona boyun əydiyini bilməsi və yalnız bu məqsədi daşmasıdır. Bu səbəbdən, Allah möminlərə **“...Allah qarşısında mütiliklə durun” (Bəqərə surəsi, 238)** əmrini verir.

Başqa bir ayədə isə möminlər belə təsvir edilir: **“O kəslər ki, namazlarında huşu içindədirlər. (Muminun surəsi, 2)** Huşu hörmət dolu bir qorxu, dərin ehtiram mənasını verir. Mövzunun bu yerində ərəbcədə hər ikisi də qorxu mənasını verən “huşu” və “havf” sözlə-

rinin arasındakı incə fərqlər də diqqət yetirmək lazımdır. Havf sadə və instinktiv bir qorxudur. Bu qorxu Quranda inkar edənlər və heyvanlar üçün istifadə edilir. Möminlərin Allah'a qarşı duyduqları qorxu isə ağıl və vicdanın məhsulu olaraq ortaya çıxan və hörmət dolu, qəlbən, səmimi bir qorxunu ifadə edən "huşu" sözüdür. Namaz isə ancaq huşu içində qılındığı zaman məqbul olar.

Belə bir namaz insanın Allah'a olan yaxınlığını və təqvasını artırır. İnsana mənəvi güc verir. Bir ayədə belə buyrulur:

Kitabdan sənə vəhy olunanları oxuyub namaz qıl. Həqiqətən, namaz çirkin və yaramaz işlərdən çəkindirir. Allah'ı yada salmaq isə (ibadətlərin) ən əzəmətlisidir. Allah nə etdiklərinizi bilir. (Ənkəbut surəsi, 45)

ALLAH 'I ÇOX ZİKR ETMƏK

İndiyə qədər toxunduğumuz bütün mömin xüsusiyyətləri və əsas imani mövzular insanın özünü Allah'a həsr etməsini, Allah üçün yaşayıb, Allah üçün mübarizə aparmasını tələb edir.

Allah'a həsr olunmuş həyat üçün Allah'la yaxın dialoq qurmaq vacibdir. Bu dialoqun yolu zikir, yəni Allah'ı xatırlamaqdır. Mömin **“Ey iman gətirənlər! Allah'ı tez-tez yada salın!”** (Əhzab surəsi, 41) hökmünə uyğun olaraq gündəlik həyatının hər anında zikir və dua halında olmalı, verilən nemətlərə qarşı şükür etməli, səhvlərinə görə bağışlanma diləməli, edəcəyi işlər üçün kömək istəməli və tez-tez Allah'ı təsbih edib ucaltmalıdır. Mömini Allah'la dost edən ibadət zikridir. Bir ayədə zikrin icra forması belə bildirilir:

Səhər-axşam ürəyində yalvararaq və qorxaraq, səsinə qaldırmadan Rəbbini yad et və qafillərdən olma. (Əraf surəsi, 205)

Quranda **“...Allah'ı yada salmaq isə (ibadətlərin) ən əzəmət-lisidir ...”** (Ənkəbut surəsi, 45) buyurulur. İbadətlər Allah'ı xatırlayaraq və Allah'ın razılığını düşünərək edilməzsə, qarşılıqsız əməl halına gələ bilər. Bu səbəbdən, Quranda peyğəmbərlərin xarakterləri izah edilərkən Allah'ı necə zikir etdiklərinə diqqət çəkilir. “Sad” surəsinin 30-cu ayəsində **“Biz Davuda Süleymanı bəxş etdik. O, necə də gözəl qul idi! Daima (Allah'a) üz tutardı”** buyurulur.

BİR DƏSTƏ İLƏ QARŞILAŞANDA Allah'ı ÇOX ZİKR ETMƏK

İman edən bir insanın həyatındakı əsas vəzifəsi Allah'a ibadətdir. Bu ibadətin ən əhəmiyyətli mahiyyəti isə Allah'ın seçib-bəyəndiyi dini təbliğ edərək Quranda bildirildiyi kimi şeytanın təriqəti ilə mübarizə aparmaqdır. Bu mübarizə isə həmişə son dərəcə çətin və şiddətlidir. Tarixdəki nümunələrə baxdığımızda müsəlmanların qarşısında duran güclərin həm say, həm də mal baxımından üstün olduqlarını görürük.

Ancaq iman edənlər buna fikir verməzlər. Çünki bilirlər ki, zəfər say və ya vasitə üstünlüyündə deyil, yalnız Allah'ın bəxş etməsi ilə olur və Allah onu istədiyinə verir. Belə ki, İslam tarixi də ayədəki **“Neçə-neçə az saylı dəstələr Allah'ın izni ilə çox saylı dəstələrə qalib gəlmişdir!” Allah səbir edənlərlədir!”** (Bəqərə surəsi, 249) hökmünün sirri ilə qazanılmış zəfərlərlə doludur. Zəfəri gətirən imandır. İncarçıların bilmədiyi və heç bir zaman da qavraya bilməyəcəyi bu qəribə həqiqət Quranda belə açıqlanar:

Ey iman gətirənlər! (Kafir) bir dəstə ilə üz-üzə gəldikdə möhkəm durun və Allah'ı çox yad edin ki, bəlkə nicat tapasınız. (Ənfal surəsi, 45)

AYƏLƏRİ VƏ HİKMƏTİ YADDA SAXLAMAQ

“Müzzəmmil” surəsinin 7-ci ayəsində bildirildiyi kimi, gün ərzində möminlərin uzun-uzadı işləri var.

İman edən insan etdiyi iş nə olursa-olsun Allah’la olan əlaqəsini kəsməz. Quranda özünə nəsihət edilən əxlaqı nəzərdən qaçırmaq. Bir ayədə iman edənlərin bu xüsusiyyəti belə izah edilir:

O kişilər ki, nə ticarət, nə də alış-veriş onları Allah’ı zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayın-dırmır. Onlar qəlblərin və gözlərin çevriləcəyi bir gündən qorxurlar. (Nur surəsi, 37)

Bu xüsusiyyətin əhəmiyyətli bir hissəsi isə Allah’ın ayələrini yadda saxlamaq, Quranın hikmətini əsla unutmamaqdır. Ayədə peyğəmbərin yoldaşlarına verilən **“Evlərinizdə oxunan Allah’ın ayələrini və hikməti yada salın. Həqiqətən, Allah lütfkardır, xəbər dardır” (Əhzab surəsi, 34)** əmri, şübhəsiz, bütün möminlər üçün yol göstəricidir. Mömin Allah’ın ayələrini düşündüyü müddət ərzində xarici dünyada bunların təcəllilərini görəcek və Allah’a daha çox yaxınlaşacaq.

BOŞ VƏ FAYDASIZ İŞLƏRDƏN ÜZ ÇEVİRMƏK

Mömin boş və faydasız işlərlə maraqlanmaz və bu cür işlərlə məşğul olmaz. İnkâr edənlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən dünya işləri möminlər üçün sadəcə dinin tələb etdiyi qədər maraq göstərilən, bundan əlavə heç bir əhəmiyyəti olmayan boş işlərdir. Buna görə də Quranda möminlər **“lağlağıdan üz döndərərlər”** (Muminun surəsi, 3) deyər təsvir edilirlər.

Ayədə möminin boş və faydasız bir söz və ya hadisə ilə qarşılaşdığı zaman bundan üz çevirib, özünü faydalı bir işə verməsinin lazım olduğu vurğulanmışdır. Bu, hər zaman Allah'ın rızasına ən uyğun rəftardır. Mömin bunu etmək üçün özünü heç vaxt boş buraxmamalı, daim diqqətli və nə etdiyini bilməlidir. Sadə insanlarla sadə müzakirələrə girmək, dinin mənfəətlərindən başqa hər hansı bir mövzunun mübarizəsini aparmaq möminə yaraşmaz. Quranda nümunə olaraq möminin rəftarı belə təsvir edilir:

Onlar lağlağı eşitdikləri zaman ondan üz çevirib: “Bizim əməllərimiz bizə, sizin əməlləriniz də sizə aiddir. Sizə salam olsun! Biz cahillərə qoşulmaq istəmirik!” – deyirlər. (Qəsəs surəsi, 55)

Onlar yalandan şahidlik etməz, lağlağı məclisinə rast gəldikdə ləyaqətlə ötüb keçərlər. (Furqan surəsi, 72)

Mömin bir işi bitirdiyi zaman heç dayanmadan başqa bir işlə məşğul olmağa başlamalıdır:

(İşlərini) qurtaran kimi (Allah yolunda) çalış! (Ancaq) Rəbbinə üz tut! (İnşirah surəsi, 7-8)

ORTA YOLDA OLMAQ

Möminin etidallı olması əvvəla, həddi aşmayaraq yalnız halal dairəsində hərəkət etməsini ifadə edir. Bu, ilk baxışda texniki qorunma kimi görünə bilər, həqiqətdə stabil ruhi hal tələb edir. Çünki mömin bəzən cahiliyyə əxlaqını yaşayan insanlarla eyni mühitdə olacaq, onlarla söhbət edəcək. Cahiliyyənin hakim olduğu mühitlərdə lazım olan davranışları göstərməli, özünü cahiliyyə mədəniyyətinin təsirinə buraxmamalı, həddində və ağıllı davranmalıdır.

Əlbəttə, yalnız cahiliyyə mühitlərində deyil, möminlərin arasında da incə düşüncəni və etidalı tələb edən vəziyyətlər var.

İman edən insan hər an ağıllı davranaraq həddi aşmaqdan və sərt hərəkətlərdən uzaq dayanmalı olduğunu bilir. Hadisələr qarşısında həyəcanlanmayan, heç vaxt soyuqqanlılığını itirməyən bir xarakterə sahib olmaq üçün diqqətli olur. İmanın verdiyi etidal ilə ağıldan uzaqlaşmayan, ani kədər, ya da sevinclərə qapılmayan xarakterə sahib olmağa çalışır və bu mövzudakı qərarlılığı hər hərəkətində nümayiş etdirir. İman edənlərin bu müvazinətli və sabit ruhi halları bir çox ayədə təsvir edilmişdir. Bunlardan bəziləri belədir:

Yer üzündə baş verən və sizin başınıza gələn elə bir müsibət yoxdur ki, Biz onu yaratmamışdan əvvəl o, yazıda olmasın. Şübhəsiz ki, bu, Allah üçün çox asandır. (Allah bunu) əlinizdən çıxana kədərlənməyəsiz və Onun sizə verdiyinə sevinməyəsiz deyə (belə izah edir). Allah heç bir özündən razını, özünü öyənə sevmir. (Hədid surəsi, 22-23)

İNSANIN MƏLƏK ŞAHİDLƏRİ

Bir çox insan başqaları tərəfindən görülmədiyi zamanlarda tamamilə tək olduğunu düşünür. Halbuki, Allah həmişə onun yanındadır və Allah'ın insanın etdiyi bütün işləri yazmaqla vəzifə verdiyi mələklər də insana şahiddirlər.

Bu vəziyyət Quranın “Qaf” surəsində belə xəbər verilir:

İnsanı Biz yaratdıq və nəfsinin ona nəyi vəsvəsə etdiyini də bilirik. Biz ona şah damarından da yaxınıq. Sağında və solunda iki (mələk) oturub (onun əməllərini qeydə alır.) Dedi ki elə bir söz yoxdur ki, (onu yazmaq üçün) yanında hazır durmuş gözətçi olmasın. (Qaf surəsi, 16-18)

Bu mələklərin yazdıqları məhşər günü ortaya qoyulacaq və insanlar dünyada etdikləri əməllərinə görə sorğu-sual olunacaqlar. Quranda o gün yaşanacaq belə izah edilir:

Kimin kitabı sağ əlinə veriləcəksə, o, yüngül sorğu-suala tutulacaq və sevincək öz ailəsinə qayıdacaqdır! Kimin kitabı arxa tərəfindən veriləcəksə, o ölüm diləyəcək və alovlu oda atılacaqdır! Sözsüz ki, o, öz ailəsində sevinc içində idi və elə güman edirdi ki, qayıtmayacaqdır. Xeyr! Sözsüz ki, Rəbbi onu görürdü. (İnşiqaq surəsi, 7-15)

VERİLƏN BORCUN YAZILMASI

İnsan yaradılışı etibarilə unutqandır. Buna görə də Allah möminlər bir-birlərinə borc verdikləri zaman şahidlər qarşısında borcun yazılmasını əmr etmişdir:

Ey iman gətirənlər! Müəyyən bir müddətədək bir-birinizə borc verdikdə onu yazın. Qoy bunu aranızda bir katib ədalətlə qeyd etsin. Katib Allah'ın onu öyrətdiyi kimi yazmaqdan boyun qaçırmamalıdır. Qoy, o yazsın, borc alan da yazdırsın, Rəbbi olan Allah'dan qorxsun və boredan heç nə əskiltməsin. Əgər borc alan ağıldan zəif və ya acizdirsə və yaxud özü yazdırmağa qadir deyilsə, qoy onun yaxın adamı ədalətlə yazdırsın. Aranızdakı kişilərdən iki nəfəri şahid tutun. Əgər iki kişi olmazsa, razı olduğunuz şahidlərdən bir kişi və iki qadını (şahid tutun) ki, biri unutduqda, o birisi onun yadına salsın. Şahidlər çağırıldıqda boyun qaçırmasınlar. Az da olsa, çox da olsa, onun vaxtını yazmaqdan usanmayın. Bu, Allah yanında daha ədalətli, şahidlik üçün daha düzgün və şübhəyə düşməməyiniz üçün daha münasibdir. Yalnız aranızda gedən nağd ticarət istisnadır. Bunu yazmamağınız isə sizin üçün günah deyildir. Alver etdikdə şahid tutun. Amma katibə və şahidə zərər verilməməlidir. Əgər (zərər) yetirsəniz, şübhəsiz ki, bu, sizin üçün günahdır. Allah'dan qorxun, Allah da sizi öyrətsin. Allah hər şeyi bilir. (Bəqərə surəsi, 282)

Başqa bir ayədə də bu borcun bağışlanmasının daha xeyirli olacağı belə xəbər verilir:

Əgər borclu olan adam ağır şərait içindədirsə, onun vəziyyəti düzəlmə qədər ona möhlət verin. Bilin ki, borcu bağışlamaq sizin üçün daha xeyirlidir. (Bəqərə surəsi, 280)

ETMƏYƏCƏYİ ŞEYİ SÖYLƏMƏMƏK

Allah'ın hökmünə əsasən, möminlər verdikləri sözləri tutmaqla məsuldurlar. Bir ayədə belə deyilir:

...Əhdə vəfa qılın. Çünki (hər kəs) əhd barəsində sorğusual olunacaqdır. (İsra surəsi, 34)

Çünki etibarlı olmaq mömin xüsusiyyətlərindən biridir. Bütün rəsullar qövmələrinə öz etibarlılıqlarını göstərmişlər, dürüst və əxlaqlı insanlar olaraq tanınmışlar. Bu vəziyyətdə, etibarlılığın əhəmiyyətli bir hissəsi olan əhdə vəfa böyük əhəmiyyət daşıyır.

Mömin verdiyi sözləri tutmalı, reallaşdırma bilməyəcəyini düşündüyü vədləri isə heç verməməlidir. Ayədə bu mövzu çox açıq bir şəkildə belə bildirilir:

Ey iman gətirənlər! Nə üçün siz etməyəcəyiniz şeyləri danışırsınız? Etməyəcəyiniz şeylərdən danışmağınız Allah tərəfindən böyük nifrətlə qarşılanır. (Səff surəsi, 2-3)

VİCDAN VƏ RUH

**Ey arxayın olan kəs! Razi qalmış və razılıq qazanmış
haldə öz Rəbbinə tərəf dön! (Fəcr surəsi, 27-28)**

Quranda bildirildiyinə görə, nəfsin iki fərqli cəhəti olduğunu, bir qisminin həvadan, yəni Allah'ın yolundan saxlayan eqoist istəklərdən meydana gəldiyini bilirik. Nəfsin o biri qismi isə insanı Allah'a və Quran əxlaqına yönəldir, nəfsin içindəki fücurdan çəkinməsinə təmin edir. Nəfsin bu qismi vicdandır. "Səcdə" surəsində Allah'ın insana Öz ruhundan üfürdüyü belə xəbər verilir:

**Hansı ki, yaratdığı hər şeyi gözəl biçimdə yaratmış, insanı
ilk olaraq pəncədən xəlq etmiş, sonra onun nəslini bir
damla dəyərsiz sudan əmələ gətirmiş, sonra onu düzəldib
müəyyən şəkllə salmış və ona Öz ruhundan üfürmüş, sizə
qulaqlar, gözlər və ürək vermişdir. Siz necə də az şükür
edirsiniz! (Səcdə surəsi, 7-9)**

İnsanın sahib olduğu bütün xüsusiyyətlər Allah'ın ona üfürdüyü ruhdan qaynaqlanır. İnsan əgər nəfsin istəkləri ilə deyil, vicdanı ilə hərəkət edərsə, Allah'ın bəyəndiyi sifətlərə yiyələnər. Allah sonsuz mərhəmətlidir, bu səbəbdən, Ona təslim olan mömin də mərhəmət sahibidir. Allah sonsuz ağıl sahibidir, bunun üçün Ona qulluq edən mömin də üstün bir ağıla sahib olar. İnsan Allah'a nə qədər yaxınlaşar, Ona nə qədər təslim olarsa, Rəbbimizin əxlaqı ilə daha çox əxlaqlanar və yaradılmışların ən yaxşısı (Beyyinə surəsi, 7) olar.

Daha əvvəl də ifadə etdiyimiz kimi, nəfsin içində insanı daim pisliliyə çağıran həvaya qarşı, onu daim yaxşılığa çağıran vicdan da var. Bu səbəbdən, insan içində özünü həmişə doğruya dəvət edən kompassa malikdir.

“Şəms” surəsində xəbər verildiyi kimi, Allah insana nəfsinin fücürundan çəkinməyi ilham edir. Bu ilham vicdandır. Bu səbəbdən, vicdan Allah’ın səsidir. İnsan bu səsə qulaq asdığı və Quranda göstərilən prinsipləri mənimsədiyi təqdirdə, doğru yolda irəliləyəcək. Quranın bütün hökmləri insanın vicdanına uyğun təyin olunmuşdur. “Rum” surəsindəki iki ayədə bu mövzuda belə buyrulur:

Lakin haqsızlıq edənlər heç bir elmə əsaslanmadan nəfslərinin istəklərinə uydular. Allah’ın zəlalətə saldıqlarını kim doğru yola yönəldə bilər? Onlara yardım edənlər də olmaz. Sən bir hənif kimi üzünü dinə tərəf çevir! Allah’ın insanlara – xəlv etdiyi (şüurlu) məxluq kimi verdiyi fitrət budur. Allah’ın yaratdığını heç cür dəyişdirmək olmaz. Doğru din budur, lakin insanların çoxu bilmir. (Rum surəsi, 29-30)

Ayələrə görə, inkar edənlər nəfslərinin fücüruna, yəni həvalarına tabe olaraq azmışlar. Möminləri isə bunların əksinə, vicdanlarının səsinə dinləyərək Allah’ın insanlara vəhy yolu ilə çatdırdığı Quran əxlaqına tabe olmuşlar.

Quranda bildirilən vicdanın gündəlik həyatda tətbiq olunması, ümumiyyətlə, tətbiq olunan vicdan anlayışından olduqca fərqlidir. Bəzi cəmiyyətlərdə vicdan anlayışı yolda rast gəldikləri kasıba sədəqə vermək, ya da heyvanlara sevgi göstərmək kimi son dərəcə səthi nümunələrlə məhdudlaşır. Halbuki, möminin vicdanı Quranın bütün əməllərinin və tövsiyələrinin yerinə yetirilməsini tələb edir. Hətta Quranda ümumi xəbər verilən bir çox rəftar ağılla tapılır və vicdanla tətbiq olunur.

Məsələn, Allah Quranda möminlərə təvazökar olmalarını əmr edir. Ancaq bu təvazökarlığın necə tətbiq olunacağını, hərəkətlərə necə əks etdiriləcəyini mömin ağı ilə tapır. Ağı ilə tapdığı bu rəftarların tətbiqini təmin edən güc isə vicdandır.

Mömin gündəlik həyatda bir neçə variant arasında qərar verməli olur. Qarşılaşdığı variantların içində Allah'ın rızasına uyğun olanını seçməklə məsuldur. Bu qərarı verərkən Quranın hökmlərinə uyğun hərəkət etməli və vicdanının səsinə dinləməlidir. Qarşı-qarşıya qaldığı variantlar qarşısında vicdanı ilk olaraq dövrəyə girir və hansı variantın Allah'ın rızasına daha uyğun olacağını ona söyləyir. Ancaq ikinci mərhələdə nəfsi də dövrəyə girir və onu digər alternativlərə yönəltməyə çalışır. Nəfs insana bəhanələr pıçıldaıyır. Quranda nəfsin qarşıya qoyduğu bu bəhanələrə tez-tez diqqət çəkilir.

Mömin nəfsinin pıçıldadığı bəhanələrə qulaq asmamalı və vicdanının göstərdiyi ilk doğrunu tətbiq etməlidir. Quranda möminlərin vicdanına dair verilən nümunələr insanı bu mövzuda düşünməyə yönəltməlidir. Bir ayədə Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) dövründə döyüşə çıxma bilmədikləri üçün gözlərindən yaşlar süzülən möminlərdən belə bəhs edilir:

Allah'a və Onun Elçisinə sadıq qalacaqları təqdirdə acizlərə, xəstələrə və vuruşmağa vəsait tapa bilməyənlərə heç bir günah yoxdur. Yaxşı işlər görənləri danlamağa əsas da yoxdur. Allah bağışlayandır, rəhmlidir. Miniklə təmin edəsən deyə, sənin yanına gəldikdə: "Sizin üçün minik tapa bilmirəm" – dediyin zaman xərcəlməyə bir şey tapa bilmədiklərinədən ötrü kədərlənib gözləri dolmuş halda geri dönənlərin də (heç bir günahı yoxdur). (Tövbə surəsi, 91-92)

Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) yaşadığı dövrü düşündüyümüz zaman döyüşə çıxmağın zahirən son dərəcə təhlükəli olduğu məlum olur. Ancaq buna baxmayaraq, möminlər Allah yolunda cihad etmək üçün cəhd edirdilər. Əshabələr ölümə, ya da yaralanmağa getdiklərini bilə-bilə cihad etmək istəyidirlər. Bu ayələrdə xəbər verilən davranışlar Quranda nəzərdə tutulan vicdanın nümunələrindəndir.

QARDAŞLIQ VƏ BİRLİK

Mömin xüsusiyyətlərindən biri də Quranda təsanüd olaraq keçən qardaşlıq, həmrəylik, birlikdir. Quranda bildirildiyi kimi, bütün möminlər bir-birlərinin qardaşlarıdır. Eyni yola çıxmış, eyni kitabə tabe olmuş, eyni hədəfə və eyni duyğulara sahib olan insanlardır. Bu səbəbdən də aralarında böyük bir sevgi və həmrəylik olur. Allah bunu belə təsvir edir:

Şübhəsiz ki, Allah möhkəm bir divar kimi səf-səf düzülüb Onun yolunda vuruşanları sevir. (Səff surəsi, 4)

Yuxarıdakı ayədə təsvir edilən təsanüd ruhu içində Allah yolunda olmaq qəti əmrdir. Başqa bir ayədə belə buyurulur:

Hamınız Allah'ın ipindən möhkəm yapışın və parçalanmayın! Allah'ın sizə olan nemətini xatırlayın ki, siz düşmən idiniz, O, sizin qəlblərinizi birləşdirdi və Onun neməti sayəsində qardaş oldunuz. Siz odlu bir uçurumun lap kənarında idiniz. O, sizi ondan xilas etdi. Allah Öz ayələrini sizə beləcə bəyan edir ki, bəlkə doğru yola gələsiniz. (Ali-İmran surəsi, 103)

Möminlər gözəl əxlaqlı, təvazökar, sevgi və hörmət dolu insanlardır. Buna görə də təsanüd möminlər arasında təbii şəkildə meydana gəlir. Ancaq bu mövzuda diqqət yetirilməli olan başqa məsələlər var. Çünki möminlərin edə biləcəyi bəzi səhvlər bu təsanüdü zədələnməsinə və möminlər arasında bir anlıq da olsa soyuq-

luğun yaşanmasına səbəb ola bilər.

Bu səhv hərəkətlərin səbəbi möminlərin davranışlarını qəflət anlarında idarəsi altına alan nəfəsidir. Mömin fədakar, xoş münasibətli və mülayimdir, amma hamıda nəfəs var və insan diqqət yetirməzsə, bəzən idarəsi nəfəsin əlinə keçər. Qısqanc və eqoist olan nəfəsin təsirinə düşmək isə bu pis hisslərin möminə təsir etməsi deməkdir. Məhz buna görə Allah Quranda möminləri təsanüd mövzusunda son dərəcə diqqətli olmaları üçün xəbərdar edir. Madam ki, şeytanın insandakı təzahürü olan nəfəs insanı aldada bilər, elə isə mömin nəfəsini hərəkətə keçirəcək bir üslubdan istifadə etməməlidir. Allah bir ayədə belə əmr edir:

Qullarıma de ki, ən gözəl sözləri danışınlar. Çünki şeytan onların arasına ədavət sala bilər. Həqiqətən, şeytan insanın açıq-aydın düşmənidir. (İsra surəsi, 53)

Ayədə bildirilən həqiqət son dərəcə əhəmiyyətlidir. Birincisi, möminlərin bir-birlərinə qarşı ən gözəl xitab şəklini (yalnız gözəl deyil, ən gözəl) istifadə etmələri əmr edilir. İkincisi, şeytanın bir xüsusiyyəti aşkar olur: şeytan insanların və xüsusilə də möminlərin arasındakı münasibəti pozmaq üçün çalışır.

Şeytanın və nəfəsin möminlərin arasındakı təsanüdü pozmaq üçün ən çox istifadə etdiyi yol rəqabət duyğusudur. Əgər mömin qəflət halında olsa, mövqə, vəzifə kimi məsələlərdə rəqabət hissəsinə qapılıb qardaşlarını keçməyə, özünü onlardan önə çıxarmağa çalışa bilər. Eyni şəkildə, özündən daha ön mövqedəki bir qardaşına qarşı qısqançlıq hiss edə bilər. Əslində, qəflət halında edilən bu hərəkət Allah'a üsyan deməkdir. Çünki **“Yoxsa onlar Allah’ın Öz lütfündən insanlara verdiyi şeyə görə onlara həsəd aparırlar?...” (Nisa surəsi, 54)** ayəsinə görə insanlara verilmiş nemətlər Allah’dandır və bunları qısqanmaq Allah’ın təqdirinə qarşı gəlmək mənasını verir. Bu səbəbdən, möminlər qısqançlıq kimi bir xislətdən tamamilə uzaq

dayanmalıdırlar. Bu, həm Allah'ın rızasına müxalif bir hərəkətdir, həm də ayənin hökmünə görə möminlərin gücünün azalmasına səbəb olar:

Allah'a və Onun Elçisinə itaət edin, bir-birinizlə mübahisə etməyin, yoxsa ruhdan düşər və zəifləyərsiniz. Səbir edin, çünki Allah səbir edənlərlədir. (Ənfal surəsi, 46)

Bu səbəbdən, mömin qətiyyəq qardaşları ilə çəkişmə, rəqabət mühiti meydana gəlməsinə mane olmalıdır. Həm özü qısqançlıq kimi çirkin bir duyğuya qapılmamalı, həm də sahib olduğu xüsusiyyətləri ön plana çıxardaraq qardaşlarının nəfsindəki qısqançlıq damarını oynatmamalıdır. Təvazökar olmaq rəqabət təhlükəsini yox edər. Quranda bu mövzuda verilən bir başqa meyar isə qardaşlarının nəfsini öz nəfsindən üstün tutmaq, yəni hər vəziyyətdə fədakar davranmaq və bundan zövq almaqdır. Quranda bu meyar belə təsvir edilir:

(Mühacirlərdən Mədinədə) əvvəl (orada) yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına hicrət edənləri sevir, onlara verdiklərinə görə qəlblərində peşmançılıq hissi duymurlar. Hətta özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tuturlar. Nəfsinin tamamından qorunan kimsələr nicat tapanlardır. (Həşr surəsi, 9)

Qısqançlıq, rəqabət, incimə inananlar arasında birliyin və qardaşlığın qarşısı alan ən sərt maneələrdəndir. Həvəsin nəticəsi olaraq möminlər arasında yarana biləcək hər hansı rəqabət möminlərin bir-birinə olan sevgisini azaldır. Quran əxlaqına zidd olan bu cür hərəkət onların ruhlarına böyük zərər verər və mənəvi yorğunluğa gətirib çıxarar.

Halbuki, inananlar üçün sonsuz bir savab qaynağı var ikən bir-birlərinin qarşısını kəsib haqsız rəqabət və qısqançlıqla vaxt keçirməyin heç bir mənası yoxdur. Hədəf Allah'ın rızasıdırsa, burada hər

hansı rəqabət ola bilməz. Çünki insanlar başqasının qarşısını kəsmədən də Allah rızası üçün xidmət edə bilər, savab yığa bilər. Bu səbəbdən, möminlər bir-birlərinin yardımçısı olduqlarını unutmamalı və qardaşlarının müvəffəqiyyətlərini özününkü kimi görə bilməlidir. Bu, son dərəcə əhəmiyyətli amildir.

Quranda möminlərin arasındakı təsanüdlə əlaqədar çoxlu sayda ayə vardır. Möminlərin digər möminlərlə təsanüdlərinin artması üçün etdikləri dualardan biri belədir:

Sonra gələnlər deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Bizi və bizdən əvvəlki iman gətirmiş qardaşlarımızı bağışla. Bizim qəlbimizdə iman gətirənlərə qarşı nifrət və həsədə yer vermə. Ey Rəbbimiz! Həqiqətən də, Sən şəfqətlisən, rəhmlisən!”
(Həşr surəsi, 10)

Möminlərin arasında münaqişənin və ya incikliyin yaşanması, bütün mübarizəyə zərər verir. Belə bir hərəkət möminlərin gücünü azaldır, inkarçıları isə gücləndirir. Belə ki, bir Quran ayəsində möminlərin bir-birlərinin vəliləri (dost və qoruyucuları) olmadıqları təqdirdə fitnə çıxacağı belə xəbər verilir:

Kafirlər də bir-birinə dostdurlar. Əgər siz bunu etməsəniz, yer üzündə fitnə və böyük bir fəsad baş verər. (Ənfal surəsi, 73)

Təsanüdlə əlaqədar açıq hökmlərdən bəziləri belədir:

Özlərinə aydın dəlillər gəldikdən sonra firqələrə ayrılıb ixtilaf edənlər kimi olmayın. Onları böyük bir əzab gözləyir. (Ali-İmran surəsi, 105)

Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar. De: “Qənimətlər Allah’a və Peyğəmbərə aiddir”. Elə isə Allah’dan qorxun və öz aranızdakı əlaqələri möhkəmlədin. Əgər möminsinizsə, Allah’a və Onun Elçisinə itaət edin. (Ənfal surəsi, 1)

Dinlərini parçalayıb firqə-firqə olanlarla sənin heç bir əlaqən yoxdur. Onların işi Allah'a aiddir. Sonra (Allah) onlara etdikləri əməllər barədə xəbər verəcəkdir. (Ənam surəsi, 159)

Möminlər digər möminlərə qarşı son dərəcə mərhəmətli və təvazökar olmaqla məsuldurlar. Bunun əleyhinə hər hansı bir rəftar qətiyyəən mömin rəftarı deyil. Qürur, qısqanclıq möminlərin deyil, inkarçıların xüsusiyyətidir. Bu səbəbdən də hər hansı mömin nəfsinə görə belə bir alçaqlığa düşübsə, dərhal özünü yığıdırmalı, Allah'a sığınmalı və əsl mömin rəftarını göstərməlidir. Əksinə bir davranış göstərdiyində aşağıdakı ayənin hökmünə girməkdən çəkinməlidir:

Ey iman gətirənlər! Sizlərdən hər kim dinindən dönsə, Allah (onun əvəzinə) Özünün sevdiyi və Onu sevən, möminlərə qarşı mülayim, kafirlərə qarşı isə sərt olan, Allah yolunda cihad edən və tənə edənin tənəsindən qorxmayan bir camaat gətirər. Bu, Allah'ın lütfüdür, onu istədiyinə verər. Allah əhatə edəndir, biləndir. (Maidə surəsi, 54)

MÜBAHİSƏ ETMƏMƏK

Möminlərin inkarçılar qarşısındakı müvəffəqiyyətlərinin sirlərindən biri də aralarındakı qardaşlıq və həmrəylikdir. Quranda “**Şühəsiz ki, Allah möhkəm bir divar kimi səf-səf düzülüb Onun yolunda vuruşanları sevir**” (Səff surəsi, 4) ayəsi ilə bu birlik və həmrəyliyin əhəmiyyəti vurğulanır.

Buna görə də bu birlik və həmrəyliyi zədələyəcək, möminlərin arasını vuracaq hər cür söz və ya davranış dinə qarşı bir rəftar olar. Allah Quranda möminləri bu təhlükəyə qarşı belə xəbərdar etmişdir:

Allah'a və Onun Elçisinə itaət edin, bir-birinizlə mübahisə etməyin, yoxsa ruhdan düşər və zəifləyərsiniz. Səbir edin, çünki Allah səbir edənlərdir. (Ənfal surəsi, 46)

Saleh bir mömin belə bir mübahisə və çəkişməyə yer verməmək üçün maksimum diqqət göstərməlidir. Daim digər mömin qardaşlarını incidə biləcək söz və davranışlardan çəkinməli, aradakı sevgi və etibarını daha da artıracaq rəftar göstərməlidir. Quranda bu mövzuda belə hökm verilir:

Qullarıma de ki, ən gözəl sözləri danışsınlar. Çünki şeytan onların arasına ədavət sala bilər. Həqiqətən, şeytan insanın açıq-aydın düşmənidir. (İsra surəsi, 53)

Mömin başqa bir mömin qardaşı ilə müxtəlif fikirdə olduğu zaman hadisəyə mümkün qədər hörmətlə yanaşmalı, təvazökar olmalı və beləliklə, iki müxtəlif fikrin müşavirə ölçüsündə qalmasını və əsla mübahisə statusuna girməməsini təmin etməlidir. Digər iki qardaşı arasında arzuolunmaz bir hadisə olduğunda isə **“Möminlər, həqiqətən də qardaşdırlar. Elə isə qardaşlarınızı barışdırın və Allah’dan qorxun ki, sizə rəhm edilsin” (Hucurat surəsi, 10)** ayəsindəki hökmə uyğun bir üslubla qardaşlarının arasını düzəltməlidir. Unutmaq olmaz ki, möminlər arasındakı ən kiçik bir qarşıdurma Allah’ın razı olmadığı bir rəftardır.

QURAN OXUNARKƏN ŞEYTANDAN Allah'A SİĞİNMAQ

Quran Allah'ın insanlara yol göstərici olaraq endirdiyi İlahi kəlamdır. Ancaq burada çox əhəmiyyətli bir məqam var. Quran möminlərin hidayətini artırarkən inkarçıların da inkarını meydana çıxarır. Bir ayədə Quranın bu xüsusiyyəti belə açıqlanır:

Kitabı sənə nazil edən Odur. O kitabın bir qismi mənası aydın ayələrdir ki, bunlar da kitabın anasıdır. Digərləri isə mənası aydın olmayan ayələrdir. Qəlblərində ayrilik olanlar fitnə-fəsad törətmək və istədikləri kimi yozmaq məqsədilə mənası aydın olmayanın ardınca düşərlər. Onun yozumunu isə Allah'dan başqa heç kəs bilməz. Elmdə qüvvətli olanlar isə deyərlər: “Biz onlara iman gətirdik, hamısı bizim Rəbbimizdəndir”. Bunu isə ancaq ağıl sahibləri dərk edərlər. (Ali-İmran surəsi, 7)

Ayədə də bildirildiyi kimi, möminlər Quran ayələrini oxumaqla imanlarını artırarlar və Allah'a daha da təslim olarlar. Ancaq inkarçılar eyni ayələri oxusalar da, ayələrdəki hikmətləri qavraya bilməzlər. Belə ki, yuxarıdakı ayədə də bildirildiyi kimi, Quranın bəzi ayələrinin ürəklərində şübhə olanların pis düşüncələrini ortaya çıxarmaq xüsusiyyəti də vardır. Bu səbəblə, Allah Quran oxumadan əvvəl şeytanın təsirindən Allah'a sığınmağı əmr edir. Allah ayədə belə əmr edir:

**Quran oxuduqda qovulmuş şeytandan Allah'a sığın!
(Nəhl surəsi, 98)**

Allah'ın möminlərə əmr etdiyi bu ibadət şeytanın varlığını və fəaliyyətlərini xatırlatması baxımından əhəmiyyətlidir. Həqiqətən də şeytan əsla vəzifəsini tərk etməz və insanlara sağlarından, sollarından, önlərindən və arxalarından yanaşaraq onlara vəsvəsə verməyə çalışır. Allah'ın doğru yolunda duraraq onları bu yoldan azdırmağı hədəfləyər. Şeytanın bu fəaliyyətlərini və taktikalarını Allah bizə Quranda bir çox ayədə bildirir. Cənnətdən qınanaraq və qovularaq endirilən şeytanın hiylələrindən bunları bizə Quran vasitəsilə öyrədən və onlardan qorunma yollarını göstərən Allah'ın yol göstərməsi sayəsində xilas olarıq. “Nəhl” surəsinin 99-cu ayəsində də ifadə edilmiş kimi, şeytanın iman gətirib yalnız öz Rəbbinə təvəkkül edənlər üzərində heç bir hökmranlığı yoxdur. Bunun sirri inanan qulların yol göstərici olaraq Qurani qəbul etməsi və qovulmuş şeytandan Allah'a sığınaraq onu oxumasıdır.

İNCƏ DÜŞÜNCƏLİ OLMAQ

Cahiliyyə cəmiyyətindəki insanların əksəriyyəti kobud, düşüncəsiz, laqeyd xarakterə sahibdirlər. Bunun ən böyük səbəbi isə inkarçıların əsas xüsusiyyətlərindən biri olan eqoizmdir. Hamı yalnız öz mənfəətlərini düşünür. Digər insanların düşüncə və duyğuları isə ya ikinci dərəcəlidir, ya da tamamilə diqqətdən kənardır.

Halbuki, həqiqi mömin birliyi tamamilə fərqlidir. Çünki möminlərin ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri nəfslərinin eqoist istəklərindən xilas olmalarıdır. Nəfsinin sonsuz istəklərinə hakim olan mömin isə digər möminlərə qarşı fədakar və incə düşüncəli davranar. Quranda Peyğəmbərimizlə (s.ə.v.) birlikdə Məkkədən köçən mühacirlərlə Mədinədə onlara kömək edən möminlər (ənsar) arasındakı bu fədakarlıq belə izah edilir:

(Mühacirlərdən Mədinədə) əvvəl yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına hicrət edənləri sevir, onlara verdiklərinə görə qəlblərində peşmançılıq hissi duymurlar. Hətta özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tuturlar. Nəfsinin tamahından qorunan kimsələr nicat tapanlardır. (Həşr surəsi, 9)

Göründüyü kimi, Quran əxlaqı möminlərin öz haqlarından keçərək digər mömin qardaşlarını özlərindən üstün tutmalarını tələb edir. Həqiqi iman, həqiqi təslim olma və həqiqi qardaşlıq budur.

Möminin digər mömin qardaşlarını özündən üstün tutması ona

sadəcə maddi imkan təmin etməklə kifayətlənmir. Bu qardaşlığın ifadə edildiyi yerlərdən biri də düşüncədir. Mömin qardaşlarının ehtiyaclarını özündən çox düşünməlidir.

Kobud və düşüncəsiz rəftarlar insanın imanının kamilləşmədiyini göstərir. Etdiyi bir hərəkətin digər möminlərə necə təsir edəcəyinin fərqiə varmayan, tək öz istəklərinə görə ağılna gəldiyi kimi hərəkət edən insan Allah'ın təsvir etdiyi mömin modelindən tamamilə uzaqdır. Quranda incə düşüncənin və düşüncəsizliyin nümunələri əhəmiyyətlidir. Şübhəsiz, ən əhəmiyyətli elçiyə qarşı incə düşüncəli və hörmətli olmaqdır. Allah bir ayəsində elçiyə hörmətə belə diqqət çəkir:

Ey iman gətirənlər! Allah'ı və Onun Elçisini qabaqlamayın. Allah'dan qorxun! Həqiqətən, Allah eşidəndir, biləndir. (Hucurat surəsi, 1)

İncə düşüncənin əhəmiyyəti bir başqa ayədə isə belə vurğulanır:

Ey iman gətirənlər! Sizə yeməyə izin verilməyib (süfrəyə dəvət olunmadıqca) Peyğəmbərin evlərinə girməyin və yeməyin hazırlanmasını da gözləməyin. Lakin dəvət olunduqda girin və yemək yedikdən sonra bir-birinizlə söhbətə dalmadan dağılışın. Çünki bu, Peyğəmbəri narahat edir və o, sizdən utanır. Allah isə sözün açığını (sizə bəyan etməkdən) utanmır. (Peyğəmbərin) zövcələrindən bir şey istədikdə, pərdə arxasından istəyin. Bu, həm sizin qəlbinizə, həm də onların qəlbinə daha çox saflıq gətirər. Sizə Allah'ın Elçisini narazı salmaq, vəfatından sonra onun həyat yoldaşları ilə izdivac etmək qətiyyəən yolverilməzdir. Həqiqətən, bu, Allah yanında böyük günahdır. (Əhzab surəsi, 53)

Quran əxlaqı ilə yetişmiş insanlar son dərəcə keyfiyyətli, nəzakətli, sadə və incə düşüncəlidirlər. Bu hal öz nəfslərindən öncə qardaşının nəfsini düşünən, ona duyduğu sevgiyə baxmayaraq, yeməyi yoxsula, yetimə və əsirə yedirdən möminlərin təbii hallarıdır. İncə düşüncəli olmaq, eyni zamanda, cənnətdəkilərin xüsusiyyətlərindən biridir.

İncə düşüncə nümunələrini şərtlərə və mühitə görə çoxaltmaq mümkündür. Bunların bəziləri bir işlə məşğul olan qardaşını narahat etməmək, əgər dua edirsə, mühitin səssizliyini pozmamalı, o istəmədən ona xidmət etmək, rahatlamasını təmin etmək, bir çatışmazlığı və ya ehtiyacı olub-olmadığını öyrənmək sayıla bilər. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, bu sayılanlar sadə və ümumi bir izahdır. Fərqli mühit və şəraitə görə bu nümunələrin sayı yüzlərlə, minlərlə artırıla bilər.

CAHİLLƏRDƏN ÜZ ÇEVİRMƏK

Quranda möminlərin xüsusiyyətləri izah edilərkən belə xəbər verilir:

Ər-Rəhmanın qulları o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təvazökarlıqla gəzər, cahillər onlara bir söz dedikdə: “Salam!” - deyərlər. (Furqan surəsi, 63)

Onlar lağlağı eşitdikləri zaman ondan üz çevirib: “Bizim əməllərimiz bizə, sizin əməlləriniz də sizə aiddir. Sizə salam olsun! Biz cahillərə qoşulmaq istəmirik!” – deyirlər. (Qəsəs surəsi, 55)

Möminlər son dərəcə rahat ruhi hala sahib olduğu halda, inkarçılar bunun əksinə, narahat, ətrafındakılara qarşı təcavüzkar və hörmətsizdirlər. Sanki cəhənnəm əzabı onlar üçün hələ dünyada ikən başlamışdır və ən sadə bir hadisə belə ani reaksiya vermələrinə səbəb olur. Gözlənilməz anda gözlənilməz davranışlar edirlər. Bu səbəbdən, cahiliyyə cəmiyyətində gündəlik həyatda hər an problem çıxaran insanlarla tez-tez qarşılaşırlar.

Ancaq möminlər üstün bir əxlaq və dünyagörüşünə sahib olduqları üçün bu insanlarla həmişə lazım olduğu kimi münasibətdə olurlar. Onlara qarşı daim yuxarıdakı ayələrdə təsvir edildiyi kimi, kübar rəftar göstərirlər. Müdaxilə edilməli vəziyyətlərdə də ən mədəni, ən təsirli və qanuni yollardan istifadə edərlər.

BİLMƏDİYİ MÖVZUDA MÜBAHİSƏ ETMƏMƏK

Quranda **“Biz bu Quranda insanlar üçün hər cür məsəli ətraflı izah etdik. İnsan isə ən çox mübahisə edəndir”** (Kəhf surəsi, 54) ayəsi ilə nəfsin əhəmiyyətli bir xüsusiyyəti xəbər verilir. Başqa ayələrdə isə bu xüsusiyyətin inkar edənlər üzərindəki təcəllisi belə izah edilir:

Məryəm oğlu örnək göstərilincə sənin xalqın sevincdən güldü. Onlar dedilər: “Bizim məbudlarımız yaxşıdır, yoxsa o?” Onlar bunu sənə yalnız höcət etmək üçün dedilər. Doğrusu, onlar höcətləşən adamlardır. (Zuxruf surəsi, 57-58)

İnkarcıların mübahisəyə meyilli olması müxtəlif fikirləri qiymətləndirərək doğrunu tapmaq üçün deyil, sadəcə eqoist qarşı çıxma həvəsindən qaynaqlanır. Cahiliyyənin müzakirələrində heç kim qarşı tərəfin fikrini qiymətləndirib doğrunu tapmağa çalışmaz. Yalnız öz fikrini qalib etməyə və qarşı tərəfi əzməyə çalışır. Təşkil etdikləri bütün müzakirələrin yüksək səs tonunda, qarşılıqlı ifadələrlə keçməsi və hətta bəzən mübahisəyə çevrilməsinin səbəbi budur.

Ən ağılsız rəftar isə haqqında heç bir məlumatları olmayan mövzularda müzakirələridir. Son dərəcə cahil olduqları din mövzusunda həmişə ehkam kəsmələri və möminlərlə mübahisə etmək istəmələri bunun ən təcəllü nümunəsidir.

Bir ayədə mövzuya belə diqqət çəkilir:

Bax, siz o kəslərsiniz ki, bildiyiniz şeylər barəsində də höcətləşirsiniz. Bəs nə üçün bilmədiyiniz şeylər barəsində höcətləşirsiniz? Allah bilir, siz bilmirsiniz! (Ali-İmran surəsi, 66)

LAĞ ETMƏMƏK

Allah Quranda lağlağının çirkin bir əxlaq olduğunu və iman edənlərin bundan çəkinmələrini bildirmişdir. Möminlər arasında lağlağının yeri olmadığını Allah bir ayədə belə bildirir:

Ey iman gətirənlər! Bir camaat digərini məsxərəyə qoymasın. Ola bilər ki, bunlar onlardan daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da qadınları (lağa qoymasınlar). Ola bilər ki, bunlar onlardan daha yaxşı olsunlar. Bir-birinizə tənə vurmağın və bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmağın. İman gətirdikdən sonra fəsadçı adlanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalımlardır. (Hucurat surəsi, 11)

Bu ayənin hökmünə görə iman edənlər hər cür lağlağının şiddətlə çəkinər və Allah'ın bu əmrinə lazımınca əməl edirlər. Bəzi insanlar lağ etməyi qarşısından keçən birinə badalaq atıb yıxmaq və qəhqəhə ilə gülmək kimi düşünə bilərlər. Halbuki, lağ hiyləgər bir gülüm-səmə, istehzal sözlər atma və ya açıq lağ etməyin mümkün olmadığı yerdə baxışma şəklində də ola bilər.

Belə hərəkətlər cahiliyyə mədəniyyətinə aiddir. Allah Quranda tənə vuranların sonunun Hütəmə olduğunu belə xəbər verir:

Hər bir qeybət edənin, tənə vuranın vəy halına! O şəxs ki, mal-dövlət toplayıb onu sayır və elə güman edir ki, var-dövləti onu əbədi saxlayacaqdır. Xeyr! O, mütləq Hütəməyə atılacaqdır. Sən haradan biləsən ki, Hütəmə nədir?

(Bu,) Allah'ın qaladığı oddur. (O od) ki, (qalxıb) ürəklərə çatacaq. Həqiqətən, o (od) onların üzərində qapanacaqdır. (Özləri də orada) yüksək dirəklərə (bağlanmış olacaqlar). (Huməzə surəsi, 1-9)

“Huməzə” surəsində bildirilən bu açıq hökmə baxmayaraq, iman edən insanın şüurlu şəkildə Qurana uyğun olmayan lağlağı hərəkətlərə yol verməsi söz mövzusu ola olmaz. Ancaq yeganə ehtimal həmin an şəxsin etdiyi çirkinliyin fərqində olmaması və bunu bir əyləncə sanması ola bilər. Belə bir vəziyyətdə isə o şəxs dərhal özünü qınamalı və etdiyi bu hərəkətdən tövbə edərək imtina etməlidir.

MÖMİNLƏRİ XOŞAGƏLMƏZ LƏQƏBLƏ ÇAĞIRMAMAQ

Bir-birinə xoşagəlməz ləqəblərlə xitab etmək hər şeydən əvvəl inkarçıların öz aralarında göstərdiyi rəftardır. Buradakı məqsəd pis ləqəblə çağırılan adamın hörmətdən salınması və digərlərinin ondan üstün olduğunun vurğulanmasıdır.

Pis ləqəb fiziki bir qüsurun ifadəsi ola biləcəyi kimi, insanın keçmişdə etdiyi səhv bir hərəkət də ola bilər. İnkarçıların ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri belə hərəkətləri əsla unutmamaları və bir daha həyatı boyu təkrarlanmasa da, adama hər zaman o hərəkəti yaşıdırmalarıdır.

Halbuki, möminlər istər bağışlayıcı olmaları və istərsə də aralarındakı həmrəylik səbəbindən belə davranışa yol verməzlər. Çünki **“...Bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmayın...”** (Hucurat surəsi, 11) ayəsi iman edənləri bu cür rəftardan uzaq tutar.

ƏMANƏTİ SAHİBİNƏ VERMƏK VƏ ƏMANƏTƏ XƏYANƏT ETMƏMƏK

Quranda həm əxlaqi prinsip, həm də yerinə yetiriləcək işlərdə müvəffəqiyyət səbəbi olaraq əmanət, əmanət sahibi anlayışları üzərində dayanılır. Mömin ona verilən əmanətlərə qarşı diqqətli olub özünə göstərilən etibarı doğruldar. Bundan əlavə, əmanəti kimə verməli olduğunu, yəni kimin əmanət sahibi olduğunu da yaxşı bilməlidir. Quranda bu mövzuya belə diqqət çəkilir:

Həqiqətən, Allah sizə əmanətləri sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm verərkən ədalətlə hökm vermənizi əmr edir. Allah'ın sizə verdiyi bu öyüd-nəsihət necə də gözəldir! Şübhəsiz ki, Allah eşidəndir, görəndir. (Nisa surəsi, 58)

... Kim əhdini yerinə yetirsə və (Allah'dan) qorxsə, şübhəsiz ki, Allah müttəqiləri sevər. (Ali-İmran surəsi, 76)

Əmanət maddi dəyəri olan qiymətli əşya olduğu kimi vəzifə və ya məsuliyyət də ola bilər. Mömin ağıllı surətdə və uzaqgörənliklə kimlərin əmanət sahibi olduğunu, hansı əmanəti kimə verəcəyini təsbit etməlidir.

QƏRARLILIQ

Möminin ən nəzərə çarpan xüsusiyyətlərindən biri də son dərəcə qərarlı olmasıdır. Heç bir zaman şövqünü, həyəcanını itirməz. Bütün işlərini Allah'ın rızasını qazanmaq üçün edir. Bu səbəbdən, heç bir çətinlik onu yolundan döndərə bilməz. İnsanların onun haqqında nə düşünəcəyi də əhəmiyyətli deyil. Yeganə hədəfi Allah'ın razılığıdır, bütün həyatını bu hədəfə yönəldər. Qurana və Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) əmrlərinə görə yaşayar. Peyğəmbərimiz (s.ə.v) də özünə verilən elm və hikmətlə əlaqədar bir hədisi-şərifində belə bir nümunə vermişdir:

Allah'ın mənimlə göndərdiyi elm və hidayətin misalı bir əraziyə düşən yağış kimidir. (Bilindi ki kimi) bəzi yerlər var, təbiəti gözəldir, suyu qəbul edir. Orada bolluca ot-bitki yetişir. Bir qisim yerlər var ki, münbit (bərəkətli) deyildir, orada ot bitməz, amma suyu tutar. Oranın tutduğu su ilə Cənabi-Haqq insanları yararlandırır: bu sudan özləri içər, heyvanlarını sulayar və əkin əkərlər. Başqa bir yer də var ki, nə suyu tutar, nə də ot bitirər. (*Kutubi-sittə 2-ci cild, səh. 336*)

Peyğəmbərimiz Hz. Muhəmmədin (s.ə.v.) tətbiqatı möminlər üçün qəti bir hökmdür. Buna görə də hər bir mömin Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) sünnəsinin qaynağının Allah'ın vəhyi olduğunu bilməli və sünnəyi-səniyyəni qərarlı şəkildə yerinə yetirmənin iman əlaməti olduğunu unutmayıb bu mövzuda ciddi olmalıdır. Məsələn bütün ibadətlərində səmimi və qərarlıdır. Məsələn, Allah namazı beş vaxt olaraq fərz buyurmuşdur. Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) bir hədisində axi-

rətdə hesabı aparılacaq ilk əməlin namaz olduğunu və qulun namazları tamam olarsa xilas olacağını, əks təqdirdə, hüsrana uğrayacağını bildirmişdir. İbni Məsuddan rəvayət edilən bir başqa hədisdə Rəsulullah: “Hansı əməl daha fəzilətlidir?” – deyə soruşulduğunda Hz. Muhəmmədin (s.ə.v): “Vaxtında qılınan namaz”, - deyə cavab verdiyi bildirilmişdir. (*Buxari, Məvakit 5, Cihad 1, Ədəb 1, Tövhid 48; Müslim, İman 137-139. Ayrıca, bax: Tirmizi, Salat 14, Birr 2; Nəsai, Məvakit 51*).

Möminlərin qərarlılığını Allah müxtəlif şəkillərdə sınaıyır. Məsələn, Allah möminləri öyrətmək üçün bir müddət çətinlik verə bilər. Quranda bu vəziyyət belə açıqlanır:

Biz sizi bir az qorxu, bir az aclıq, bir az da mal-dövlət, insan və məhsul itkisi ilə sınaıyıq. Səbir edənlərə müjdə ver. (Bəqərə surəsi, 155)

Qəti qərarlılığa sahib olan mömin ayədə ifadə edildiyi kimi, özünə verilən bütün bu çətinliklərə səbir edir. Quranda Allah möminlərin bu rəftarını ayələrində belə tərifləyir:

Neçə-neçə peyğəmbər (olmuşdur ki,) bir çox dindarlarla birlikdə vuruşmuşlar. Onlar Allah yolunda başlarına gələnlərə görə nə ruhdan düşmüş, nə zəifləmiş, nə də (düşməyə) boyun əymişlər. Allah səbir edənləri sevir. Onların dedikləri ancaq: “Ey Rəbbimiz! Günahlarımızı və əməllərimizdə həddi aşmağımızı bizə bağışla; qədəmlərimizi sabit et və kafir qövmə qələbə çalmaqda bizə yardım et!” – olmuşdur. (Ali-İmran surəsi, 146-147)

Çətinliklərə sinə gərməmək isə möminə yaraşan rəftar deyil: **Ancaq Allah’a və axirət gününə iman gətirməyən və qəlbi şəkk-şübhəyə düşənlər (döyüşə getməmək məqsədilə) sən-dən izn istəyirlər. Onlar öz şübhələri içində tərəddüd edirlər. (Tövbə surəsi, 45)**

Biz bundan əvvəl Adəmlə də əhd bağlamışdıq. Lakin o, əhdi unutdu və Biz onda əzm görmədik. (Taha surəsi, 115)

Çətinliklərlə yanaşı, ələ keçən yaxşı imkanların da insan üzərində zəiflədici təsiri var. Rahatlıq çox adamın həyəcanının və şövqünün sönməsinə səbəb ola bilər. Ancaq unutmaq olmaz ki, Allah'dan bir nemət gəldiyində təkəbbürlənmək və Allah'dan üz çevirmək inkarçıların xüsusiyyətidir. Quranda bu vəziyyət belə təsvir edilir:

İnsana bəla üz verdikdə uzananda da, oturanda da, ayaq üstə olanda da Bizi çağırar. Bu bəlanı ondan sovuşdurduqda isə sanki ona üz vermiş bəladan ötrü Bizi çağırmanın kimi çıxıb gedər. Həddi aşanlara etdikləri əməllər beləcə gözəl göstərildi. (Yunis surəsi, 12)

Halbuki, belə bir şey iman edən bir insana aid deyil. Əllərinə nə cür yaxşı imkan keçirsə-keçsin (lüks, pul, iqtidar kimi), bu onların qərarlılığını pozub zəifləmələrinə səbəb olmaz. Çünki mömin bütün bunların Allah'dan gələn bir nemət olduğunun və Allah diləyarsə, bunları geri ala biləcəyinin fərqiindədir. Bu səbəblə, əsla təkəbbürlənməz.

Ciddi səy göstərmək, işi möhkəm tutmaq, zəiflik göstərməmək, həddi aşmamaq möminlərin qərarlı və sabit xarakterlərinin göstəricilərindəndir. Bir ayədə axirət üçün ciddi səy göstərənlərdən belə bəhs edilir:

Kim də axirəti istəsə, mömin olaraq bütün qəlbi ilə ona can atsa, onların səyi məmnuniyyətlə qəbul olunar. (İsra surəsi, 19)

Zəiflik göstərməmək, həmişə şövqlü və həyəcanlı olmaq Allah'ın Quranda bildirdiyi əmrlərdəndir. Bir ayədə belə buyrulur:

Acizlik göstərməyin və kədərlənməyin. Möminsinizsə, üstün olacaqsınız. (Ali-İmran surəsi, 139)

Əvvəl də ifadə etdiyimiz kimi, qərarlılıq və sabitlik iki əhəmiyyətli mömin xüsusiyyətidir. Möminlər **“Möminlərin içərisində Allah’a etdikləri əhdə sadıq qalan kişilər vardır. Onlardan kimisi əhdini yerinə yetirib şəhid olmuş, kimisi də (şəhid olmasını) gözləyir. Onlar (əhdlərini) əsla dəyişdirməyiblər”** (Əhzab surəsi, 23) ayəsində olduğu kimi, ölənə qədər eyni qərarlılıq və sabitliyi Allah’ın rızasını qazanmaq üçün göstərən insanlardır. Möminlərin bu xüsusiyyətlərinin əhəmiyyəti Quranda münafiq olaraq adlandırılan və möminlərin arasından çıxan ikiüzlü insanların əxlaqı düşünlüdüyü zaman daha yaxşı ortaya çıxır.

Nə edəcəyi bilinməyən, möminlərin yanında bir cür, inkar edənlərin yanında başqa cür hərəkət edən münafiq xarakterli şəxslər qeyri-stabil ruhi hal içindədirlər. Möminlər bir müvəffəqiyyətə nail olduğu zaman **“Biz də sizinlə idik”** demələri, ya da çətinliyə düşdükdə möminlərdən uzaq dayanmağa çalışmaları bunun ən açıq göstəricilərindəndir:

İnsanın ibadətlərində qərarlı olması da sabitlik cəhətdən əhəmiyyətli bir nümunədir. Qurandakı **“əqəbə (manəə)”** (Bələd surəsi, 11) anlayışı qərarlılıq və sabitliyin əhəmiyyətini açıqlayır. Qərarlılıq və sabitliyin son nöqtəsi isə ölümdür. Mömin ölənə qədər səbir etməklə məsuldur. Allah bir ayəsində belə buyurur:

Sənə beyət edənlər Allah’a beyət etmiş olurlar. Allah’ın əli onların əllərinin üstündədir. Kim əhdini pozsa, ancaq öz əleyhinə pozmuş olar. Kim də Allah’la bağladığı əhdinə sadıq qalsa, (Allah) ona böyük mükafat verir. (Fəth surəsi, 10)

ƏLAVƏ BÖLMƏ TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə irəli sürülmüş, ancaq uğursuzluqla nəticələnmiş elmdən kənar cəfəngiyatdan başqa bir şey deyil. Canlıların cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə kainatda və canlılarda çox möcüzəvi nizam olduğunun elm tərəfindən sübut edilməsi ilə və təkamül prosesinin əsla baş vermədiyini göstərən 350 milyona yaxın fosilin tapılması ilə süqut etmişdir. Beləliklə, Allah'ın bütün kainatı və canlıları yaratdığı elm tərəfindən də sübut edilmişdir. Bu gün təkamül nəzəriyyəsini dirçəltmək üçün dünya səviyyəsində aparılan təbliğat sadəcə elmi həqiqətlərin təhrif olunmasına, tərəfli şərhinə, elm adı altında söylənilən yalan və saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat həqiqəti gizlətmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixində ən böyük xəta olması son 20-30 il ərzində elm dünyasında getdikcə daha ucadan dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar darvinist iddiaların tamamilə səhv olduğunu üzə çıxarmış və bu həqiqət bir çox elm adamı tərəfindən dilə gətirilmişdir. ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi fərqli sahələrlə məşğul olan bir çox elm adamı darvinizmin əsassızlığını görür, canlıların mənşəyini artıq yaradılışla açıqlayırlar.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutundan və yaradılış dəlillərindən

digər bir çox əsərimizdə bütün elmi təfərrüatları ilə bəhs etmişik və etməyə davam edirik. Ancaq əhəmiyyəti baxımından mövzudan burada da bəhs etməkdə fayda var.

Darvini məhv edən çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi qədim yunanlara gedib çıxan bir təlim olmasına baxmayaraq, XIX əsrdə hərtərəfli şəkildə irəli sürüldü. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə gətirən ən mühüm irəliləyiş Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən “Növlərin mənşəyi” adlı kitabı idi. Darvin bu kitabda dünyadakı müxtəlif canlı növlərini Allah’ın ayrı-ayrı yaratdığına qarşı çıxırdı. Darvinin fikrincə, bütün növlər orta qəddardan törəmiş və zaman ərzində kiçik dəyişikliklərlə müxtəlifləşmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsi heç bir konkret elmi tapıntıya əsaslanmırdı; özünün də qəbul etdiyi kimi, sadəcə bir məntiq yeritmə idi. Hətta Darvin kitabındakı “Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər” başlıqlı uzun bölmədə etiraf etdiyi kimi, nəzəriyyə bir çox mühüm suala cavab verə bilmirdi.

Darvin nəzəriyyəsinin qarşısındakı çətinliklərə inkişaf edən elmin üstün gələcəyinə, yeni elmi kəşflərin nəzəriyyəsinə gücləndirəcəyinə ümid edirdi. Bunu kitabında tez-tez bildirirdi. Ancaq inkişaf edən elm Darvinin ümidlərinin tam əksinə, nəzəriyyənin əsas iddialarını bir-bir əsassız qoydu.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyətini üç əsas başlıq altında təhlil etmək olar:

Nəzəriyyə həyatın yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını əsla açıqlaya bilmir.

Nəzəriyyənin irəli sürdüyü təkamül mexanizmlərinin, əslində, təkamül xarakterinə malik olduğunu göstərən heç bir elmi tapıntı yoxdur.

Fosillər təkamül nəzəriyyəsinin iddialarının tam əksini göstərir. Bu bölmədə bu üç əsas başlığı əsaslı təhlil edəcəyik.

Keçilməz ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin bundan təxminən 3.8 milyard il əvvəl dünyada fantastik şəkildə təsadüfən meydana gələn bircə canlı hüceyrədən törədiklərini iddia edir. Bircə hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə əmələ gətirməsi və əgər həqiqətən bu cür təkamül baş vermişsə, nə üçün izlərinin fosillərdə tapılmadığı nəzəriyyənin açıqlaya bilmədiyi suallardandır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül prosesinin ilk pilləsi üzərində dayanmaq lazımdır. Həmin ilk hüceyrə necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi cahilliklə yaradılışı inkar etdiyinə görə, həmin ilk hüceyrənin heç bir plan və nizam olmadan təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddə kortəbii təsadüflər nəticəsində ortaya canlı hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən təməl biologiya qanunlarına zidd iddiadır.

Həyat həyatdan gəlir

Darvin kitabında həyatın mənşəyindən heç bəhs etməmişdi. Çünki onun dövründəki ibtidai elm anlayışı canlıların çox sadə quruluşa malik olduqlarını fərz edirdi. Orta əsrlərdən bəri “spontane generation” adlı nəzəriyyəyə əsasən, cansız maddələrin təsadüfən birləşərək canlı varlıq əmələ gətirməsinə inanırdılar. Bu dövrdə həşəratların yemək artıqlarından, siçanların da buğdadan əmələ gəlməsi geniş yayılmış düşüncə idi. Bunu sübut etmək üçün qərribə təcrübələr aparılmışdı. Çirkli əsginin üstünə bir az buğda qoyulmuş və bir müddət sonra bu qarışıqdan siçanların əmələ gəlməsini gözləmişdilər.

Ətin qurdlanması da həyatın cansız maddələrdən törədiyinə dəlil

hesab edilirdi. Lakin daha sonra məlum olacaqdı ki, ətin üstündəki qurdlar öz-özlərindən əmələ gəlmirlər, milçəklərin gətirib qoyduğu gözle görülməyən sürfələrdən çıxırdılar. Darvin “Növlərin mənşəyi” adlı kitabını yazdığı dövrdə isə bakteriyaların cansız maddədən əmələ gəlməsi inancı elm dünyasında geniş şəkildə qəbul edilirdi.

Lakin Darvinin kitabının nəşr edilməsindən beş il sonra məşhur fransız bioloq Lui Paster təkamülə əsas verən bu inancı qəti şəkildə təkzib etdi. Paster apardığı uzun elmi fəaliyyət və təcrübələrdə gəl-di-yi nəticəni belə şərh etmişdi:

“Cansız maddələrin həyatı əmələ gətirməsi iddiası artıq qəti şəkildə tarixə gömülmüşdür”. (*Sidney Fox, Klaus Dose, Molecular Evolution and The Origin of Life, New York: Marcel Dekker, 1977, səh. 2*)

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin kəşflərinə uzun müddət qarşı çıxdılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrəsinin mürəkkəb quruluşunu üzə çıxardıqca həyatın öz-özünə əmələ gəlməsi iddiasının əsassızlığı daha da açıq şəkil aldı.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusunun tədqiq edən ilk təkamülçü məşhur rus bioloq Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə irəli sürdüyü bəzi tezislərlə canlı hüceyrəsinin təsadüfən meydana gələ biləcəyini sübut etməyə çalışdı. Ancaq bu fəaliyyətlər uğursuzluqla nəticələnəcək və Oparin bu etirafı etməli olacaqdı:

“Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi təkamül nəzəriyyəsinin tamamilə əhatə edən ən qaranlıq nöqtədən ibarətdir”. (*Alexander I. Oparin, Origin of Life, (1936) New York, Dover Publications, 1953 (Reprint), səh. 196*)

Oparinin yolunu davam etdirən təkamülçülər həyatın mənşəyi problemini həll etmək üçün təcrübələr aparmağa çalışdılar. Bu təc-

rübələrin ən məşhuru amerikalı kimyaçı Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. Miller ibtidai atmosferdə mövcud olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübədə birləşdirdi və bu qarışığa enerji verərək zülalları təşkil edən bir neçə üzvi molekul (amin turşusu) sintezlədi.

O illərdə təkamüllə bağlı mühüm mərhələ kimi tanıtılan bu təcrübənin əsassız olduğu və təcrübədə tətbiq edilən atmosferin yer şərtlərindən çox fərqli olduğu sonrakı illərdə üzə çıxacaqdı. (*"New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life", Bulletin of the American Meteorological Society, c. 63, Kasım 1982, səh. 1328-1330*)

Uzun sükutdan sonra Millerin özü də tətbiq etdiyi atmosfer mühitinin həqiqi olmadığını etiraf etdi. (*Stanley Miller, Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules, 1986, səh. 7*)

Həyatın mənşəyi problemini açıqlamaq üçün XX əsr boyu göstərilən bütün təkamülçü səylər uğursuzluqla nəticələndi. San Diyeqo Skrips İnstitutundan məşhur geokimyaçı Cefri Bada təkamülçü "Earth" jurnalında 1998-ci ildə dərc edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir:

"Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ də XX əsrin başlanğıcındakı ən böyük həll edilməmiş problemlə qarşı-qarşıya-yıq: həyat yer üzündə necə başlayıb". (*Jeffrey Bada, Earth, Şubat 1998, səh. 40*)

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamülçülərin həyatın mənşəyi ilə bağlı bu qədər çıxılmaz vəziyyətə düşməsinin başlıca səbəbi ən sadə hesab etdikləri canlıların bu qədər mürəkkəb quruluşa malik olmasıdır. Canlı hüceyrəsi insanın hazırladığı bütün texnoloji məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki,

bu gün dünyanın ən qabaqcıl laboratoriyalarında belə cansız maddələr birləşdirilərək nəinki canlı hüceyrə, hətta hüceyrəyə aid bircə zülal da hasil etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazımlı şərtlər əsla təsadüflərlə açıqlanmayacaq qədər çoxdur. Lakin bunu açıqlamağa heç ehtiyac yoxdur. Təkamülçülər hələ hüceyrə səviyyəsinə çatmadan çıxılmaz vəziyyətə düşürlər. Çünki hüceyrənin əsasını təşkil edən zülalların təsadüfən sintezlənmə ehtimalı riyazi cəhətdən sıfırdır.

Bunun ən əsas səbəbi budur ki, bir zülalın əmələ gəlməsi üçün başqa zülallar da olmalıdır. Bu səbəb bir zülalın təsadüfən əmələgəlmə ehtimalını tamamilə aradan qaldırır. Ona görə, təkə bu fakt təkamülçülərin təsadüf iddiasını təkzib etmək üçün kifayətdir. Mövzunun əhəmiyyətini qısaca açıqlayaq:

- **Fermentlər olmasa, zülal sintezlənmə bilməz, fermentlər də zülaldır.**
- **Bircə zülalın sintezlənməsi üçün 100-ə yaxın hazır zülal olmalıdır. Ona görə, zülalların olması üçün zülallar lazımdır.**
- **Zülalları sintezləyən fermentləri DNT hazırlayır. DNT olmasa, zülal sintezlənmə bilməz. Ona görə, zülalların əmələ gəlməsi üçün DNT də lazımdır.**
- **Zülal sintezlənmə prosesində hüceyrədəki bütün orqanoidlərin mühüm funksiyaları var. Yəni zülalların əmələ gəlməsi üçün tam funksional hüceyrə bütün orqanoidləri ilə birlikdə mövcud olmalıdır.**

Hüceyrənin nüvəsində yerləşən, genetik məlumat daşıyan DNT molekulu isə informasiya bankıdır. İnsan DNT-sindəki informasiyanı kağıza köçürmək istəsək, hər biri 500 səhifədən ibarət 900 cildlik kitabxana ortaya çıxar.

Burada çox maraqlı dilemma da var: DNT ancaq bir sıra xüsusi zülalların (fermentlərin) köməyi ilə qoşalaşa bilər. Amma bu fermentlər də ancaq DNT-dəki informasiya əsasında sintezlənilir. Bir-

birlərindən asılı olduqlarına görə, DNT-nin qoşalaşması üçün ikisi də eyni anda mövcud olmalıdır. Bu işə həyatın öz-özünə meydana gəlməsi ssenarisini çıxılmaz vəziyyətə salır. San Diyeqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü prof. Lesli Orcel “Scientific American” jurnalının 1994-cü il oktyabr sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Olduqca kompleks quruluşa malik olan zülalların və nuklein turşularının (RNT və DNT) eyni yerdə və eyni zamanda təsadüfən əmələ gəlmələri həddindən artıq ehtimaldan kənardır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Ona görə, insan məcburən həyatın kimyəvi yollarla meydana gəlməsinin tamamilə qeyri-mümkün olduğu nəticəsinə gəlir”. (*Leslie E. Orgel, The Origin of Life on Earth, Scientific American, c. 271, Ekim 1994, səh. 78*)

Şübhəsiz ki, əgər həyatın kortəbii təsadüflərlə öz-özünə meydana gəlməsi mümkün deyilsə, onda həyatın yaradıldığı qəbul edilməlidir. Bu həqiqət əsas məqsədi yaradılışı inkar etmək olan təkamül nəzəriyyəsinə açıq-aydın əsassızdır.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinin nəzəriyyəsinə əsassız edən ikinci əsas cəhət nəzəriyyənin təkamül mexanizmləri kimi irəli sürdüyü iki anlayışın da, əslində, heç bir təkamül gücünə malik olmamasıdır.

Darvin irəli sürdüyü təkamül iddiasını tamamilə təbii seleksiya mexanizmi ilə əlaqələndirmişdi. Bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da açıq şəkildə başa düşülür: “Növlərin mənşəyi, təbii seleksiya yolu ilə...”

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir, təbiətdəki həyat uğrunda mübarizədə təbii şərtlərə uyğun və güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən təhlükə

kəyə məruz qalan bir maral sürüsündə daha sürətlə qaçan marallar həyatda qalacaq. Beləliklə, maral sürüsü sürətlə qaçan və güclü fərdlərdən ibarət olacaq. Amma bu mexanizm maralların təkamül keçirməsinə səbəb olmaz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Ona görə, təbii seçmə mexanizmi heç bir təkamül gücünə malik deyil. Darvin də bu həqiqəti anlamışdı və “Növlərin mənşəyi” adlı kitabında: **“Faydalı dəyişikliklər baş vermədikcə təbii seçmə heç bir şey edə bilməz”**, - demək məcburiyyətində qalmışdı. (*Charles Darwin, The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 184*)

Lamarkın təsiri

Bəs bu faydalı dəyişikliklər necə baş verə bilərdi? Darvin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı çərçivəsində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız biolog Lamarka görə, canlılar həyatları boyu keçirdikləri fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsələ ötürürlər, nəsildən-nəslə toplanan bu xüsusiyyətlər nəticəsində yeni növlər meydana gəlir. Məsələn, Lamarkın fikrincə, zürafələr ceyranlardan törəyiblər, hündür ağacların yarpaqlarını yeməyə çalışarkən nəsildən-nəslə boyunları uzanmışdır.

Darvin də buna bənzər misallar çəkmiş, məsələn, “Növlərin mənşəyi” kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların tədricən balinalara çevrildiyini iddia etmişdi. (B. G. Ranganathan, *Origins?*, Pennsylvania: The Banner Of Truth Trust, 1988.)

Lakin Mendelin kəşf etdiyi və XX əsrdə inkişaf edən genetikə elmi ilə qəti şəkildə sübut edilən genetikə qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini məhv etdi. Beləliklə, təbii seçmə “təkbaşına” və tamamilə təsirsiz mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çıxış yolu tapmaq üçün 1930-cu illərin sonlarında müasir sintetik nəzəriyyəni və ya daha geniş yayılmış adı ilə neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seçmənin yanına faydalı dəyişiklik səbəbi kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərində radiasiya kimi xarici amillər və ya transkripsiya xətaləri nəticəsində əmələ gələn pozulmaları əlavə etdi. Bu gün də elmi cəhətdən əsassız olduğunu bilmələrinə baxmayaraq, darvinistlər neodarvinist modeli müdafiə edirlər. Nəzəriyyə yer üzündəki milyonlarla canlı növünün, onların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi say-sız-hesabsız mürəkkəb orqanlarının mutasiyalara, yəni genetik pozulmalara əsaslanan bir proses nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Amma nəzəriyyəni çarəsiz qoyan bir açıq elmi həqiqət var: mutasiyalar canlıları təkmilləşdirmirlər, əksinə, hər zaman canlılara zərər verirlər.

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox mürəkkəb quruluşa malikdir. Bu molekula olan hər hansı təsadüfi təsir ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G. Ranqanatan bunu belə açıqlayır:

“Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərli dirlər. Çox nadir meydana gəlirlər və ən yaxşı halda təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamül xarakterli təsir meydana gətirməyəcəyini sübut edir. Yüksək dərəcədə xüsusiləşmiş orqanizmdə meydana gələn təsadüfi dəyişiklik ya təsirsiz, ya da zərərli olur. Bir qol saatında meydana gələn təsadüfi dəyişiklik qol saatını təkmilləşdirməz. Ona böyük ehtimalla zərər verər və ya ən yaxşı halda təsir etməz. Bir zəlzələ bir şəhəri daha yaxşı hala salmaz, onu məhv edər”. (*Charles Darwin, The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition, Harvard University Press, 1964, səh. 179*)

Bu günə qədər heç bir faydalı, yəni genetik məlumatı təkmilləş-

dirən mutasiya müşahidə edilməyib. Bütün mutasiyaların zərərli olması aşkar edilib. Aydın olmuşdur ki, təkamül nəzəriyyəsinin təkamül mexanizmi kimi göstərdiyi mutasiyalar, əslində, canlıları sadəcə məhv edən, şikəst edən genetik hadisələrdir (insanlarda mutasiyanın ən çox rast gəlinən təsiri xərçəngdir). Əlbəttə, məhvedici mexanizm təkamül mexanizmi ola bilməz. Təbii seçmə isə Darvinin də qəbul etdiyi kimi, tək başına heç bir şey edə bilməz. Bu həqiqət bizə təbiətdə heç bir təkamül mexanizminin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə, təkamül deyilən xəyali proses də baş verməyib.

Fosillər: ara-keçid formalardan əsər-əlamət yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi prosesin baş vermədiyinin ən açıq göstəricisi isə fosillərdir.

Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birlərindən törəyiblər. Əvvəlcədən mövcud olan bir canlı növü zaman ərzində digərinə çevrilmiş və bütün növlər bu şəkildə əmələ gəlmişlər. Nəzəriyyəyə əsasən, bu çevrilmə yüz milyon illər davam edən uzun dövrü əhatə etmiş və mərhələ-mərhələ irəliləmişdir. Bu təqdirdə iddia edilən uzun çevrilmə prosesi zamanı saysız-hesabsız ara növlər əmələ gəlməli və yaşamalılardırlar.

Məsələn, keçmişdə balıq xüsusiyyətlərini daşımalarına baxmayaraq, bir tərəfdən də bəzi sürünən canlı xüsusiyyətlərini qazanmış yarı-balıq, yarı-sürünən canlılar yaşamalılıdır və ya sürünən xüsusiyyətlərini daşıyan, bir tərəfdən də bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən quşlar ortaya çıxmalıdır. Bunlar bir keçid prosesində olduqları üçün şikəst, yarımçıq, qüsurlu canlılar olmalıdır. Təkamülçülər keçmişdə yaşadığına inandıqları bu nəzəri məxluqları “ara-keçid forması” adlandırırlar.

Əgər, həqiqətən, bu cür canlılar keçmişdə yaşayıbsa, onların sayı

və növü milyonlarla, hətta milyardlarla olmalıdır və bu əcaib canlıların qalıqlarına mütləq fosil izlərində rast gəlinməlidir. Darvin “Növlərin mənşəyi”ndə bunu belə açıqlamışdır:

“Əgər nəzəriyyəmə doğrudursa, növləri bir-birilə əlaqələndirən saysız-hesabsız ara-keçid növləri keçmişdə mütləq yaşamalıdır... Onların yaşadığının dəlilləri də sadəcə fosil qalıqları arasında tapıla bilər”. (*Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280*)

Ancaq bu sətirləri yazan Darvin ara-keçid formalarının heç cür tapılmadığını bilir və bunun nəzəriyyəsi üçün böyük problem olduğunu görürdü. Ona görə, “Növlərin mənşəyi” kitabının “Nəzəriyyənin qarşısında duran çətinliklər” (Difficulties on Theory) adlı bölməsində belə yazmışdı:

“Əgər, həqiqətən, növlər digər növlərdən yavaş dəyişikliklərlə törəyibsə, nə üçün saysız-hesabsız ara-keçid formasına rast gəlmirik? Nə üçün bütün təbiət qarmaqarışq vəziyyətdə deyil, məhz yerli-yerindədir? Saysız-hesabsız ara-keçid forması olmalıdır, bəs nə üçün yer üzünün çoxsaylı təbəqələrində onları tapmırıq?... Nə üçün hər geoloji forma və hər təbəqə belə qalıqlarla dolu deyil?” (*Charles Darwin, The Origin of Species, səh. 172, 280*)

Darvinin puç olan ümidləri

Ancaq XIX əsrin ortasından indiyə qədər dünyanın hər tərəfində qızğın fosil araşdırmaları aparılmasına baxmayaraq, ara-keçid formalarına rast gəlinməmişdir. Aparılan qazıntı işlərində və tədqiqatlarda əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə, canlıların yer üzündə birdən-birə, tam və qüsursuz formada ortaya çıxdıqlarını göstərmişdir.

Məşhur ingilis paleontoloq Derek V. Eycer təkamülçü olmasına

baxmayaraq, bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Problemimiz budur: fosilləri hərtərəfli tədqiq etdikdə növlər və ya siniflər səviyyəsində belə daima eyni həqiqətlə qarşılaşırıq; mərhələli təkamüllə təkmilləşən deyil, birdən-birə yer üzündə əmələ gələn qruplar görürük”. (*Derek A. Ager, “The Nature of the Fossil Record”, Proceedings of the British Geological Association, c. 87, 1976, səh. 133*)

Yəni fosil qeydlərində bütün canlı növləri aralarında heç bir keçid forması olmadan, tam formada ani surətdə ortaya çıxırlar. Bu, Darvinin fikirlərinin tam əksidir. Habelə, bu, canlı növlərinin yaradılıqlarını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün heç bir əcdadı olmadan, bir anda və qüsursuz şəkildə ortaya çıxmasının tək açıqlaması var: o növ yaradılmışdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü biolog Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

“Yaradılış və təkamül yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki yeganə açıqlamadır. Canlılar dünyada ya tamamilə mükəmməl və tam formada ortaya çıxmışlar, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmamışdırsa, bir dəyişiklik prosesi nəticəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərindən təkamül keçirərək meydana gəlməlidirlər. Amma əgər tam və mükəmməl formada ortaya çıxıblarsa, onda sonsuz güc sahibi olan bir ağıl tərəfindən yaradılmışlar”. (*Douglas J. Futuyma, Science on Trial, New York: Pantheon Books, 1983. Səh. 197*)

Fosillər isə canlıların yer üzündə tam və mükəmməl formada ortaya çıxdıqlarını göstərir. Yəni “növlərin mənşəyi” Darvinin hesab etdiyinin əksinə, təkamül deyil, yaradılışdır.

İnsanın təkamülü nağılı

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının ən çox gündəmə gətirdikləri məsələ insanın mənşəyidir. Bununla bağlı darvinist iddia bu

gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər məxluqlardan törədiyini zənn edir. 4-5 milyon il əvvəl başladığı fərz edilən bu prosesdə müasir insan ilə əcdadları arasında bəzi ara-keçid formaların yaşadığı iddia edilir. Əslində, tamamilə fantastik olan bu ssenaridə dörd əsas kateqoriya var:

Australopithecus

Homo habilis

Homo erectus

Homo sapiens

Təkamülçülər insanların ilk “meymunabənzər əcdadları”na “cənub meymunu” mənasını verən “Australopithecus” adını veriblər. Bu canlılar, əslində, nəslə kəsilməmiş meymun növüdür. Lord Solli Zuckerman və prof. Çarlz Oksnord kimi İngiltərə və ABŞ-dan iki məşhur anatomun *australopithecus* nümunələri üzərində apardığı hərtərəfli araşdırmalar bu canlıların sadəcə nəslə kəsilməmiş meymun növünə aid olduqlarını və insanlarla heç bir bənzərlik təşkil etmədiklərini göstərmişdir. (*Charles E. Oxnard, “The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt”, Nature, c. 258, səh. 389*)

Təkamülçülər insanın təkamülünün sonrakı mərhələsini də “homo”, yəni insan kimi təsnif edirlər. İddiaya əsasən, homo sırasındakı canlılar *australopithecus*lardan daha çox inkişaf ediblər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fosilləri ardıcıl düzərək fantastik təkamül sxemi qururlar. Bu sxem xəyalidir, çünki bu fərqli siniflərin arasında təkamül xarakterli əlaqə olması əsla sübut edilə bilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm tərəfdarlarından biri olan Ernst Mayr: “*Homo sapiens*ə uzanan zəncir halqası, əslində, itib”, - deyərək bunu qəbul edir. (*J. Rennie, “Darwin’s Current Bull-dog: Ernst Mayr”, Scientific American, Aralık 1992*)

Təkamülçülər “*ausrtalopithecus* > *homo habilis* > *homo erectus* > *homo sapiens*” ardıcılığını qurarkən bu növlərin hər birinin daha

sonrakının əcdadı olmasını irəli sürürlər. Lakin paleoantropoloqların son kəşfləri *australopithecus*, *homo habilis* və *homo erectus*un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə yaşadıklarını göstərir. (Alan Walker, *Science*, c. 207, 1980, s. 1103; A. J. Kelso, *Physical Antropology*, 1. baskı, New York: J. B. Lipincott Co., 1970, s. 221; M. D. Leakey, *Olduvai Gorge*, c. 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, səh. 272)

Habelə, *homo erectus* sinfinə aid olan insanların bir qismi çox müasir dövrlərə qədər yaşayıblar, *homo sapiens neandertalensis* və *homo sapiens sapiens* (insan) ilə eyni mühitdə birlikdə mövcud olmuşlar. (*Time*, noyabr 1996)

Bu isə, əlbəttə, bu siniflərin bir-birilərinin əcdadı olduqları iddiasının əsassızlığını açıq şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universitetinin paleontoloqlarından Stiven Cey Quld, təkamülçü olmasına baxmayaraq, darvinist nəzəriyyənin düşdüyü bu çıxılmaz vəziyyəti belə açıqlayır:

“Əgər bir-biri ilə paralel şəkildə yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) sxemi varsa, onda bizim soy ağacımıza nə oldu? Aydınır ki, bunların biri digərindən törəyə bilməz. Habelə, biri digəri ilə müqayisə edildikdə təkamül xarakterli inkişaf meyli göstərmirlər”. (S. J. Gould, *Natural History*, c. 85, 1976, səh. 30)

Qısaca desək, KİV-də və ya dərsliklərdə verilən bir cür fantastik yarı-meymun yarı-insan canlıların rəsmləri ilə, yəni sırf təbliğat yolu ilə dirçəldilməyə çalışılan insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsas olmayan nağıldan ibarətdir. Bu mövzunu uzun illər tədqiq edən, xüsusilə *australopithecus* fosilləri üzərində 15 il araşdırma aparən İngiltərənin ən məşhur və hörmətli elm adamlarından biri olan Lord Solli Zukerman təkamülçü olmasına baxmayaraq, meymunabənzər canlılardan insana uzanan nəsil ağacı olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Zukerman maraqlı elm şkalası da qurmuşdur. Elmi hesab etdiyi elm sahələrindən elmdən kənar qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər şaxəli cədvəl çəkmişdir. Zukermanın bu cədvəlində ən elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra bioloji elmlər, daha sonra sosial fənlər gəlir. Şaxələnmənin ən kənar ucunda, yəni elmdən kənar hesab edilən hissədə isə Zukermanın fikrincə telepatiya, altıncı hiss kimi hissənin fəvqündə olan qavrama anlayışları və bir də insanın “təkamülü” yerləşir! Zukerman şaxələnmənin bu ucunu belə açıqlayır:

“Obyektiv reallıq sahəsindən çıxıb bioloji elm fərz edilən bu sahələrə, yəni hissənin fəvqündə olan qavramaya və insanın fosil tarixinin şərh edilməsinə daxil olduqda, təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir şəxs üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, nəzəriyyələrinə qəti şəkildə inanan bu şəxslərin ziddiyyətli bəzi rəyləri eyni anda qəbul etmələri belə mümkündür”. (*Solly Zuckerman, Beyond The Ivory Tower, New York: Toplinger Publications, 1970, səh. 19*)

İnsanın təkamülü nağılı da nəzəriyyələrinə kor-koranə inanan bir sıra insanların tapdıqları bəzi fosillər haqqında qabaqcadan rəy verərək şərh etmələrindən ibarətdir.

Darvin formulu!

İndiyə qədər təhlil etdiyimiz bütün dəlillərlə yanaşı, istəyirsinizsə, təkamülçülərin necə cəfəng inanca malik olduqlarına bir də uşaqların belə anlayacağı qədər açıq misalla baxaq.

Təkamül nəzəriyyəsi canlıların təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edir. Ona görə, bu iddiaya əsasən, cansız və şüursuz atomlar birləşərək əvvəlcə hüceyrəni əmələ gətirmiş və sonra eyni atomlar birləşərək digər canlıları və insanı meydana gətirmişlər. İndi düşünək, canlıların əsasını təşkil edən karbon, fosfor, azot, kalium kimi ele-

mentləri birləşdirdikdə bir yığın əmələ gəlir. Bu atom yığını hansı prosesdən keçirilsə də, bircə canlı belə əmələ gətirməz. İstəyirsinizsə, bununla bağlı bir təcrübə keçirək və təkamülçülərin, əslində, müdafiə etdikləri, amma ucadan söyləyə bilmədikləri iddianı onların adından “Darvin formulu” adı ilə nəzərdən keçirək:

Təkamülçülər çoxlu sayda böyük çənin üçün canlıların əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən bol miqdarda qoysunlar. Hətta normal şərtlərdə mövcud olmayan, ancaq bu qarışıqın içində lazımlı bildikləri maddələri də bu çənlərə əlavə etsinlər. Qarışıqların üçün istədikləri qədər amin turşusu, istədikləri qədər də zülal doldursunlar. Bu qarışıqlara istədikləri nisbətdə temperatur və rütubət versinlər. Bunları istədikləri ən yaxşı texnoloji cihazlarla qarışdırınsınlar. Çənlərin başında nəzarətçi kimi dünyanın qabaqcıl elm adamlarını qoysunlar. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsildən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il fasiləsiz çənlərin başında gözləsinlər. Bir canlının əmələ gəlməsi üçün hansı şərtlərin mövcud olmasını lazım bilirərsə, hamısını tətbiq etsinlər. Ancaq nə etsələr də, o çənlərdən əsla bir canlı çıxara bilməzlər. Zürafələri, aslanları, arıları, bülbülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, səhləb çiçəklərini, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmaları, pomidorları, qovunları, qarpızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuz quşlarını, qırqovulları, rəngarəng kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Nəinki burada sadaladığımız bir neçə canlıyı, bunların bircə hüceyrəsini belə əldə edə bilməzlər.

Qısaca desək, **şüursuz atomlar birləşərək hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər**. Sonra yeni qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə bölüb, sonra ardıcıl başqa qərarlar verib elektron mikroskopunu icad edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskop altında tədqiq edən pro-

fessorları əmələ gətirə bilməzlər. **Maddə ancaq Allah'ın üstün yaratması ilə həyat qazanır.** Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə ağıla tamamilə zidd cəfəngiyatdır. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar üzərində bir az düşünmək yuxarıdakı misalda göstəriləni kimi, bu həqiqəti üzə çıxarar.

Göz və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin qətiyyənlə açıqlaya bilmədiyi digər məsələ isə göz və qulaqdakı üstün duyğu keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl “Necə görürük?” sualına qıscaca cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözdə tor qişaya tərsinə düşür. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa hissəsindəki görmə mərkəzi adlanan kiçik nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları bir sıra ardıcıl proseslərdən sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü kimi şərh edilir. Bu məlumatdan sonra düşünək: beyin işığa qapalıdır. Yəni beyinin içi qapqaranlıqdır, işıq beyinin yerləşdiyi yerə girə bilməz. Görmə mərkəzi adlanan yer qapqaranlıq, işığın düşmədiyi, bəlkə, heç qarşılaşmadığınız qədər qaranlıq yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlıqda işıqlı, aydın dünyanı izləyirsiniz.

Üstəlik, bu, o qədər aydın və keyfiyyətli görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası belə hər cür imkanı olmasına baxmayaraq, bu aydın görüntünü əldə edə bilmir. Məsələn, hal-hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın, sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza baxın. Hal-hazırda gördüyünüz aydın və keyfiyyətli görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın görüntünü sizə dünyanın qabaqcıl televizor şirkətlərinin istehsal etdiyi təkmilləşdirilmiş televizor ekranı belə verə bilməz. 100 ildən bəri minlərlə mühəndis bu aydın görüntünü əldə etmək üçün çalışır. Bunun üçün fabriklər, böyük müəssisələr qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və

dizaynlar edilir. Bir televizor ekranına baxın, bir də hal-hazırda əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizorun ekranı sizə iki ölçülü görüntü göstərir, lakin siz üç ölçülü, dərin perspektivi olan görüntü izləyirsiniz.

Uzun illərdən bəri on minlərlə mühəndis üç ölçülü televizor icad etməyə, gözün görmə keyfiyyətini əldə etməyə çalışırlar. Bəli, üç ölçülü televizor kimi sistem istehsal edə bildilər, amma onu da eynəksiz üç ölçülü görmək mümkün deyil, həm də bu, süni üçölçülü görüntüdür. Arxa tərəf daha bulanıq, ön tərəf isə kağız dekorasiya kimi görünür. Heç bir zaman gözün gördüyü qədər aydın və keyfiyyətli görüntü əmələ gəlmir. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi olur.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və aydın görüntünün əmələ gətirən mexanizmin təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edirlər. İndi birisi sizə otağınızda ki televizorun təsadüflər nəticəsində əmələ gəldiyini, atomların birləşib bu görüntünün əmələ gətirən aləti meydana gətirdiyini desə, nə düşünərsiniz? Minlərlə insanın birlikdə edə bilmədiyini şüursuz atomlar necə etsin?

Gözün gördüyündən daha bəsit görüntünü əmələ gətirən alət təsadüfən əmələ gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi çox açıqdır. Eyni vəziyyət qulağa da aiddir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq seyvanı vasitəsilə toplayıb daxili qulağa ötürür; daxili qulaq da bu titrəyişləri elektrik impulslarına çevirərək beyinə göndərir. Eynilə görmədə olduğu kimi, eşitmə prosesi də beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Göz üçün dediklərimiz qulağa da aiddir, yəni beyin işıq kimi səsə də qapalıdır, səs keçirmir. Ona görə, xarici aləm nə qədər səs-küylü olsa da, beyinin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq, ən aydın səslər beyində eşidilir. Səs keçirməyən beyinizdə orkestr simfoni-

yaları dinləyir, ətraf mühitin bütün səs-küyünü eşidirsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beyninizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada səssizliyin hakim olduğu məlum olacaqdır. Aydın görüntü əldə etmək ümidi ilə texnologiyadan necə istifadə edilirsə, səs üçün də eyni səylər on illərdən bəri davam etdirilir. Səsyazma cihazları, musiqi mərkəzləri, bir çox elektron alət, səs qəbul edən musiqi sistemləri bu fəaliyyətlərin nəticələrindən bəziləridir. Ancaq bütün texnologiyaya və bu sahədə minlərlə mühəndis və mütəxəssis işləməsinə baxmayaraq, qulağın əmələ gətirdiyi qədər aydın və keyfiyyətli səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi mərkəzini düşünün. Səsi qeyd etdikdə mütləq səsin bir hissəsi itir, az da olsa təhrif olur və ya musiqi mərkəzini işə saldıqda hələ musiqi çalmazdan əvvəl mütləq bir cızıltı eşidirsiniz. Ancaq insan orqanizmindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər olduqca aydın və qüsursuzdur. İnsan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi cızıltılı və ya təhrif olunmuş şəkildə səs eşitmir; səs necədirsə, tam və aydın şəkildə onu eşidir. Bu, insan yaradıldığı gündən bəri belədir. İndiyə qədər insanın istehsal etdiyi heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və keyfiyyətli qəbulədicisi olmamışdır. Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunların fəvqündə duran çox böyük həqiqət də var.

Beynin içində görən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beynin içində parlaq, rəngli dünyanı izləyən, simfoniya, quşların civiltilərini dinləyən, gülü qoxulayan kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn siqnallar elektrik impulsu kimi beynə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə əmələ gəlməsinə dair bir çox şey oxuyursunuz. Ancaq bu mövzu haqqında ən mühüm həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz: beyində bu elektrik im-

pulslarını görüntü, səs, qoxu və hiss kimi qavrayan kimdir? Beyinin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyini təşkil edən sinirlər, yağ təbəqəsi və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Elə buna görə, hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist-materialistlər bu suallara heç cür cavab verə bilmirlər. Çünki bu şüur Allah'ın yaratdığı ruhdur. Ruhun görüntünü izləmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyacı yoxdur. Eyni zamanda, düşünmək üçün beyinə də ehtiyacı yoxdur.

Bu açıq və elmi həqiqəti oxuyan hər insan beyinin içindəki bir neçə sm³-lik, qapqaranlıq yerə bütün kainatı üçölçülü, rəngli, kölgəli və işıqlı şəkildə sığışdıran uca Allah'ı düşünüb, Ondan qorxub Ona sığınmalıdır.

Materialist inanc

Bura qədər təhlil etdiklərimiz təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərə zidd iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, irəli sürdüyü təkamül mexanizmlərinin heç bir təkamül gücü yoxdur və fosillər nəzəriyyənin iddia etdiyi ara keçid formalarının yaşamadığını göstərir. Bu təqdirdə, əlbəttə, təkamül nəzəriyyəsi elmə zidd fərziyyə kimi bir kənara qoyulmalıdır. Belə ki, tarix boyu dünya mərkəzli kainat modeli kimi bir çox düşüncə tərz elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Ancaq təkamül nəzəriyyəsi təkidlə elmin gündəliyində saxlanılır. Hətta bəzi insanlar nəzəriyyənin tənqid edilməsini elmə təcavüz kimi göstərməyə çalışırlar. Axı niyə? Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi kütlələr üçün əl çəkilməz doqmatik inanc olmasıdır. Bu kütlələr materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiət haqqında yeganə materialist açıqlama olduğu üçün mənimsəyiblər. Bəzən bunu

açıq şəkildə etiraf edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və eyni zamanda, qabaqcıl təkamülçülərdən olan Riçard Levontin əvvəlcə materialist, sonra elm adamı olduğunu belə etiraf edir:

“Bizim materializmə bir inancımız var, bu “a priori” (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru fərz edilmiş) inandır. Bizi dünya haqqında materialist açıqlama verməyə məcbur edən şey elmi metodlar və qanunlar deyil. Əksinə, materializmə olan “a priori” bağlılığımız səbəbi ilə dünya haqqında materialist açıqlama verən tədqiqat metodları və anlayışlarını uydururuq. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də İlahi açıqlamanın səhnəyə çıxmasına icazə verə bilmərik”. (*Richard Lewontin, “The Demon-Haunted World”, The New York Review of Books, 9 Ocak, 1997, səh. 28*)

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq uğrunda davam etdirilən bir doqma olduğunun açıq ifadəsidir. Bu doqma maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Bu səbəbdən də cansız, şüursuz maddənin həyatı əmələ gətirdiyinə inanır. Milyonlarla müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, pələnglərin, həşəratların, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların maddənin öz daxilindəki reaksiyalarla, yəni yağan yağışla, çaxan şimşəklə, cansız maddədən əmələ gəldiyini qəbul edir. Əslində isə bu, həm ağıla, həm də elmə ziddir. Amma darvinistlər Allah'ın açıq-aşkar varlığını qəbul etməmək üçün bu ağıldan və elmdən kənar fikri cahilliklə müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə materialist düşüncə ilə baxmayan insanlar isə bu açıq həqiqəti görəcəklər: bütün canlılar üstün güc, bilik və ağıla malik olan Yaradanın əsəridir. Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, ən qüsuruz şəkildə nizama salan və bütün canlıları yaradan Allah'dır.

Təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmadan, sadəcə ağılı və məntiqini işlədən hər insan elm və mədəniyyətdən uzaq xalqların xurafatlarını xatırladan təkamül nəzəriyyəsinə inanmağın qeyri-mümkün olduğunu asanlıqla anlayacaqdır.

Yuxarıda da bildirildiyi kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içinə bir çox atomu, molekulu, cansız maddəni dol-duran və bunların qarışığından zaman ərzində düşünən, dərk edən, kəşflər edən professorların, universitet tələbələrinin, Eynşteyn, Habl kimi elm adamlarının, Frank Sinatra, Çarlton Heston kimi aktyorların, bununla yanaşı, ceyranların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəniyyətli, təhsilli insanlardır. Bu səbəbdən, təkamül nəzəriyyəsi haqqında dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehi ifadəsini işlətmək yerinə düşər. Çünki dünya tarixində insanların bu dərəcədə ağılı başından alan, ağıl və məntiqlə düşünmələrinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan başqa inanc və ya iddia yoxdur. Bu, afrikalı bəzi qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının Günəşə tapınmasından, hz. İbrahimin qövminün düzəltmələri büt-lərə, hz. Musanın qövminün qızıdan düzəltmələri buzova tapınmalarından daha qorxulu və ağlasığmaz korluqdur. Əslində, bu vəziyyət Allah'ın Quranda işarə etdiyi ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların anlayışlarının bağlı olacağını və həqiqətləri görməkdən məhrum olacağını bir çox ayəsində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri belədir:

Həqiqətən, kafirləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da, onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə

vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir! (Bəqərə surəsi, 6-7)

... Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla görməzlər. Onların qu-luqları vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olan-lar da məhz onlardır! (Əraf surəsi, 179)

Allah “Hicr” surəsində də bu insanların möcüzələr görsələr də, inanmayacaq qədər sehləndiklərini belə bildirir:

Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və oradan durmadan yuxarı dırmaşsalar yenə də: “Gözümüz bağlanmış, biz sehlənmişik”, - deyərlər. (Hicr surəsi, 14-15)

Bu qədər geniş kütləyə bu sehrin təsir etməsi, insanların həqiqət-lərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildən bəri bu sehrin pozul-maması isə sözlə ifadə edilməyəcək qədər heyrətli vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın qeyri-mümkün ssenarilərə, cəfəng və mən-tiqsiz iddialara inanmalarını anlamaq olar. Ancaq dünyanın hər tər-əfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani qərarla birləşib qeyri-adi mütəşəkkillik, nizam, ağıl və şüur nümayiş etdirərək qü-sursuz sistemlə işləyən kainatı, həyat üçün uyğun hər cür xüsusiyyətə malik olan Yer planetini və saysız-hesabsız kompleks sistemdən ibar-ət canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehdən başqa heç bir açıqlaması yoxdur.

Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi şəxslərin et-dikləri sehlərlə insanlara təsir etdiklərini Hz. Musa ilə firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz. Musa firona haqq dini təbliğ etdikdə firon Hz. Musaya öz bilici sehrkarları ilə insanların toplaşdığı bir yerdə qarşılaşmasını söyləyir. Hz. Musa sehrkarlarla qarşılaş-dıqda əvvəlcə onların bacarıqlarını göstərməsini əmr edir. Bu hadi-sənin danışıldığı ayə belədir:

(Musa:) “Siz atın”, - dedi. Onlar (əsalarını yerə) atdıqda, adamların gözlərini bağlayıb (sehrləyib) onları qorxutdu-lar və böyük bir sehr göstərdilər. (Əraf surəsi, 116)

Göründüyü kimi, fironun sehrkarları Hz. Musa və ona inananlar-dan başqa insanların hamısını sehrləyə bilməmişdilər. Ancaq onların at-dıqlarına qarşı Hz. Musanın ortaya qoyduğu dəlil onların bu sehrini, ayədəki ifadə ilə uydurduqlarını udmuş, yəni təsirsiz etmişdir:

Biz də Musaya: “Əsanı tulla!” - deyə vəhy etdik. Bir də (baxıb gördülər ki,) əsa onların uydurub düzəltmələri büt-ün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəltmələri yalanlar isə batil oldu. (Sehrbazlar) orada məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər. (Əraf surəsi, 117-119)

Ayələrdə də bildirildiyi kimi, əvvəllər insanlara sehrləyərək təsir göstərən bu şəxslərin etdiklərinin saxtakarlıq olmasının başa düşül-məsi ilə sözügedən şəxslər alçalmışlar. Dövrümüzdə də bir sehrin tə-siri ilə elmilik adı altında olduqca cəfəng iddialara inanan və bunları müdafiə etmək üçün həyatlarını qurban verənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə üzə çıxdıqda və sehr pozul-duqda alçalacaqlar. Belə ki, təqribən 60 yaşına qədər təkamülü mü-dafiə edən və ateist filosof olan, ancaq sonradan həqiqətləri görə-n Malkolm Maqeric təkamül nəzəriyyəsinin yaxın gələcəkdə düşəcəyi vəziyyəti belə açıqlayır:

“Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edil-di-yi sahələrdə gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük yumor hədəflərindən biri olacağına inandım. Gələcək nə-sillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən hipotezin inanılmaz saflıqla qəbul edilməsini heyrətlə qarşılayacaqlar”. (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom, Grand Rapids: Eerd-mans, 1980, səh. 43*)

Bu gələcək uzaq deyil, əksinə, çox yaxın gələcəkdə insanlar “təsadüf”lərin ilah olmasının mümkünsüzlüyünü anlayacaqlar və təkamül nəzəriyyəsi dünya tarixinin ən böyük yalanı və ən güclü sehri kimi tərif ediləcəkdir. Bu güclü sehr böyük sürətlə dünyanın hər tərəfində insanlar üzərində təsirini itirməyə başlamışdır. Təkamül yalanının sirrinin öyrənən bir çox insan bu yalana necə aldandığını heyrət və təəccüblə qarşılayır.

**...Sənin bizə öyrətdiklərimdən
başqa bizdə heç bir bilik yoxdur!
Həqiqətən, Sən Bilənsən,
Müdriksən! (Bəqərə surəsi, 32)**